

genootschap
voor 128 1991/1-2
geschiedenis
handelingen

REDACTIONEEL	3-4
--------------	-----

BIJDRAGEN

R. DEGRYSE, <i>De oudste houten kranen in de Vlaamse en andere havens (13de-16de eeuw) - (eerste deel)</i>	5-46
A. VERHULST, <i>Woesten : een dorpsstichting van Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1161)</i>	47-62
J. MERTENS, <i>Mann, de "Academie" en zijn "Tables des poids et mesures"</i>	63-73
A. SCHOUTEET, <i>Jan van Eecke en de schilderkunst in Brugge in de eerste helft van de 16de eeuw</i>	74-95

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

A. SCHOUTEET, <i>De oprichting van een sacramentshuisje in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge in 1607</i>	97-101
A. SCHOUTEET, <i>De Brugse schilder Laurens Rave uit de 16de eeuw</i>	103-108
B. JANSSENS DE BISTHOVEN, <i>Luimige aanstelling van dignitarissen in een seminarieclub te Brugge, 1838</i>	109-112
J. D'HONDT, <i>De eerste 1 mei-viering te Brugge, van een mislukte poging in 1891 tot de eerste optocht in 1898</i>	113-120

BOEKBESPREKINGEN

R. VANLANDSCHOOT e.a., <i>Oorlogsgedenkschriften Cyriel Verschaeve 1944-1946 (L. Valcke)</i>	121-123
A. VANHOUTRYVE, <i>Brugse gedenkstenen (A. Janssens de Bisthoven)</i>	123-125
A. DE SCHRYVER e.a., <i>Le Pontifical de Ferry de Clugny (N. Geirnaert)</i>	126-127

KRONIEK	129-152
---------	---------

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen



JAARGANG 128

1991

REDACTIONEEL

Op een ogenblik dat deze aflevering van jaargang 128 (1991) van de Handelingen reeds had moeten verschenen zijn, maar nog volop in een voorbereidend drukstadium vertoefde, bereikte ons het bericht van het overlijden van Albert Schouteet, een der meest eminente bestuursleden. Hij is gedurende meerdere decennia voor de bloei van dit tijdschrift verantwoordelijk geweest. De Kroniek van deze aflevering opent dan ook met een In Memoriam. Hoewel reeds twee eerder korte bijdragen van de betreurde auteur voor opname waren voorzien - een aflevering zonder bijdrage van hem is sinds vele jaren ondenkbaar - werd in extremis nog een meer uitgebreid artikel van zijn hand over de schilder Jan van Eeckele bijgevoegd. Hij had het nog niet lang geleden ingediend, eraan toevoegend dat het om een van zijn belangrijkste of misschien wel het belangrijkste ging. Weliswaar werd het reeds een hele tijd geleden neergeschreven, maar pas recent afgewerkt. Het bevat verschillende stellingen over de Brugse schilderkunst en het ambachtswezen die de auteur sinds lang verdedigde. Op deze manier wordt een aflevering verkregen - voor zover het gevorderde drukstadium het nog toeliet - die als een posthume hulde en dankbetuiging aan de heer Schouteet kan worden beschouwd.

*Hetzelfde geldt trouwens voor de langverwachte **Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge. Analytische inhoud en registers, 1839-1988**, die in november verschijnt en op de jaarvergadering voorgesteld wordt. Bij dezelfde gelegenheid wordt ook de publikatie van **De brieven van W.H.J. Weale aan J.A. Alberdingk Thym** door L. Van Biervliet gepresenteerd.*

*De tweede aflevering van dit tijdschrift zal, naast het vervolg van het artikel over **De oudste houten kranen** ook een studie over **De Nieuwpoortse vloot in 1778-1783** bevatten. Er wordt bovendien nog eens een bijdrage van A. Schouteet over een Brugse schilder in opgenomen. Dat de betreurde auteur verder nog enkele gelijkaardige bijdragen heeft nagelaten blijkt geenszins overbodig te zijn. Het aanbod aan goede kopij is inderdaad sterk verminderd, een verschijnsel dat ook bij andere historische verenigingen wordt vastgesteld. Er zijn tegenwoordig meer publikatiemogelijkheden in*

gespecialiseerde jaarboeken of bij kleine uitgeverijen. Ook hebben jonge afgestudeerden blijkbaar weinig belangstelling voor de publikatie van hun onderzoek, vooral wanneer ze zich om den brode naar andere beroepssectoren moeten richten. En wat met de goede amateur-historicus? Wordt hij niet te vlug ontmoedigd door kritiek op onvolkomenheden van technische aard? Bezinning is hier op haar plaats en suggesties zijn welkom. Inmiddels kan de publikatielijst van de betreurde Albert Schouteet een stimulans zijn voor hernieuwde ijver. "IJveren voor geschiedenis...", de ware betekenis van "Emulatie".

DE OUDSTE HOUTEN KRANEN IN DE VLAAMSE EN ANDERE HAVENS (13de - 16de eeuw)

R. DEGRYSE *

1. De oorsprong van de houten kraan

Eigen aan sommige Vlaamse en Brabantse havens zoals Damme, Brugge, Nieuwpoort en Antwerpen in de late middeleeuwen en de 16de eeuw was de beschikking over een houten kraan, die naam waardig, met vaste standplaats op de kade nabij de aanlegplaats van de schepen en boten buiten of binnen de stadsmuren. De kranen in deze vier steden, benevens die in enkele andere plaatsen in de Nederlanden, waren werkelijk monumentaal te noemen, wat blijkt uit de nog bestaande iconografie op schilderijen, miniaturen, gravures en stadsplannen. Ze waren overigens alle op een nagenoeg identieke wijze gebouwd en ze functioneerden dus ook allemaal op dezelfde wijze : inwendig werd een zware windas door reusachtige langs buiten aangebrachte wielen met brede velgen, voorzien van treeplanken, met mankracht in beweging gebracht. Deze constructie stond, zoals een staakmolen, op een standerd of koning, waarop zij door middel van een staart rond een as kon draaien. Dit voorkomen vertoonde enige gelijkenis met een kraanvogel met schuine hals en een gevleugeld lichaam. Doorheen de hals liepen de repen of kabels van de windas naar het hijsblok met schijven boven in de kop van het gevaarte. Dit was zoals een molen tot een houten huis verbouwd, maar de beide wielen waren slechts bovenaan bedekt ¹.

Oorspronkelijk was de kraan van het hier besproken type blijkbaar nog niet van zo'n houten omhulsel voorzien, maar had hij meer weg

* Lic. geschiedenis ; Hof ter Schrieklaan, 33, 2600 Berchem - Antwerpen

1. " De kranen, b.v. te Brugge op het kranereitje en te Kortrijk op de vischmarkt, waren gebouwd gelijk houten windmeulens, en leelijke gevaarten om zien. Ze hadden eenen kop, waaruit over een schijfloep een kommel tongwijze in het schip daalde; ze hadden eenen langen stravven hals, die schuins over het water stak; ze hadden een lijf en eenen tegenwegende steert, die met het lijf zwaaien kon op de middelstake, gelijk de meulens ; ze hadden twee vlerken, die trap- of terdmeulens waren en waarin de zingende kranekinders liepen, slacht de kerenhonden in het kerenwiel, tot dat de kommel op den asse, en de vrecht uit het schip gewonden was". *Loquela*, dl. 4 (1883), verbo "krane". Tekst in het Westvlaams.

van het hijstoestel met treerad of treeraderen gebruikt op de grote middeleeuwse bouwwerven, o.a. bij de oprichting van kerken. We mogen dan ook aannemen dat dit oudere toestel, waarvan reeds afbeeldingen op Romeinse beeldhouwwerken voorkomen, door aanpassing en vergroting, maar vooral door toevoeging van technische verbeteringen ontleend aan de staakmolen, aan de basis lag van het ontstaan van de havenkraan. Zo zou op een bepaald ogenblik en op een bepaalde plaats de eerste kraan, draaiend op een koning, tot stand gekomen zijn. Dit gebeurde blijkbaar nog voor het midden van de 13de eeuw². Inderdaad, reeds in 1244 werd door toedoen van Otto III, aartsbisschop van Utrecht, op verzoek van de Hanzeaten van Hamburg en Lübeck, het tarief geregeld van de tolleren en kraanrechten die zouden gelden voor het laden en ontladen van goederen op de dam van het Gein op de Vaartse Rijn, nabij Jutfaas, en dit "cum instrumento quod dicitur cran". Dit is een zeer vroege vermelding³.

Om stabiel te zijn diende de havenkraan aan beide zijden van de windas een treerad te hebben en moest de koning, naar het voorbeeld van de staakmolen, op een zetel rusten. Zo kon zij, zoals dit ander houten gevaarte, aan een vaste standplaats met grondvesten verbonden blijven. Deze plek bevond zich soms op een vooruitgeschoven gedeelte van de kade of, zoals te Antwerpen, op de werf, waar ze het kraanhoofd genoemd werd. De kraan van het model als boven was een zwaar toestel, dat afgezien van verwoesting door een of andere ramp, zeer lang, soms wel een eeuw of zelfs nog langer, in gebruik kon blijven. Wel diende hij, om sleet tegen te gaan, vooral in de draaibare onderdelen zoals de windas,

2. Ch. Singer, E.J. Holmyard, A.R. Hall and Trevor I. Williams, *A History of Technology*, vol. II, *The Mediterranean Civilizations and The Middle Ages*, Oxford, 1956, pp. 636-638 : *Roman machinery*, en pp. 658-661 : *A note on ancient Cranes*, by A.G. Drachmann. - M. Dumas (publiée sous la direction de), *Histoire générale des Techniques*, tome I, *Les origines de la civilisation technique* par C. De la Calle (et autres), pp. 460-462. - F. Van Tyghem, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf, gereedschappen en toestellen*, dl. I, Brussel, 1966, (Verhandelingen van de Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Schone Kunsten. Klasse der Schone kunsten, jg. XXVIII, nr. 19), pp. 229-232 : de kraan. - B. Brentjes, S. Richter und Rolf Sonnermann, *Geschichte der Technik*, Leipzig, 1978, pp. 102 en 184 - S. Strandh, *Geïllustreerde geschiedenis van de machine*, Haarlem, 1979 (in vertaling). - Zie verder noot 162 : A. Himler.

3. HUB, dl. I, nr. 334. - J. Beuken, *De Hanze in Vlaanderen*, Maastricht - Vroenhoven, z.d., pp. 24-25 en p. 51 noot 120.



Afb. 1. De middeleeuwse houten wijnkraan te Brugge. Miniatuur, voorkomend in het getijdenboek van omstreeks 1515 toegeschreven aan Simon Bening, miniaturist uit Gent. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 23633, f° 11 v°.

steeds goed onderhouden te worden. Reparaties aan deze onderdelen kwamen dan ook meestal neer op vervanging. Zelfs als de kraan in grote delen erg gehavend was, werd zij op deze manier hersteld en dus feitelijk niet afgebroken. Afbraak vond eerst plaats wanneer het toestel totaal verouderd was en door een nieuw en beter moest worden vervangen. Dit gebeurde slechts uitzonderlijk.

De kraan in de hier besproken gevallen was steeds eigendom van de stad, die voor het onderhoud zorgde en de uitbating regelde. Overigens was ze meestal verbonden aan een belangrijk stapelrecht, als dit van de wijn, en dus zoveel als een soort arbeidsmonopolie. De stedelijke kraan werd dus voornamelijk, maar niet uitsluitend, gebruikt voor het lossen en hijsen van de vaten wijn uit de aangekomen schepen en boten. De manier waarop hij beheerd en uitgebaat werd verschilde van aanlegplaats tot aanlegplaats. Maar één facet was algemeen : het was het ambacht van de wijnschroders dat overal het toestel in gebruik had en voor zijn werkzaamheden schrodersgeld mocht opstrijken. De schroderstaak hield overigens ook het vervoer in van de geloste vaten wijn naar kelders en het onderbrengen daarin.

De oudste wijn- of havenkranen in Vlaanderen waren die van Damme en Brugge, respectievelijk dagtekenend van 1269 en 1288 of 1290⁴. Deze twee steden, die beide stapelrecht hadden, gedoogden dan ook niet dat elders aan de oevers van het Zwin door de oprichting van een derde kraan inbreuk op dit recht zou gepleegd worden. Zo zagen ze zich in 1323 genoodzaakt samen gewapenderhand op te treden tegen Sluis, ten einde te beletten dat die toen nog jonge stad tot de oprichting van een kraan en dus van een stapel voor de in haar haven ontscheepte goederen zou overgaan. Volgens een kroniek van latere datum zou als gevolg van dat ingrijpen het daar pas opgerichte hijstoestel vernietigd zijn⁵. Sluis zou er dan ook nadien niet meer in slagen stapelrecht te verwerven en een eigen kraan te bouwen.

In 1367 werden de kranen van Damme en Brugge samen vernoemd in verband met verplichtingen van hun personeel ten overstaan van

4. *Brugge en de zee, van Brygghia tot Zeebrugge*, o.l.v.V. Vermeersch, Antwerpen, Mercatorfonds, 1982, p. 119, artikel *Sluizen, overtomen, kranen* door J.Van Beylen.

5. *Kronijk van Vlaendren van 580 tot 1467*, Gent 1839-1840, twee delen. D1 I, pp. 181-185, jaar 1323.

de uit Spanje komende schepen en goederen. Het daarbij vereiste dringende dienstbetoon betrof o.m. het ter beschikking stellen van boten voor de ontladingen, zodra daarom door de betrokken schippers of kooplui zou verzocht worden⁶. Deze laatsten mochten inderdaad stroomafwaarts Monnikerede zelf voor de overlading van hun goederen in lichters zorgen, want dan gebeurde dit met eigen "polies" of katrollen en tegen de betaling van half "scroodegelt" aan de kraanlui van Damme. Stroomopwaarts Monnikerede hadden de Dammenaars echter het monopolie van de overlading met zulke "engienen ende ghetouwen" van alle goederen, die in hun stad of te Brugge ter stapel aangevoerd werden. Voor het lossen van koopwaar met plaatselijke bestemming mocht men te Monnikerede en blijkbaar ook te Sluis wel eigen "polies" gebruiken zonder aan de kraanlui van Damme "scroodegelt" te moeten geven. Dat blijkt althans uit een tweetal scheidsrechterlijke uitspraken van de schepenen van Brugge, respectievelijk daterend van 1413 en 1419⁷. Overigens waren de koggen en andere grote schepen gewoonlijk aan de mast uitgerust met een takel, waarmee desnoods zonder de hulp van schroders kon geladen of gelost worden, want deze hulp was onontbeerlijk bij het transport van vaten wijn⁸. Naast de kraan te Brugge en ongetwijfeld ook naast die te Damme stond een toestel om kleine vrachten op te tillen, namelijk de "wip" of hefboom in de vorm van een balans. Tot de oudste kranen in Vlaanderen en aangrenzende gebieden behoorden ook de toestellen te Nieuwpoort, Gent, Antwerpen, Mechelen, Middelburg en Brielle.

6. *Inv. Bruges*, dl. II, pp. 132-139, oorkonde van 15 april 1366 of 1367, art. 35 op p. 137.

7. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, Brugge 1904-1906, dl I, pp. 498-499, nr. 600, stuk van 30 november 1413, en p. 530, nr. 634, stuk van 18 februari 1419, ontleding van de tekst staande in het Cartularium Groenenbouc A, f° 88 r°, Brugge SA.

8. "Item, coggonnes et magne naves, que de partibus venint marinis, vina sua licite per malos sue navis et instrumenta, si voluerint, possunt operari et nichil predictis winscroders inde dare tenentur aut exhibere". HUB, dl. I, pp. 251-252 nr. 716, oorkonde van 7 juni 1273 betreffende de jaarmarkt voor wijn en zout te Dordrecht.

2. De kraan te Damme

In mei 1269 verkreeg de stad Damme met een oorkonde haar verleend door gravin Margaretha de toelating tot het oprichten van een houten kraan op een "siège" of zetel. Dat hijstoestel op een vaste standplaats moest dienen "pour l'ouvrage des vins estraingés et d'aultres choses" die in de haven zouden aankomen⁹. Te Damme was inderdaad de wijnstapel van het Zwin gevestigd. Op te merken is dat de gemeente kort voordien, namelijk in 1367, de "scellemeulen" of banale molen door aankoop van genoemde gravin had kunnen overnemen¹⁰. Naderhand zien we ze ook nog in het bezit van een tweede soortgelijke molen, meer bepaald de "zuutmeulen". Zo diende ze voortaan voor het onderhoud van drie houten gevaarten in te staan, wat ongetwijfeld voor de benodigde technische herstellingen of verbeteringen een voordeel betekende¹¹.

De kraan bevond zich oorspronkelijk en gedurende lange tijd aan de oever van de Reie, noordwaarts van de "speye" of sassluis, en aan de noordrand van de agglomeratie. De Reie was de waterloop die van Brugge naar Damme liep, de stad van zuidwest naar noordoost doorsneed en wat verderop in het Zwin uitmondde. De "speye" zelf met het sluishuis en de erbij horende kaai behoorden aan Brugge, die voor het onderhoud ervan instond. Nog voor 1392 blijkt Damme een nieuwe kraan stroomopwaarts van de "Speye" en dus aan de zuidrand, maar steeds binnen de stadsvesten, in gebruik genomen te hebben. Dat toestel bevond zich vlak bij de op de vest staande "scellemeulen". Overigens werden op het einde van de 14de eeuw te Damme nog andere grote werken uitgevoerd, waaronder die aan verschillende stadspoorten en bruggen door de gemeente zelf en die aan de "speye" in de periode 1394-1396 door de stad Brugge. Daar-

9. "Et volons encore et otroions que notre eschevin et li commons devant diz aient perpetuelment ung siege asseoir ung instrument que ont appelle communement crane..." L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, tome II, *Cadsant, Caprycke, Damme*, Brussel, 1891, p. 177, nr. XII. Zie p. 178.

10. *Ibidem*, p. 175-177, nr. 11, oorkonde van 26 juni 1267.

11. De beide molens werden verpacht. Zie de stadsrekeningen vanaf 1391-1392 : Brussel, ARA, nr. 33544 en volgende. Het boekjaar van elke rekening loopt van 25 december van het ene jaar tot 25 december van het daaropvolgende, zodat het ongeveer samenvalt met ons kalenderjaar. We duiden dan ook hieronder alleen ons kalenderjaar aan.

bij kwam in 1399 ook de “cranepoorte” of “houdecranepoorte” (zo geheten naar de oude kraan en haar voormalige standplaats) aan de beurt. Deze nieuwe poort op de weg naar Sluis zou nog lang haar karakteristieke naam blijven behouden. Op het stadsplan van Damme, gegraveerd door Marcus Gerards in 1562, vinden we de “crane-poort”, de “scellemeulen” en de nieuwe kraan duidelijk gelokaliseerd ¹².

Uit de oudste Damse stadrekeningen, die tot 1392 opklimmen, maar waarvan de reeks niet meer volledig is, vernemen we wat nadere bijzonderheden over het gebruik, de werking en de uitbating van de stedelijke kraan. Zo zien we in 1398 en 1400 op de belastingslijsten respectievelijk 19 en 17 “scroders” opgesomd, telkens met hun naam en de door hen betaalde contributies. Voor de kraanlui, blijkbaar de kraankinderen, ging het toen om drie en vier personen ¹³. Opvallend daarbij is dat de kraan zelf, voor wat de heffing of de inning van het kraangeld betrof, toen uiterst weinig opbracht voor de stad : meer bepaald tot en met 1405 jaarlijks slechts enkele ponden parisis ¹⁴. Blijkbaar was dit te wijten aan de wijze van uitbating en onderhoud van het toestel door een pachter-aannemer.

12. R. Laurent, *De havens aan de kust en aan het Zwin. Doorheen oude plannen en luchtfoto's*, Brussel, ARA, 1986, pp. 113-115, commentaar bij het stadsplan van Damme van de hand van Jacob van Deventer (na 1550) en bij dat van de hand van Marcus Gerards. - Vermelding van “der houdercranepoorte” in 1428 : Brussel, ARA, RK, nr. 33570, stadsrekening van Damme van dat jaar, f° 34 r°. - Uit de confrontatie van twee passages in de rekening van 1411 blijkt goed dat de zogeheten nieuwe kraan vlak bij de “scellemuelne” stond. Pieter Lippins, die dat jaar deze molen in pacht genomen had, kreeg toen van de gemeente 27 schellingen van het door hem betaalde pachtgeld terug. Genoemde “muelne by den crane” had toen inderdaad een tijdje niet kunnen werken “te wilde dat men der an vrochte”. Ibidem, nr. 33560, f° 3 v° en f° 31 r°.

13. Ibidem, nr. 33547, rekening van 1398, f° 7 r°, “scroders”, en f° 9 r°, “crane”, en nr 3549, rekening van 1400, f° 8 r°, “scrooders”, en f° 9 r°, “crane”. - In 1398 en 1399 droeg de “neeringhe van den scroders” tekenmale voor een som van 250 pond parisis bij in de uitgaven van de gemeente “omme te helpen makene de kayen, die welke meest te nieuten gheghaen waren ende zire meer te doen hadden omme goed te ladene ende t'ontladene dan eeneghe andere”. Ibidem, nr. 33547, f° 3 r°, en nr 33548, f° 3 v°.

14. De opbrengst voor de stad en dus niet voor de pachter-ondernemer bedroeg o.m. 4 lb. 9 d. in 1392; 5 lb. 6 d. in 1398; 40 s. in 1399; 3 lb. 6 d. in 1400; 20 s. in 1401; 40 s. in 1402 en 5 lb. 9 d. in 1403. Ibidem, nr 33544, f° 1 r°; nr 33547, f° 2 r°; nr 33548, f° 2 v°; nr 33549, f° 2 v°; nr 33550, f° 2 v°; nr 33551v f° 3 v° en nr 33552, f° 2 v°.

Eind 1405 kwam daarin verandering, toen de stad zich direct met de exploitatie van de kraan ging bemoeien. Voor het jaar 1406 was de opbrengst, na aftrek van zeker "solarise" of wedden, 134 pond 4 schellingen parisis¹⁵. Nadien werd de heffing van het kraangeld opnieuw jaarlijks aan de meestbiedende verpacht. Voor het jaar 1408 leverde dit zelfs een opbrengst van 510 pond 15 schellingen parisis op¹⁶. Eind dat jaar werd de nieuwe verpachting gesplitst in twee "parcheelen", wat in 1409 samen 927 pond 5 schellingen parisis opbracht¹⁷. Vanaf eind 1410 af verliep de verpachting over vier "parcheelen"¹⁸. Voortaan schommelde de jaarlijkse opbrengst van deze pacht tussen de 500 en 1200 pond parisis, maar dit dan zonder aftrek van de uitgaven voor het onderhoud van de kraan zelf¹⁹. Deze onkosten werden in de stadsrekeningen in uiteenlopende posten kort genoteerd. Hierdoor vernemen we wel een en ander over de herstellingen aan de kraan. De stad betaalde in 1410 een klein loon uit aan Boudin fs. Jans de Temmerman voor "8 dachuere" werk aan het toestel, evenals aan de smid Gaillaert fs. Clais voor "diverse yserwerke". Een loon werd toen ook uitgekeerd aan de "calsieders ten crane, mids dat de platse onder de vorseide crane al inzinken wilde". Het jaar nadien werd door dezelfde twee ambachtshui gewerkt "an de wielen van den crane, die met allen te nieuten ghingen". Dit bracht, naast de bekostiging van lonen, ook de aankoop van materiaal, "brancoenen" of balken en allerlei nagels met zich mee²⁰.

De onderhoudswerken die aan de kraan uitgevoerd werden kunnen we na 1411 voor geruime tijd niet meer nagaan. Niet alleen ontbreken de stadsrekeningen van de boekjaren 1412, 1413 en 1414,

15. "De crane behilt de stede t' harewaert ende daer of es commen bin de voorseide jaere, solarise of ghesleghe, 134 lb. 4 s." Ibidem, nr 33555, f° 2 v°.

16. "De crane. Daniel Boydeman omme 510 lb. 15 s." Ibidem, nr 33557, f° 3 r°.

17. "De crane verpacht in tween parcheelen, 't eerste Jacob de Roy omme 461 lb. 2s. 6 d.p., 't ander deselve omme 456 lb. 2s. 6 d.p., Somme 927 lb. 5 s.p." Ibidem nr 33558, f° 2 v°. - Elk "parcheel" vormde een afzonderlijke verpachting.

18. "De crane verpacht in viere parcheelen..." De totale opbrengst bedroeg 707 lb. 18 s. 3 d. Ibidem, nr 33560, rekening over het boekjaar 1411, f° 3 v°.

19. Opbrengst in 1415 : 690 lb. 4 s. 3 d. Ibidem, nr 33561, f° 3 v°. - Opbrengst in 1423 : 1151 lb. 13 s. 3 d. Ibidem, nr. 33568, f° 3 v°.

20. Ibidem, nr. 33559, f° 30 v° en 31 r°. - Ibidem, nr 33560, f° 31 r°.

maar ook vertrouwde de gemeente de zorg over het toestel en de twee stedelijke molens toe aan Boudin fs. Jans de Temmerman en keerde hem daarvoor jaarlijks een wedde van 7 pond groten uit. Deze regeling, steunend op een contractuele overeenkomst voor tien jaar, hield evenwel niet het ijzerwerk in, want daarvoor werd de smid nog steeds afzonderlijk betaald²¹. Zo zien we deze laatste, wiens naam we reeds vernoemd hebben, in 1415 voor de herstelling van de gebroken koperen schijven van de kraan vergoed worden²². Dat jaar bekostigden de schepenen ook de uitdieping van de vaart naast het toestel, zodat de wijnschepen "te bet der onder commen mochten omme lossen ende laden"²³. In 1417 gebeurde dit eveneens voor het herstel van de brug over de Reie vlak bij de kraan²⁴.

Het onderhoud van dat toestel noodzaakte inderdaad ook dit van heel de infrastructuur in zijn nabijheid. Na verloop van het contract of na stopzetting ervan wegens mogelijk overlijden werd Boudin fs. Jans de Temmerman in 1423 door Willem de Temmerman opgevolgd. Naast het onderhoud van de stadskraan en de twee stedelijke molens kreeg deze ook het onderhoud van enige bruggen opgedragen en dat aan een jaarlijkse wedde van 10 pond groten of 120 pond parisis²⁵.

De zorg over de kraan hield evenwel niet de levering in van de twee grote en zware "windereepen" of kabels van het toestel, want die werden steeds door de gemeente zelf aangekocht. Ook de herstellin-

21. "Item, betaelt Boudin de Temmerman dan dat hi beede de muelne ende de crane ghenomen heift te houdene 10 jaar lanc gheduerende omme 7 lb. gro. houds ghelds siaers ghelijc dat de brieve, die derof zijn dat wel verclaersen, hem betaelt van eene jaere, te wetene van medewintere 14 ende van Sinte Jansmesse 15, valent-nieux 63 lb." Ibidem, nr 33561, rekening van 1415, f° 36 r°.

22. "Item, betaelt den vorseiden Gaillaert van dat hi de sciven vermaecte, die in de crane loopen, dewelken al tebroken waren, hem besteit in tasse by scepenen omme 12 lb. par. houds, valent nieuw 9 lb. Ibidem, f° 36 r°.

23. Ibidem, f° 36 v°.

24. "Item, betaelt den vorseide Boudin (Janssone de Temmerman), van dat hi de brughe bi den nieuwen crane vermaecte...". Ibidem, nr 33562, f° 39 r°.

25. "Item, betaelt Willem de Temmerman van zinen wedden van den crane t' houdene ende beede de muelne t' houdene ende eeneghe brugghen van der stede van eenen halven jare, te wetene van Sente Jansmesse 1423, 5 lb. gro. , zine voorwaerde es omme 10 lb. gro. siaers, also de brieven derof wel verclaersen, valent de vorseide 5 lb. gro. 60 lb". Ibidem, nr 33568, f° 36 v°.

gen waarbij koper- of ijzerwerk gemoeid was, bleven ten laste van de stad, die daarvoor steeds op een smid beroep deed. Dat was in 1429 zo toen de as van de kraan hersteld diende te worden²⁶. De smid vernieuwde in 1431 de "tween metalen sciven" van het toestel met het bijhorend ijzerwerk²⁷. De gemeente deed toen ook het onderhoud van de straatweg, de kaai en de dijk nabij de kraan. Zo werd de "plaetse van den crane" door "calsiedemakers" geplaveid en werd er met de Bruggelingen onderhandeld over het onderhoud van de oude kaai en de aanleg van een nieuwe. Aan de stad Brugge kwam inderdaad van oudsher de zorg toe over de kaaien langs de Reie en de dijk van het molenwater bij de "Scellemeulen" en dus bij de kraan²⁸. Eind 1431 betaalden de Damse schepenen voor de laatste maal aan Willem de Temmerman een wedde uit voor het onderhoud van de kraan, de beide stadsmolens en enkele bruggen²⁹.

In 1432 nam de gemeente opnieuw de onmiddellijke en volledige zorg over de kraan, de beide stadsmolens en de bruggen op zich. De

26. "Item, betaelt Jacob fs. Jans, de linemaker van Brucghe, van tween groote windereepen omme te beseghene in den cranen, woughen 742 pont, te 2 gro. 't pont, soe derof 6 lb. 3 s. 8 d. gro. Ende van oncosten te Brucgen ghedaen van weghene ende van thuis te bringhene 20 gr. Somme van 6 lb. 5 s. 4 d. gro., valent 75 lb. 4 s". Ibidem, nr 33571, f° 21 v°. - "Item, betaelt den vorseiden Willem (den Temmerman) dat hi twee temmerlieden te wercke stelde omme te vermakene den asse van den crane, elken van 9 daghen, zijn 18 daghen, ende elken 10 gro. s. daeghs. Somme derof 15 s. gro. Ende betaelt den vorseiden Willem van houte, dertoe verbesicht 12 s. gro. Somme van beeden 27 s. gro. valent 16 lb. 4 s." Ibidem, f° 23 v°.

27. "Item, betaelt den zelve Wouter (de Smet) van dat hi d'oude sciven van den crane uute dede ende weder twee nieuwe in dede, costen 14 gro. " - "Item, betaelt Thomas van Houpy van tween metalen sciven te ghietenen, daer de groote windereepen van den crane up loopen. Costen 6 gro. 't pont ende woughen 230 pont, somme derof 5 lb. 15 s. gro. Daer jeghen heift de stede te baten de houde sciven... omme 2 lb. 12 gro. Aldus blijft dat... men hem betaelt heift 3 lb. 14 s. gro., valent 44 lb. 8 s. " Ibidem, nr 33573, f° 20 r° en v°.

28. Op 8 juni 1431 trokken drie afgevaardigen van Damme naar Brugge om "de goede lieden" aldaar "te vermanen van der kaye bi den crane ende van den dyc van den molenwater, die zij sculdich zijn van houdene". Gelijke stappen werden ook op 30 juni gedaan. Ibidem, f° 16 r°. - Bepaalde uitgaven werden door de Damse schepenen bekostigd voor het "calsieden" aan "de plaetse van den crane". Ibidem, f° 21 r° en v°.

29. Het was de wedde van het halfjaar eindigend op kerstdag 1431. Ibidem, nr 33574, boekjaar 1432, f° 41 r°.

verpachting van het kraangeld bracht in genoemd jaar de stad niet minder dan 1652 pond parisis op. Ze bestond, zoals vroeger, in de aanbesteding van vier "parcheelen"³⁰. Het moet wel zijn dat er toen aanzienlijke hoeveelheden vaten wijn en andere goederen te Damme door middel van de kraan werden gelost en overgeladen. Deze toestand zou evenwel niet aanhouden³¹. Gaan we de stadsrekeningen in verband met de kraan verder na, dan zien we dat de pachters van het kraangeld hun verliezen, o.a. opgelopen door het niet betalen van die taks door vorstelijke personen, door de schepenen terugbetaald kregen³². Daarnaast waren er de steeds terugkerende uitgaven voor het onderhoud van de kraan. Zo dienden de schijven van het toestel in 1445 tijdelijk te worden uitgedaan "omme de boutte te beziene"³³. In hetzelfde jaar werden ook kleine herstellingen aan het houtwerk van het "cranehuus" uitgevoerd³⁴. De gemeente gaf verder ook regelmatig geld uit voor de aankoop van smout, smeer en olie en van kabels of repen³⁵.

Voor de bestelling en afhaling van dat materiaal zorgde blijkbaar meestal, zoals in 1461, "de neerynghe van den crane", in de persoon van haar deken³⁶. Dit ambacht groepeerde ongetwijfeld de kraankinderen en de "scrodgers", ook geheten "craenscrodgers". De

30. Ibidem, f° 4 r°.

31. Opbrengst van de verpachting van het kraangeld in 1439 : 846 lb. Ibidem, nr 33578, f° 3 v°.

32. "Item, betaelt over minen gheduchten heere Vrancken van Delft omme craneghelt van 4 vaten wijns minen gheduchten heere toebehorende hier ten crane ghescheipt in 't jaer 38, van welken craneghelde de dienaers myns voorseiden heeren niet betalen en wilden, dies hevet de stede betaelt 4 s. 6 d. gro. valent 54 s. par." Ibidem, f° 11 v°. - Vrancke van Delft was in 1438 en ook in 1439 een van de pachters van het kraangeld.

33. "Van de schiven in den crane uute te doene omme de boutte te beziene, 12 gr." Ibidem, nr 33584, f° 28 v°.

34. "Item van naghelen verbesicht an 't cranehuus 13 1/2 gr." Ibidem, f° 28 v°.

35. "Item, betaelt Jacop Servaes van smoute, van smeere van olyen bi hem ghelevert ende verbesicht an den crane van Sente Jansmesse anno 38 tot Sente Jansmesse anno 1439, 4 s. 4 d. gro., valent 9 lb. 12 s." Ibidem, nr 33578, f° 11 v°.

36. "Item, betaelt de weduwe Maertin Buuse van 3 stoop zaedolye ende eenen alven, comt een ende twintich ende een alf pondt smeers, eenen gro. ende eenen alven, ende twee pondt reepen, comt eenen gro. ende eenen alven, die verbesicht an de crane van der stede ende ghehaelt by den deiken van der neerynghe van den zelve crane, comt 24 s. par." Ibidem, nr 33600, f° 36 r°.

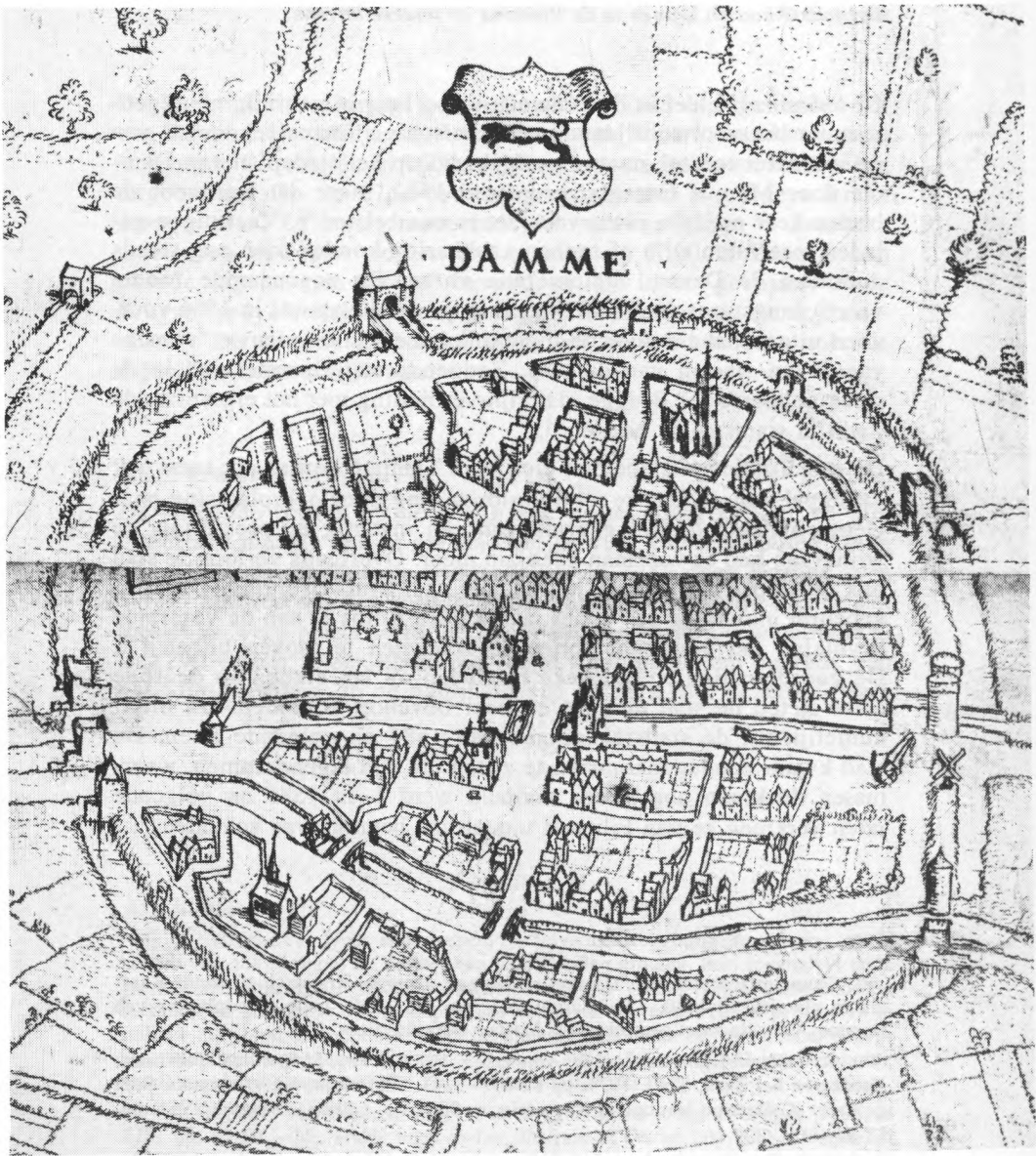
nering inde overigens het “scroodegelt” van degenen voor wie ze met de kraan goederen laadde of loste, wat soms aanleiding gaf tot betwistingen inzake het tarief ervan³⁷. Voor het overige ligt het voor de hand, dat de jaarlijkse opbrengst van dat geld voor de nering van de scroders veel meer moet hebben bedragen dan die van het kraangeld voor de gemeentefinanciën. De verpachting van deze laatste heffing bedroeg in het totaal 660 pond in 1459, 519 pond in 1460 en 566 pond in 1461³⁸.

De aantasting van het Damse kraan- en stapelrecht begon nog voor het einde van de 15de eeuw. In 1494 verkreeg de Spaanse natie te Brugge van de magistraat de toelating de aangevoerde vaten wijn niet meer steeds te Damme door de kraan te laten lossen. Wel moest ze de mogelijke juridische gevolgen daarvan, als betwistingen en processen, in acht nemen³⁹.

37. “Ute dien dat... zekere ghescille geresen ende upghestaen was van dat de vorseide craenscroders van den vorseiden coplieden (van der Duitscher hanze) ghenomen hadden zeven grote van een sticke wijns te werkene in ‘t water, ende daer af die vorseide copliede niet meer sculdich waren noch gheploegen hadden te ghevene dan zes grote van den sticke..., voort van dat de vorseide craenscroders scroodegelt van den vorseiden coplieden hebben wilden van zekeren wijnen, die deselve coplieden met haren engienen ende met haren hulpers hadden ghedaen overwijnden van den eenen schepe in ‘t ander tusschen Bruunghers ende de vorseide stede van den Damme...” L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancienne Estaple de Bruges*, o.c., dl I, p. 498, nr 600, arbitrale uitspraak van de Brugse schepenen van 13 november 1413.

38. Brussel, ARA, RK, nr 33598, stadsrekening van 1459, f° 6 r°. *Ibidem*, nr 33599, f° 6 r°, en nr 33600, f° 10 r°.

39. “Item, que ceulx de ladicte nacion pourront amener leurs vins en ceste ville de Bruges, sans qu’ils soient constrains de les descharger au Dam et leur sera donne ... se besoing est, crane pour les descharger, sauf toutesvoies se ceulx de Dam avoient privileges au contraire et en vertu de ce, le vouldissent empescher et en faire proces...” L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancien consultat d’Espagne à Bruges*, Brugge, 1901-1902, dl I, p. 170-183, stuk van 1 september 1494, opsomming van privileges, art. 19 - Volgens vroegere overeenkomsten tussen Brugge en de Spaanse natie, waren de officieren van de Damse kraan verplicht de vaten wijn van de Spaanse kooplieden het eerst en voor alle andere te lossen of minstens dit met de nodige redelijkheid te laten gebeuren. *Ibidem*, pp. 143-147, stuk van 5 februari 1490, art. 10, en pp. 163-167, stuk van 1 september 1493, art. 15.



Afb. 2. Stadsplan van Damme, uit het plan van Brugge door Marcus Gerards, 1562. Zie de scellemeulen en de kraan nabij de Kleine Brugse poort, rechts op de kaart. Links : de Sluisse poort of Kranepoort (plaats van de oudste kraan : die van 1269).

De kraan zelf bleef in de 16de eeuw nog lang in gebruik, niettegenstaande het voortschrijdende economisch en financieel verval van de stad. Het toestel staat nog afgebeeld op het stadsplan van Damme door Marcus Gerards, gedateerd 1562, maar dat was voor de laatste keer op zo'n plan, voor zover ons bekend⁴⁰. Vaartuigen geladen met vaten wijn of tonnen kaakharing konden toen nog steeds doorheen de Damse agglomeratie varen. De zogenaamde "zoute vaart", langswaar deze trafiek gebeurde, werd evenwel in 1566 voorgoed uitgeschakeld door de ingebruikname van de nieuwe "versche vaert" ten westen van de stad. Zodoende zag Damme zich in de steek gelaten door Brugge, dat zijn verbinding met het erg verzande Zwin in stand wilde houden⁴¹.

De moeilijkheden stapelden zich voor Damme verder op, toen ook de stapel van de Franse wijn verloren ging door overplaatsing naar Gent en Zeeland. Het gebruik van een machtig hijstoestel als de wijnkraan had er voortaan geen zin meer. Overigens verloor de stad ook de stapel van de kaakharing, die naar Sluis overging. Dit alles gebeurde nog vòòr 1574, het jaar waarin Filips II aan de verarmde bevolking het voorrecht verleende zoutketen te mogen uitbaten⁴². De godsdienstige en politieke troebelen op het einde van de 16de eeuw lieten de stad niet toe er weer bovenop te komen. Dit blijkt duidelijk uit de stadsrekeningen van 1581 en volgende jaren. De stad kwam zonder inkomsten te zitten uit zijn eigendommen, waartussen de kraan nog steeds vermeld werd⁴³. In 1585 en volgende jaren verkreeg ze van Filips II uitstel van betaling van schulden⁴⁴.

40. Panoramisch plan van Damme en Brugge. Brugge, Rijksarchief, fonds Kaarten en plannen, nr 1040. - R. Laurent, *o.c.*, pp. 111 -134 : oude grondplannen van Damme. Voor de kaart gemaakt door Marcus Gerards, zie p. 115.

41. R. Vandenberghe, in *Damme*, Antwerpen, V.T.B. 1956, p. 104. - M. Coornaert, *Knokke en het Zwin*, Tielt, 1974, pp 82-83. - J. D. Chastelain, *Vie et mort du Pays du Zwin* (Collection Nationale, 9me série, nr 98, 2me édition), Brussel, 1951, pp. 73-74.

42. Oktrooi van 10 maart 1574 verleend door Filips II. L. Macquet, *Histoire de la ville de Damme*, Brugge, 1856, p. 177.

43. "t Cranerecht" en andere rechten, opbrengst : "niet". Brussel, ARA, RK, nr 33712, stadsrekening 1 september 1580-1581, rubriek "Ontfanck van de steden rechten".

44. R. Vandenberghe, in *Damme*, *o.c.* p 72.

De Tachtigjarige Oorlog tussen Noord en Zuid bezegelde het lot van Damme. Het stadje werd, na de val van Sluis in handen van de Verenigde Provinciën in 1604, van bastions voorzien en tot vesting uitgebouwd. Op de 17de eeuwse grondplannen is er geen kraan meer te zien. Ze moet omstreeks 1600 verdwenen zijn⁴⁵. Tenslotte moet erop gewezen worden dat er zich na 1500 te Damme een tweede zogenaamde “crane” bevond, nl. die in het gebouw van de Brugse “speye”, vlak bij de speibrug in het midden van de agglomeratie⁴⁶. Dit tweede hijstoestel mag niet verward worden met de eigenlijke Damse hijskraan.

3. De kraan te Brugge

De stijgende trafiek op het Zwin met bestemming Brugge en zijn hinterland maakte ook in die stad het gebruik van een houten kraan met een vaste standplaats noodzakelijk. In 1288 deed Brugge zo'n “grus” bouwen aan het kanaal op de markt. Kort daarop diende het toestel er weer plaats te ruimen voor de bouw van de waterhalle⁴⁷. In 1290 was er al een kraan met vaste standplaats aan de kade van het Sint-Jansplein, in de nabijheid van de kerk met dezelfde naam

45. zie noot 41.

46. “Betalinghe van lynen ende reepen. De zelve meester Anthonis (Pieters, speyhoudre van den Damme) de somme van twee ponden grooten, hem toegeheyt ende gheordonneirt jaerlicx t' hebbene ter hulpe van der costen reepen ende coorden dienende ter grooten crane in 't speyhuus omme de speye met eenen persoon in te stellene daer te voeren zes ofte achte personen qualic doen consten zonder eeneghe altemet zeere ghequetst te zyne...” Brussel, ARA, RK, nr 32563, stadsrekening van Brugge, 2 september 1509 - 2 september 1510, f° 63 r°.

47. L. Gilliodts-Van Severen, *La grue de Bruges*, in *La Flandre*, Brugge, 1883, dl XIV, pp. 53-60. - Id., zelfde tekst in *Inv. Bruges*, dl IV, pp 205-208; - *Ibidem*, dl IX, *Table analytique* door Ed. Gaillard, pp. 212-213, verbo “grue”. - C. Wyffels en J. De Smet, *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Eerste deel 1280-1302*, Brussel, 1965-1971, stuk 1, tekst, en stuk 2, indices, p. 210, verbo “grus”. *Tweede deel 1302-1319* : vooralsnog niet verschenen. - Ontledingen van Brugse stadsrekeningen met uittreksels uit die rekeningen door L. Gilliodts-Van Severen in genoemde *Inventaire*, dl. V, pp. 308-319, periode 1411-1441, en pp. 524-527, periode 1450-1463, telkens ook betreffende de kraan.

en de Vlamingstraat⁴⁸. Wellicht ging het hier gewoon om een verplaatsing van het eerste toestel⁴⁹.

In de loop van 1292 was er een tijdelijke "cassatio gruis" of stilvalen van de kraan, wellicht door mankementen⁵⁰. Van 1297 tot 1299 dienden er reparaties of verbeteringen aan gedaan te worden, waartoe reeds geld was uitgegeven voor aankoop van hout en ijzer⁵¹. Zeker vanaf 1293 was de kraan definitief in werking, vermits toen door een pachter kraangeld werd geïnd⁵². Tussen 17 oktober 1304 en 2 februari 1305 werd de kraan op een bepaald ogenblik opnieuw voor een tijd stilgelegd om herstellingen uit te voeren. De pachter van het kraangeld werd voor het geleden verlies vergoed⁵³. Dat gebeurde ook in 1311 toen het toestel gedurende acht weken en drie dagen werd stilgelegd wegens "faelyeren" (d.i. in gebreke blijven) en herstellingswerken⁵⁴. Gezien niet alle stadsrekeningen van Brug-

48. "Pro grue super forum facienda, 200 lb. 7 s. 10 1/2 d." C. Wyffels en J. De Smet, *o.c.*, I, 1, p. 162, regel 28.

49. L. Gilliodts-Van Severen, *La grue de Bruges, o.c.*, pp. 54-55. - Dezelfde, in *Inventory, o.c.*, dl VI, p. 205.

50. "Item, Deinardo et Petro Zuine pro restitutione dampni habiti ab ipsis per cessationem gruis, 18 lb. " C. Wyffels en J. De Smet, *o.c.*, I, 1 p. 347, r. 3. - De twee genoemde personen waren de pachters van het kraangeld.

51. "Item, magistro Ghiselino pro grue reficienda, 4 lb." *Ibidem*, p. 562, r. 23, boekjaar 1297-1298. - "Pro lignis et ferro ad gruem, 19 lb. 13 s. 10 d." *Ibidem*, p. 280, r. 7, boekjaar 1291. - "Item, pro lignis ad gruem." *Ibidem*, p. 341, r. 30, boekjaar 1292. - "Johanni de Deurdrecht, pro lignis ad gruem, 22 lb. 7 s. 2 d." *Ibidem*, p. 712, r. 37, boekjaar 1299 - Zie voor het jaar 1297 ook p. 899, r. 1.

52. "Item, a Colardo Poet pro censu gruis de anno preterito, 48 lb." *Ibidem*, p. 193, r. 31, boekjaar 1290 - "Item, Deinard et Petrus Zwijn debent pro arreragio gruis anni presentis... 38 bl." *Ibidem*, p. 320, r. 8, boekjaar 1292. - "Item, a Waltero Calkers filio Adelise pro censu gruis de anno predicto, 35 lb." *Ibidem*, p. 454, r. 16, boekjaar 1294. - "Item, ab eodem (Willelmo Rijnvisch) pro censu gruis anni predicti, 26 lb." *Ibidem*, p. 514, r.

53. "Item van coste van den crane ende van verlettene, doe menne vermaecte ende van craneghelde van s' heren ende der stede wine, bi Jacop metten Ghelde, 86 lb. 17 s. 5 d." Brugge, SA, stadsrekeningen over genoemde periode, f° 40 r°. - Jacop metten Ghelde was de pachter of de ontvanger van het kraangeld. Zijn pacht of inning ten voordele van de stad bedroeg volgens de rekening 135 lb. *Ibidem*, f° 1 r°. - De stad zelf was voor de behandeling door de stedelijke kraan van haar vaten wijn en van die van de vorst kraangeld verschuldigd.

54. "Michiel metten Eye ende sinen gheselschepe van dat de crane ledich stoet, als menne vermaecte, doe hi ghefaelyerd was, van 8 woken ende drie daghen, 73 1/2 lb." *Ibidem*, rek. 1310-1311, f° 36 v°. - Het pachtgeld bedroeg toen 167 lb. *Ibidem*, f° 1 v°.

ge bewaard bleven, zijn er voor bepaalde jaren en perioden geen gegevens over de kraan ter beschikking. Overigens wordt in die rekeningen pas van 1334 af enigszins gespecificeerd over welke reparaties het telkens ging. Zo werd in het pas vermelde jaar gewerkt aan de as en de wielen⁵⁵ en in 1340 aan de schijven en nogmaals aan de wielen⁵⁶.

In 1344 moet de Brugse kraan, die toen reeds meer dan vijftig jaar oud was, er nog steeds als een open geraamte uit gezien hebben, zonder bescherming tegen regen en wind. Toen achtte het stadsbestuur het noodzakelijk het kraangebouw tussen de twee uitwendige wielen te laten voorzien van een houten bekleding, bestaande uit borden of grote planken. Dit werk werd uitgevoerd door een stel timmerlui, bijgestaan door "bardhouders", zagers en "pijnres" of sjouwers. Er was ook ijzerwerk bij nodig. Tegelijk werden de twee "pannen" waarin de windas draaide, vernieuwd. Dit alles gebeurde onder de leiding van timmerman Jan Zwin, die voor de stad werkte. Er ging een uitgave mee gepaard die opliep tot 129 pond 2 schellingen en 4 penningen parisis⁵⁷. In 1351 moest de "laitoenine" (geelkoperen) plaat en buis waarin de kraan rond haar spil of as kan draaien, vernieuwd worden, alsook de drie "schiven"⁵⁸. In 1361

55. "Bi Jacop Stuperde, Janne van Slipen, van sevene hoepen, die ghebesicht waren an de wielen van den crane, 21 s." Ibidem, rek. 1334, f° 57 v°. - "Item, Janne vorseid (Janne van den Vlaminckporte), bi meester Boudin van Biervliet, van eere weezelschen balke, die ghebesicht was t'eenen asse ten crane, 4 lb. 10 s." Ibidem, f° 57 v°. - "Janne Coeleveye bi Jacop Stuperde van 1 corbeele, dat hilt 5 screven, van elke screve viertich penenghe, dat ghebesicht was ten crane, 16 s. 8 d." Ibidem, f° 58 r°. - De opbrengst van het verpachte kraangeld bedroeg dat jaar 200 lb. Ibidem, f° 1 v°.

56. "Bi Janne van Leke van smeere ghebesicht an den crane bin den jare 52 s. Item, van temmerne an die wielen ende an die sciven van den vorseiden crane, 42 s. Item, van barden ende van spyckinghen ghebesicht an den vorseiden crane, 24 s." Ibidem, rek. 1341, f° 128 r°. - Pachter of ontvanger van het kraangeld was dat jaar genoemde Janne van Leke. De pacht en ontvangst bedroeg voor de stad 24 lb. Ibidem, f° 18 v°.

57. "Item, doe bi meester Jan Zwine van den crane te makene, van temmermans, van bardhouders, van zaghers, van pijnres, van de crane te wachtene bi nachte, van yserinen werke, van alrande naghelen ende van 2 panne, daer die asse in liep, 129 lb. 2 s. 4 d." Ibidem, rek. 1344, f° 71 v°. De "ontfangh van den crane" bedroeg dat jaar 312 lb. Ibidem, f° 18 v°.

58. "Meester Willem van Deynant, van ere grote laitoenine busse ende van ere laitoenine plate daer de crane in drayt, 17 lb. 12 s. Van 3 laitoenen Amiensche schiven, 12 lb. 6 s." Ibidem, rek. 1351, f° 116 v°.

werden opnieuw herstellingen uitgevoerd aan het houtwerk van de kraan, waaronder de uitwendige bekleding en de treden in de wielen. Voor de bekleding gebruikte men 200 borden. De bekleding van de hals vereist nog eens 60 witte "barden". Waarschijnlijk voor hetzelfde doel bezigde men ook drie "uutdraghende balken", vijf "corbeelen" of ingekeepte balken van 72 "screven", drie soortgelijke balken van 30 voet, en 26 sparren eveneens van 30 voet. Voor de herstelling van de treden in beide wielen gebruikte men 48 sparren. Onder de arbeiders die deze werken uitvoerden waren er timmerlui, zagers die met zijn tweeën zaagden, "pijnres metten hake" en "handcnapen"⁵⁹. Enkele van hen werkten ook 's nachts⁶⁰. De verschillende werken blijken dan ook niet alle ineens, maar op verschillende tijdstippen te zijn uitgevoerd.

Op te merken is dat de beschreven werken gebeuren juist na de commerciële blokkade van Brugge en de Zwinhavens door de Hanzesteden in 1358-1360⁶¹. Dat er wellicht een verband tussen beide feiten bestaan heeft, moge blijken uit een eis die door de Hanzekooplui in 1360 gesteld werd. Deze betrof de regeling van de schadevergoeding voor het geval dat bij het lossen of vervoer van wijnvaten door de schrodgers of de "wijntreckeren" drank uitgedronken werd of verloren ging door enig verzuim. Dit verzoek van de Hanzekooplui werd door de stad Brugge ingewilligd⁶².

In 1388 zette de Duitse Hanze opnieuw een blokkade in tegen Brugge en het Zwin, die zou duren tot 1392⁶³. De terugkeer van de Hanzeaten droeg ditmaal bij, zonet tot de bijna volledige vernieuwing en aanpassing van de kraan, dan toch tot grondige herstellin-

59. Rubriek "van houte ghebesicht an de crane". Ibidem, rek. 1361 f° 58 r°.

60. "Doe ghewrocht bi Jacop Coenen an de crane met 12 temmerlieden, 3 paar zaghers, 2 pynres metten hake ende met 4 handcnapen van 3 daghen. Somma 19 bl. 10 s. - " Doe... ghedaen werken an de crane bi nachte met 4 temmerlieden 1 pijnre metten hake, den persoon 6 s. van dier nacht. Item, 4 handcnapen den persoon 3 s. van dier nacht. Somma van sire wouke 32 lb. 8 s. " Ibidem, f° 67 v°. - De opbrengst van het kraangeld bedroeg voor de stad dat jaar 311 lb. Ibidem, f° 17 r°.

61. J. Beuken, *o.c.*, pp. 68-72.

62. Waert dat zake, dat enighe wijne up den crane, daer men ze hutten scepe mede trect, iof bi den wiintreckeren iof voerers utegheghoten of verzumet worden, die scade zullen deghone weder doen, bi wien zi verzumet zinn de voorzeide wijne". *Ibidem*, p. 31. - HUB, dl III, nr 497, 1, paragr. 27.

63. J. Beuken, *o.c.*, pp 80-89.

gen aan het verouderde en versleten toestel. Meester Jacop van Coppenhole, een aannemer, werd toen na aanbesteding door de Brugse tresoriers belast met de vervanging van de standerd, de zetel, de windas en de beide wielen. Hij diende ook de treeraderen - en dit blijktbaar voor de eerste maal - van een dak te voorzien, zodat men voortaan in het droge op de treden zou kunnen trappen. Een smid vernieuwde een van de twee koperen schijven in de hijsblokken en de twee koperen pannen waarin de as van de kraan draaide. De stad betaalde na uitvoering van de verschillende werken in het totaal 600 pond parisis aan de aannemer en 27 pond 5 schellingen parisis aan de smid ⁶⁴.

Blijkbaar was het ook ter gelegenheid van de terugkeer van de Hanzeaten dat de Brugse schepenen in 1392 een keure uitvaardigden, die de ambachtelijke organisatie, de arbeid en het arbeidsloon van de schrodgers of sjouwers van het kraanbedrijf reglementeerde en dit misschien voor het eerst. Voor het werk in en onder de kraan bepaalde dat reglement dat er dagelijks acht vrije schrodgers van dienst moesten zijn, waarvan vier "resident", d.i. in het toestel (blijkbaar om dit te bedienen of te laten werken), twee voor het "hute doene" of uitladen en twee voor het "indoene" d.i. het wegvoeren en onderbrengen van de koopwaar of de vaten wijn in pakhuizen of kelders. Deze acht man vormden wellicht een ploeg die op tijd en stond door een tweede team werd afgelost. Samen bestonden ze in dit geval uit zestien schrodgers, waarbij nog de twee of drie overige leden van het gezelschap te tellen waren, namelijk de klerk en een of twee ontvangers. De schrodgers van dienst mochten zich niet laten vervangen, tenzij uitzonderlijk en dan nog alleen met de toelating van de Brugse schepenen.

Het reglement van 1392 heeft het ook over de "scrodgers knapen", aan wie men voor hun arbeid niet verplicht was enig drinkgeld te geven. Deze leerknappen stonden blijkbaar hun meesters in het werk bij, ook in de kraan zelf en meer bepaald in de wielen. Toch werd

64. *Inv. Bruges*, IV, p. 207, rek. 2 september 1391 - 2 september 1392, f° 20 r°, 43 v° en 94 v°. - Op te merken is, dat de door L. Gilliodts-Van Severen gepubliceerde uittreksels uit de Brugse stadsrekeningen soms ingekort en dus onvolledig zijn. - De dubbels van de rekeningen vanaf het boekjaar 1406 bevinden zich te Brussel in het Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 32641 en volgende nummers.

in de keure van de zogenaamde “kraankinderen” nog geen gewag gemaakt. Het schrodersberoep was een stedelijk officie voor dienstverlening. Telkens een lid van het ambacht, staande in deze functie, overleden was, diende hij door de Brugse schepenen vervangen te worden. De nieuwelings had dan ook aan de stad daarvoor een recht te betalen. Tot 1392 werd onderscheid gemaakt tussen de Rijnse wijnschroders en de “korte” schroders, maar toen werd deze indeling afgeschaft⁶⁵. De keure, die naderhand in 1420 vernieuwd en bekrachtigd zou worden, omvatte ook het tarief van het schrodersgeld geheven op de wijn van alle slag en herkomst en andere goederen of vrachten als wede, olie, “zeem” of honig, “packen commende van Normandiën”, “drogh goet”, azijn, as, vet en zo meer. Naast de schroders en de kraanlui werden voor het wegvoeren van de vaten wijn naar de kelders ook arbeiders met sleden voortgetrokken door paarden ingezet⁶⁶.

Na de grondige vernieuwing, die hij in 1392 ondergaan had, blijkt de Brugse kraan nog vele jaren zonder grote moeilijkheden of haperingen gewerkt te hebben. In 1414 werden vier nieuwe koperen stukken aan de as van het toestel aangebracht, daar waar de wielen

65. L.Gilliodts-Van Severen, *Le lotissement à Bruges*, in *La Flandre*, dl. III, 1869-1870, pp. 77-80, bijlage I : tekst van de keure van 1392. - In 1316 bedroeg het aantal gemobiliseerde Rijnwijnschroders 20. J.F. Verbruggen, *Een krijgsvloot uitgerust door de stad Brugge in 1316*, in *Het Leger-de Natie*, 5de jg.nr 11, november 1950, pp. 505-511. A. Vandewalle, *De stadsofficiën van Brugge, openbaar ambt of commercie (15e-18e eeuw)*, in E. Macours (ed.), *Cornua legum. Actes des journées internationales d'histoire du droit et des institutions*, (Acta Falconis, Faculteit Rechtsgeleerheid K.U. Leuven, 87/7), Antwerpen 1987, p. 217-225; Id. *De ambachten betrokken bij de wijnhandel in de late middeleeuwen. Een voorbeeld : Brugge*, in : *Van Rank tot Drank*, tentoonstellingscatalogus ASLK, Brussel, 1990, p. 192-198.

66. L.Gilliodts-Van Severen, *Le lotissement en Flandre*, in *La Flandre*, dl II, 1868-1869, pp. 461-472, met de ontleding van het tarief van het schrodegeld op pp. 468-471, alsmede van de keure van 1420 op pp. 471-472. - A. Vandewalle, in zijn doctorale dissertatie over de Brugse arbeidersofficiën ca. 1440-ca 1670 (K.U. Leuven, 1983, onuitgegeven), passim, evenals bewijsstukken, aan mij door de schrijver doorgegeven, waarvoor we hem hier danken. - A. Vandewalle, *Hafen und Hafnarbeit im spätmittelalterlichen Brügge*, in *Brügge-Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 26.-29. Mai 1988. Referate und Diskussionen*, ed. Klaus Friedland, Köln-Wien, 1990, p. 13-24, legt het verband tussen de eisen van de Hanzekooplui en de reglementen voor de wijnschroders van 1392 en 1420.

vastgehecht waren⁶⁷. Aan de vernieuwing van het onderstel van de kraan, meer bepaald de zetel met zijn gebinten en de daarop staande standaard of staak, werd in 1417 gewerkt. Dit stelde een tijd lang het gevaarte buiten werking en maakte het tijdelijk gebruik van een gewone takel voor het optillen van de vaten wijn en andere goederen noodzakelijk. Op welke manier men er in slaagde de kraan van zijn voetstuk te heffen om de zetel en staak door het nieuwe onderstel te vervangen, komen we niet te weten. Dat jaar werd ook een van de koperen schijven vernieuwd⁶⁸.

Tien jaar later, in 1427, kwamen de beide wielen, de hals en de "vlueghel" met de zijdelingse bekleding van de hals en de kraan aan de beurt. Dit vereiste het gebruik van heel wat materiaal. Ook werden de velgen van beide wielen en de "scachten onder de voeten" vernieuwd, evenals de spaken en de banden⁶⁹. Zo kon de kraan verder in werking blijven, hoewel niet voor erg lang meer. In 1432 inderdaad geraakte het toestel wegens het blokkeren van de as en de wielen volledig defekt. Voor het depanneren diende het geschoord te worden. Het aanbrengen van een nieuwe as en het herstellen van de spaken van de wielen werd door de stadstimmerman, Jacop de Zweertvagher, tot een goed einde gebracht⁷⁰. Twee jaar zou men het dan nog met het opgelapte gevaarte volhouden, tot het aan volledige vernieuwing toe was.

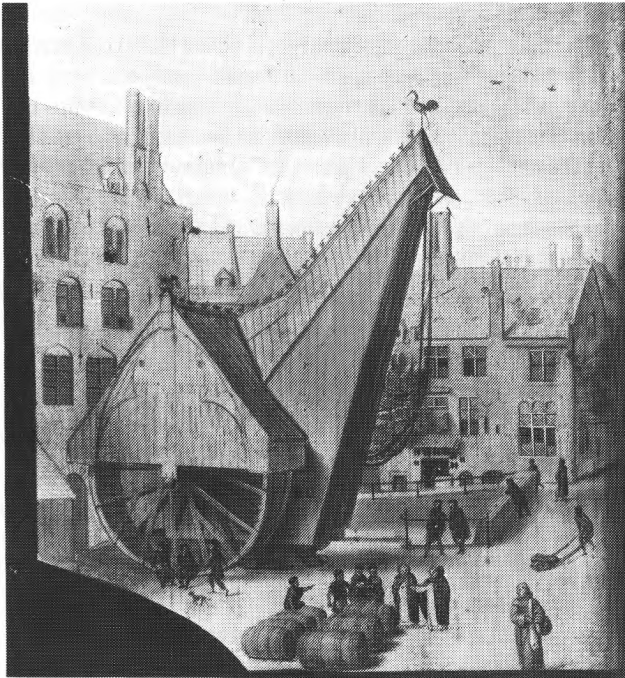
In 1434 ging de stad over tot de oprichting van een volledig nieuwe kraan. Deze kwam in de plaats van het oude toestel dat "met allen af was ende versleten". De timmerlieden Jacop De Zweertvagher en Gabriële Lautin, die dit werk aangenomen hadden en ook uitvoer-

67. *Inv. Bruges*, V, p. 309, rek. 1413-1414, f° 48 v°.

68. *Ibidem*, p. 311, rek. 1416-1417, f° 63 v° - Het jaar voordien reeds was Jacoppe de Zweertvagher, timmerman, te Oedelem geweest "omme te beziene een Vlaensch houd, dat dienen mochte te wesene eene stake van den crane ende daerna 't voorseid houd ghecocht zynde, dat te doene viercanten t' Oedelheem voorseid". Brugge, SA, rekening 1415-1416, f° 91 r°, juli 1416.

69. *Inv. Bruges*, V, p. 315, rek. 1426-1427, f° 46 v°. - Jacoppe de Zweertvaghère, timmerman, werd in juni 1427 "zuudwaert" in het land gestuurd "omme te zoukene croomhout omme de crane mede te makene". *Ibidem*, f° 71 v°.

70. *Inv. Bruges*, V, pp. 316-317, rek. 1431-1432, f° 51 r°. - Jacoppe de Zweertvaghère de timmerman, was "te 2 stonden zuudwaert" gestuurd geworden "omme te zoukene 1 asse in den crane ende andere groot hout omme te oorboorne inder steden weerc". *Ibidem*, f° 66 v°.



Afb. 3. De stadskraan van Brugge op een schilderij van Pieter Pourbus, het portret van Jan van Eyewerve, 1551 (Brugge, Groeningemuseum)

den, ontvingen voor de levering van de houten materialen en het verrichten van de arbeid met hun gezellen in totaal 112 pond groten of 1344 parisis. Aan ijzer- en koperwerk, verwerkt aan de standaard, de wielen, de as, de “steegher”, de voordeur en de vensters van het nieuwe toestel door de smid Lodewik fs. Huughs, besteedden de schepenen 37 pond 8 schellingen 11 groten of 449 pond 7 schellingen parisis. Daarbij kwam nog een uitgave voor de levering van verschillende soorten nagels door een andere smid. Zo kwam de totale bekostiging van de nieuwe kraan op zowat 150 pond groten of 1800 pond parisis ⁷¹.

71. *Inv. Bruges*, V, pp. 318-319, rek. 1433-1434, f° 60 r° en 61 v°.

De kraan te Brugge werd van meetaf aan in samenwerking door de stad en het ambacht van de schroders uitgebaat. Dit laatste streek als loon voor de arbeid van zijn leden en hun handlangers het "scrodegeld" op. De stad inde van zijn kant het "craengeld"⁷². Dit bedroeg 2 groten per groot vat wijn, maar het drukte ook op andere zware lasten⁷³. De inning gebeurde hetzij door een ontvanger aangesteld door de schepenen, hetzij door een pachter die de heffing voor de duur van een jaar in pacht genomen had, dikwijls met behulp van enkele vennoten. In de Brugse stadsrekening is dan ook per boekjaar de opbrengst van het kraengeld genoteerd. Daarop zijn door de ontvanger of door de pachter onkosten of verliesposten in mindering gebracht⁷³. Zo zien we de ontvanger tijdens de periode 1407-1430 zijn salaris en zijn gewone uitgaven voor het smeren van de kraan en de aankoop van repen of kabels voor het toestel in rekening brengen. Hij vergoedde ook "den persoon" of "den personen den vorseiden crane verwarende", maar dit gold misschien de

72. "Ute ygeven omme den cost van den wine... den scroders van den wine up te doene ende te scrodene 95 lb. 9 1/2 s. Item... van craenghelde 5 lb. 14 s. 9 d. - Item van vrecchten van wine ende van scrodeghelde in den kelnare onder s Colnars ende in Jans Dekens handen lighende, 15 lb." Rek. 1302-1303, uitgaven, f° 56 v°. Onkosten gedaan door de stad in verband met het lossen, vervoer en onderbrengen van op de vijand veroverde en gekonfiskeerde vaten wijn. Colens, *Le Compte communal de Bruges de 1302-1303*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl XXXV, 1885, pp. 172-173.

73. "afghesleghen van 192 sticken wyns, van den sticke 2 groten ende van zekeren grooten bussen al toebehorende onzen gheduchten heere ende prince 3 s. groten, draecht de afslach voorseid 35 s. groten". Verliesposten in rekening gebracht door de pachter "Jacoppe den Witten ende zinen gheselscepe". Brugge, SA., rekening over het boekjaar 2 september 1435 - 2 september 1436, f° 14 r°.

- Uit de zowat zeventig stadsrekeningen, dagtekend uit de 14de eeuw, die bewaard bleven, is af te leiden dat het "craengeld" meestal voor de duur van een jaar verpacht werd. Directe inning was er tijdens het boekjaar 2 september 1391 - 2 september 1392 en volgende boekjaren tot 15 april 1396. Daarna tot begin september 1407 gebeurde de heffing meestal middels verpachting ervan. Vervolgens was het doorgaans directe inning van 1407 tot 1430, verpachting van 1430 tot 1488, directe inning van 1488 tot 1493, verpachting van 1493 tot 1512, directe inning van 1512 tot 1561 en verpachting van 1561 tot 1580. Brugge, SA, stadsrekeningen 1391-1581, rubriek "item, ontfanghen van der ouder halle, van der niewer halle, van der yssuwe ende van den crane". Het boekjaar liep normaal van 2 september van het ene jaar tot 2 september van het daaropvolgende jaar.

eigenlijke kraankinderen of een van hen⁷⁴. Van deze “kinderen van den crane” wordt pas in 1439 uitdrukkelijk melding gemaakt⁷⁵. Ongetwijfeld bedoelde men hiermee de schroders of hun knechten, die in de wielen van het toestel van dienst waren. Ze trokken inderdaad soms een afzonderlijke vergoeding voor hun arbeid⁷⁶.

Van 1430 af werd de heffing van het “craengheld” door de schepe-
nen meestal voor de duur van een jaar in pacht gegeven. Voortaan
diende de pachter zelf in te staan voor de aankoop van de kabels en
het smeren. In verband met deze aankoop bleef de tekst van een
overeenkomst met een touwslager bewaard. Op 18 oktober 1448
verbond Willem Pieterszuene, “linemaker”, zich tegenover Hector
van Oudenaerde, pachter van de kraan, tot de levering van de “ca-
blen ende wippen” die dat jaar voor de uitrusting van het toestel
nodig zouden zijn. De prijs was 6 pond 10 schellingen groten⁷⁷.

In 1457, na gedurende meer dan twintig jaar gefunctioneerd te heb-
ben, was de kraan nogmaals aan vernieuwing toe. De werken daar-
voor grepen in de loop van 1457 en 1458 plaats en betroffen zowel

74. “Item, ontfanghen van den crane, den welken de stede dede gaderen, mids dat menne niet wel vercopen mochte... Bi Robbrechte van Bochout. Ende daer of es... incommen 104 lb. 8 s. 4 d. groten. Ende van dien ziin ghegaen de costen... Eerst Robbrechte van Bochout over zijn solaris 6 lb. groten. Item, van costen van reepen.... 7 lb. groten. Item, van smoute, daer mede de vorseide crane ghesmout heift ghesiin, 8 s. groten. Ende den personen den vorseide crane verwarende 12 s. groten”. Ibidem, rekening over het boekjaar 1408-1409, f° 24 r°.

75. “Item, ontfaen van den crane, die de stede dede gaderen... 13 weken lanc... Ende drouch der af ‘t ontfanc 24 lb. 8 d. groten, der of es gheghaen... Eerst Jacob Baert over zijn solaris 30 s. groten. Item, van linen ende reepen... 35 s. groten. Item, van smoute 2 s. groten. Item, den kinderen van den crane 3 s. groten. Aldus blyft net ontfanghen 20 lb. 10 s. 8 d. groten”. Ibidem, rekening over het boekjaar 1438-1439, periode 2 september - 2 december 1438.

76. “Item, betaelt... van werke... ghedaen doen an ‘t perron up de buerze. Eerst van den voorseiden perrone uten scepe te doene ende in ‘t huus te stellene van 8 handknappen, 8 s. 10 d. groten. Item, de kinders van den crane, zonder de craenheere ende den scrooders, 2 s. groten”. - “Ende van den steene van den voet van den perrone up te wyndene, 15 groten”. Ibidem, rekening 1467-1468, f° 34 v° en 68 r°. De laatste uitgave gold blijkbaar de uitbetaling van het “scrodegeld”. - Met de “craenheere” werd de pachter bedoeld.

77. De “linemaker” verbond zich “dat bi also dat quets, schade of achterdeel toe quamen bi faute of ghebreke van den zelve cablen of wippen, dien quets ... up te legghene zonder ghebrec”. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges, o.c.*, dl. II, p. 74, nr. 2682. - Zie noot 73.

hout- en ijzerwerk, als loodgieters- en steenhouwerswerk. Het toestel was voortaan onderaan voorzien van een “pylaer”. Het werd overigens in het vervolg ook de “grootte crane” geheten, wat ongetwijfeld op een zekere verhoging of vergroting ervan wijst. Bovendien waren de beide “vleughelen” van het gevaarte voortaan veel beter in elkaar gestoken en afgesloten door middel van 141 “dicke Ryssche barderen”. De “hoofden van den wielen” staken nu in “yserin banden”. Dit laatste was ook het geval voor de twee hijsblokken, waarin de koperen schijven draaiden.

Op te merken is, dat in 1457 door toedoen van de stad en blijkbaar voorafgaandelijk aan de werken tot verbetering van de bestaande wijnkraan aan de Kraanbrug, een gelijkaardig toestel van minder formaat op de kaai van de Braamberg nabij de buitenrei en de nieuwe steigers opgericht was. Daar bevond zich de aanleg- en losplaats van de vaartuigen geladen met koren bestemd voor de Brugse korenmarkt. Wellicht diende dus deze tweede maar kleinere kraan voor het lossen van granen door het betreffende ambacht.

De uitgaven voor de aanpassing van de oude in 1434 opgerichte kraan liepen heel wat hoger op dan die voor de bouw van genoemde “nieuwe craene” aan de Braamberg, namelijk zowat 60 pond groten of 720 pond parisis tegenover slechts 38 pond groten of 456 pond parisis. Daarnaast waren er samengevoegde uitgaven voor de beide gevaarten, meer bepaald die voor vier koperen schijven, d.i. twee per toestel, en die voor vier “maerbre steenen” of eveneens twee per toestel, telkens dienende voor de rotatie van de as met zijdelingse wielen. De onkosten bedroegen in totaal zowat 15 pond groten of 180 pond parisis⁷⁸. Dat Brugge zich dergelijke financiële inspanning getroostte was blijkbaar wegens de terugkeer in de stad van de Hanzeaten, die de in 1451 ingezette handelsblokkade in 1457 eindelijk stopgezet hadden⁷⁹.

De heffing van het kraangeld en het schrodegeld gebeurde nagenoeg parallel. Zowel de koper als de verkoper van vaten wijn of andere goederen waren er aan onderworpen en zowel voor het ont-

78. *Inv. Bruges*, V, p. 525, onvolledige uittreksels uit rek. 1456-1457, f° 30 r° tot 32 r° en uit rek. 1457-1485, f° 38 v° en 39 r°. De vernieuwde grote kraan wordt in de beide rekeningen “d'houde crane” geheten en in de latere rekeningen “de grootte crane”.

79. J. Beuken, *o.c.*, pp. 104-118.

laden als voor het overladen dienden de rechten door hen te worden betaald. Dit gaf soms aanleiding tot misverstand en betwisting. Enkele arresten van de Brugse schepenen, uitgesproken en opgetekend in de periode 1405-1426 in verband met klachten van Hanzeaten over deze heffingen, stelden deze laatsten in het ongelijk⁸⁰. Toch stonden de Hanzeatische kooplui op de integrale erkenning van hun voorrechten betreffende het “in ende updoen van den scepen of up ende afdoen van den waghene” van de vaten wijn met de kraan, “al waren ooc de wijnen meer dan eens vercocht, liggende in de scepen of up waghene” bij het toestel. Hiervoor eisten de “craenhe-re” of pachter en de schroders soms kraangeld en schrodersgeld “buten de ouder costume”. Bij hun terugkeer te Brugge in 1457 na de beëindiging van de handelsblokkade kregen de Hanzeaten gelijk op dit punt. Tegelijk kregen ze van de schepenen de verzekering dat ze voortaan alle “ghereetscepe” zouden hebben “omme hare wijnen van der crane te voerene in hare husen ende kelnaren... zonder enich belet”. Anderzijds zouden de schepenen optreden tegen alle “frauden”, die “eeneghe coopliden, omme t’recht van der crane van den scrooders of van der assijse t’ontreckene ende t’ontstekene” zouden plegen. Verder vernemen we uit dezelfde uitspraak dat het hoogst toegelaten gewicht of de maximum op te tillen last per eenheid van ton wijn de “laghelen” of vaten waren met een inhoud van minder dan 44 “zestren”⁸¹.

Het ligt voor de hand dat na 1458 nog reparaties aan de “grote crane”, de eigenlijke wijnkraan, uit te voeren vielen. In 1463 vernieuwde men de twee koperen schijven en in 1468 bracht men onder de hals of arm twee plankieren aan, waarop de opgetilde vaten wijn en andere lasten neergezet konden worden⁸². Na laatstgenoemd jaar bevatten de Brugse stadsrekeningen geen notities meer over de eigenlijke onkosten tot onderhoud van de wijnkraan, daar die voortaan in een afzonderlijke boekhouding van de “stedewerken” opgete-

80. Uitspraken van de Brugse schepenen van 14 november 1405, 16 juni 1406, 17 augustus 1418, 22 juni 1420 en 1 juni 1426. *Inv. Bruges*, V, pp. 220-221. - HUB, VI (1415-1433), pp. 355-356, uitspraak van 4 juni 1426. A.Vandewalle, *Hafen...*, o.c. zie n 66.

81. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, o.c., II, nr 975, oorkonde van 10 januari 1457, artikels 13 en 14.

82. *Inv. Bruges*, V, p. 527, rek. 1462-1463, f° 37 r°. - Brugge, SA, rek. 1467-1468, f° 33 v°.

kend werden. Deze rekeningen bleven evenwel slechts voor de periode 1476-1487 bewaard⁸³. Hierin wordt terloops nog van de “cleene crane” melding gemaakt, zonder dat we eruit kunnen besluiten dat dit toestel toen nog bestond of in gebruik was⁸⁴. Zeker is dat alleen de “groote crane “ de stad geld opbracht, het gebruikelijke “craengeld”. Van 1488 tot 1493, tijdens de troebelen in Vlaanderen door de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, werd deze taks meestal direct door de stad zelf geïnd. Dat was ook zo gedurende de periode 1512-1561. Toen trad als stedelijke ontvanger van het “craengeld”, vanaf 1535 ook “reep- ofte coordegheld” geheten, meestal - zoniet steeds - een schroder op. Deze bleef soms veel jaren na elkaar als zodanig in dienst⁸⁵.

Tot het personeel van de kraan behoorde vanaf een bepaald ogenblik ook een “craenmeester” of “commys ter crane”. Deze was ermee belast aan de kopers van de reeds gepeilde en gemeten wijnvaten de nodige “brievekins” voor het onderbrengen van de drank in wijnkelders af te leveren⁸⁶. Als “craenmeester” of “meester van de crane in Brugghe” zien we van 1536 tot 1555 een zekere Joos de Boodt optreden. In 1544 zou hij, volgens een aanklacht tegen hem, geweigerd hebben aan de Spaanse kooplui in de stad de nodige

83. J.P. Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux et les hommes* (Collection Histoire Pro Civitate, Crédit communal de Belgique, série in - 8°, no 48) Brussel, 1977, pp. 48 en 53. A. Vandewalle, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge*, dl. I : *Oud Archief Brugge*, 1979, p. 116, reeks 285.

84. “Item, betaelt... 1 aerbeyder, die 1 yserin haec van den cleender crane vant in de reye... “Brugge, SA, reeks 285, Openbare werken, vroeger “reparaciën,” periode 2 september 1477 - 30 september 1478, f° 78 v°.

85. zie noot 73.

86. De stad Blankenberge betaalde van 1533 tot 1561 elk jaar 4 schellingen groten aan de “craenmeester” of “commys ter crane” van Brugge “over de brievekins inhoudende den wyñ van daer binnen deser stede alle maenden ghebrocht”. Zo kende de Blankenbergse magistraat “de slete van de wyne, die van daer binnen deser stede ghebrocht ende alhier ghesleten es gheweest binden jaere”. Achtereenvolgens worden in de Blankenbergse stadsrekeningen in genoemde functie vermeld Gillis Lauwereins van 1533 tot 1536, Joos de Boïdt van 1536 tot 1555 en Ferry van Marivoorde van 1555 tot 1561. Als benaming voor deze Brugse functionaris werd achtereenvolgens gebruikt de term “craenmeester” van 1533 tot 1542, “meester van de crane” of “meester in de crane” van 1542 tot 1544 en “commys ter crane” van 1544 tot 1561. Brussel, ARA, RK, nrs 32251 tot en met 32278, rubriek “Betalinghe van vele diversche ende extraordinaire zaken”.

toelating voor het onderbrengen van hun vaten wijn te bezorgen en dit wegens een betwisting tussen de stad en de Spaanse natie betreffende het tarief van nieuwe "assissen" op genoemde drank. In deze zaak, die voor de Grote Raad te berde kwam, werd Brugge in het ongelijk gesteld omwille van bepaalde tariefverminderingen die de Spanjaarden te Brugge genoten⁸⁷.

Vanaf begin september 1561 werd de heffing van het kraan- of reepgeld opnieuw aan een pachter toevertrouwd, maar dan telkens voor een pachtperiode van twee jaar, dit althans tot 1581⁸⁸. De stad bekostigde vanaf 1507 ook opnieuw jaarlijks de aankoop van de repen voor de kraan⁸⁹ en vanaf 1512 die van de olie of het smout voor het smeren van het toestel. Dit laatste was het werk van kraankinderen⁹⁰. Voor het overige vernemen we dat er in 1566 zekere werken aan de kraan uitgevoerd waren, zonder dat we te weten komen welke⁹¹. Ongetwijfeld was het gevaarte toen reeds erg versleten en drong zich zijn totale vernieuwing op. Dit laatste zou inderdaad in 1580 gebeuren.

87. L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire consultat d'Espagne, o.c.*, dl I, pp. 350-354, stuk van 31 oktober 1550, betreffende de heffingen "mis sur le vin en l an XV^e quarante trois". Zie meer bepaald p. 352 betreffende "Josse de Boodt, crane-maistre".

88. zie noot 73.

89. "Vincent Wayneville, lynemakere, de somme van 5 lb. groten... ter causen van dat hij dese jaerschare ghelevert heeft de reepen, die men dese jaerschare ter crane ghebezicht ende ghesleten heift..." Stadsrekening 1506-1507, rubriek "Uutgheven van ghemeene zaken". Zie voor de volgende boekjaren onder dezelfde rubriek of onder de rubriek "Uutgheven van lynene ende reepen". De jaarlijkse uitgave voor de bekostiging van de kraanrepen *bedroeg* steeds 5 lb. groten. De leverancier van deze kabels of koorden was achtereenvolgens een lid van de familie "de Waengneville".

90. De beambte belast met de directe inning van het kraan- of reepgeld tijdens de periode 1512-1561 bracht jaarlijks de door hem gedane onkosten voor de aankoop van "smout" ten behoeve van de kraan in mindering op zijn ontvangsten, dit samen met zijn salaris. Brugge, SA, Stadsrekeningen uit genoemde periode, onder de rubriek "Anderen ontfant commende van der nieuwer halle, crane ende yssue". - Gedurende de daaropvolgende periode 1561-1580, toen het reepgeld door een pachter werd geïnd, bekostigde de stad nochtans steeds verder de jaarlijkse uitgaven "voor 't smouten van der crane" door de "craneynders". Brugge, SA, Stadsrekeningen uit genoemde periode onder de rubriek "Uutgheven van ghemeene zaken".

91. Brugge, SA, rek. 1565-1566, f° 90 r°;

Het toestel, zoals het er van 1458 tot laatstgenoemde datum uitzag, is te zien op bepaalde schilderijen van Brugge primitieven en andere meesters, waaronder Hans Memling, Jan Provoost, Simon Benning en Pieter Pourbus. De oudste van deze afbeeldingen dagtekenet van 1479 en de jongste van 1551. Ze staan op de achtergrond van het schilderij "Het Mystiek Huwelijk van de Heilige Katharina" door Hans Memling en op het portret van Jan van Eyewerve van de hand van Pieter Pourbus⁹². Even bekend als deze twee meesterwerken is het getijdenboek van omstreeks 1515, toegeschreven aan de Gentse miniaturist Simon Benning, met het op perkament geschilderde beeld van de Brugse kraan⁹³.

In 1580 besloot de gemeente de oude versleten kraan door een nieuwe te vervangen. Voor het "concept" of bouwplan zou men zich laten leiden door hetgeen toen inzake kraantechniek in steden als Antwerpen, Middelburg, Amsterdam en Dordrecht van toepassing was. Een delegatie bestaande uit de tesorier, de pensionaris en de stadstimmerman Martin Boone bezocht van 5 tot 24 april genoemde steden en hun kranen. In hun gezelschap bevonden zich enkele "muelenwerckers", bedreven in het bouwen van windmolens en dus ook in het ineentimmeren van kraangevaarten. In de stadsrekening van dat jaar is er ook sprake van het bezoek door dezelfde gedelegeerden aan nog andere plaatsen waar zich een kraan bevond, maar zonder verdere precisering⁹⁴. Het staat inderdaad vast dat in die tijd inzake de vorm van de kranen een zekere diversiteit tot stand was gekomen. Zo was er toen te Antwerpen op de "werf", ter vervanging van de vroegere middeleeuwse kraan, een heel nieuw toestel geplaatst. Dit was niet meer draaibaar, maar het kon zowel vooraan als achteraan lasten hijsen : een dubbele kraan dus⁹⁵. De Bruggelingen zouden het evenwel houden bij het oude draaibare type. Reeds in 1582 blijkt de bouw van de nieuwe Brugse kraan te zijn voltooid⁹⁶. Het toestel stond nog steeds bij de Kranebrug en

92. Brugge, Sint-Janshospitaal en Groeningemuseum. - Zie daar ook het Portret van Filips Dominicle, toegeschreven aan de school van Pieter Pourbus.

93. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 23633, Getijdenboek, f° 11 v°. - S. Strand, *o.c.*, p. 93 : tekening naar genoemd miniatuur.

94. Brugge, SA, rek. 1579-1580, f° 47 r°.

95. Zie verder onder Antwerpen noot 162.

96. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien grand tonlieu de Bruges*, Brugge, 1908-1909, dl II, pp. 215, 378 en 379. Uittreksels uit de stadsrekeningen.

het weeghuis. Het bleef zeer lang in gebruik. Pas eind december 1767 zou het worden afgebroken⁹⁷.

4. De kraan te Nieuwpoort

Een zeehaven aan de Vlaamse kust, die uitzonderlijk in het bezit van een wijnkraan met vaste standplaats wist te treden, was Nieuwpoort aan de linkeroever van de IJzermonding. Dat gebeurde blijkbaar nadat de stad in 1364 de instelling van een vrije jaarmarkt verkregen had⁹⁸. De houten havenkraan wordt er voor het eerst in 1380 in een baljuwsrekening vermeld⁹⁹. Zij bevond zich op de "dam" of primitieve kaai, waar de wijschepen, komende van La Rochelle, gelost werden en waar ook allerlei goederen overgeladen werden¹⁰⁰. De Nieuwpoortenaars namen toen reeds jaarlijks deel aan de westvaart naar deze Franse haven en dit met eigen schepen.

Zoals te Brugge en te Damme was de kraan te Nieuwpoort gemeentelijke eigendom. Toch was hij hier geen bron van inkomsten, vermits de stad geen kraangeld hief¹⁰¹. Alleen de O.-L.-Vrouwekerk puurde er enig profijt uit door het innen van aalmoezen in zijn omgeving. De schepenen lieten de zorg voor en de uitbating van het toestel over aan de plaatselijke wijschroders. Deze hieven wel schrodersgeld. In de Nieuwpoortse stadsrekeningen vinden we daarom ook, althans in de 15de eeuw, geen posten in verband met het

97. *Ghedinckboeck van M.F. Allaert. Brugse kroniek over 1713-1785*, Inleiding door A. Schouteteet, Brugge, 1953, pp. 33 en 39.

98. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes, tome V. Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, Brussel, 1901, pp. 187-189. Stuk van graaf Lodewijk van Male van 30 mei 1364.

99. "Cateline Arnouds ghewijst in de boete van 3 lb. omme dat soe dat haer scip an den crane lach ghemeerst, twelke cuerboete es daer an de stede heeft delft. Ontfaen van mijns heeren dele 20 s. ". Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr. 1546, rekening van Jan Olivier, baljuw van Nieuwpoort, over de periode 25 juli 1380-14 januari 1381.

100. "Delvers... ende staken ts craen an den damme..." Brugge, RA, OAN, nr 3493, stadsrekening van 1399, f° 28 r°.

101. "Item, van der crane van den jare 55, 56 ende 57 ghenomen uten busse, die staet te Jans Widemonts 10 lb. 13 s. par." Ibidem, nr 3166, geregistreeerde kerkrekening 1456-1457, f° 13 r°. - "Item, van der crane... 17 lb, 14 s. par.". Ibidem, rek. 1457-1458, f° 32 r°.

onderhoud van of de herstellingen aan de kraan. Alleen in de kosten van een grondige herstelling of vernieuwing droeg de gemeente soms bij. In de periode 1389-1422 was dit, blijkens de stadsrekeningen, nog niet het geval¹⁰². In deze tijdspanne hebben dus de Nieuwpoortse wijschroders voor het onderhoud van het toestel ingestaan.

Eerst in 1423 troffen de schepenen de nodige maatregelen voor de vervanging van de oude kraan door een nieuwe, alsmede voor de vernieuwing van de infrastructuur errond. Van 5 juli tot eind november voerden "machen" of metselaars, "dieners" en "delvers" werken uit "an den dam ten crane", "an 't hooft ten crane", "an den steghere ten crane" en aan de kaai¹⁰³. In de loop van hetzelfde jaar werd door de schepenen de aanbesteding voor de bouw van de nieuwe havenkraan "uutgheleid ende ghebooden te Brucghen, t'Ypre, te Sinte Omaers, te Poperinghe ende te anderen diverschen plaetsen". Meer bepaald werd de prijs gevraagd om "van nieu te makene ende te leverne 't houdwerc", overeenkomstig het bestek¹⁰⁴. De Vier leden van Vlaanderen, Brugge, het Brugse Vrije, Ieper en Gent hadden zich overigens tijdens enkele bijeenkomsten in die laatste stad met de zaak ingelaten, meer bepaald met "'t verheffen ende vernieuwen van den crane" en wel omwille van het belang ervan voor de Ieperleed, de waterweg tussen Ieper, Nieuwpoort en Brugge¹⁰⁵. De aanbesteding van het houtwerk evenals de bestelling of aanneming van het "mottaline werc" (d.i. het ijzer- en koperwerk) gingen nog dat jaar normaal door. De aanneming van het houtwerk werd door de schepenen volgens de toenmalige procedure van "vernederen" van de offertes, toegewezen aan Pieter van Reininghe, meester-timmerman uit Reninge, tegen de som van 51 pond groten. Hier-

102. Ibidem, nrs 3485 en volgende tot en met nr 3516. Het boekjaar liep over het algemeen van 2 februari (o.s.) van het ene jaar tot 2 februari (o.s.) van het volgende jaar. We duiden hier alleen het jaar aan in nieuwe stijl, d.i. ons kalenderjaar. - De Nieuwpoortse stadsrekeningen bleven van 1389 af bewaard in twee reeksen, die elkaar inzake de lacunes aanvullen : Brugge, RA, OAN, nr 3485 (boekjaar 1389) en volgende nummers; en Brussel, ARA, RKK, nr 36701 (boekjaar 1391) en volgende nummers.

103. Brugge, RA, OAN, nr 3517, f° 30 r° - 43 r°, onder de rubriek "Ander uutgheven ende dat van graefwerke".

104. Ibidem, f° 43 v°.

105. Ibidem, f° 49 v° - 52 v°, onder de rubriek "van ridene", 28 mei - 10 juli.

van zou 15 pond door de stad en 36 pond door de “ghesellen craen-houders”, d.i. de wijnschroders, betaald worden ¹⁰⁶.

In het kader van de geplande werken tot oprichting van de nieuwe kraan werd Pieter van Reininghe op een bepaald ogenblik na de aanneming naar Brugge gestuurd “omme te doene maken ‘t mottaline werc” en naar Damme “ omme exempel te nemene an’t werc van den crane” ¹⁰⁷. Daarna werd op 21 juli de Nieuwpoortenaar Jan Pardiou naar de laatst genoemde stad gezonden “met lettren omme over te bringhene ‘t mottaline werc van den crane ende hoe dat gheghoten ende ghemaect was” ¹⁰⁸. Uit dezelfde plaats kwam er ook raad aangaande het houtwerk van het nieuwe toestel. Op 28 juli inderdaad hield de stad Nieuwpoort een receptie, waaraan de schepenen, de baljuw en de werklieden deelnamen, nadat door hen “oversien waren ende ghevisenteert de grote leiden ende ‘t houd van den crane, naer den gheschrifte” komende uit Damme ¹⁰⁹. Deze inspectie hield blijkbaar verband met de voorwaarden waaraan het houten materiaal en de houten onderdelen voor de nieuwe kraan dienden te beantwoorden en misschien ook met de recuperatie van het houtwerk van het oude toestel. Hoe dan ook, in de loop van het jaar was er reeds goed gewerkt aan “‘t fondement van den crane”, zodat we mogen aannemen dat met het optrekken van het gevaarte zelf een begin gemaakt was ¹¹⁰.

In 1424, tijdens de eerste helft van het jaar, werd aan de nieuwe houten kraan en haar mechanisme volop gewerkt. Zo kwamen aan de beurt het “onderstel ten crane”, “den setel ten crane”, “de asse ten vorseiden crane”, de “wielen”, de “speken van den wiele ten crane”, “de windasse”, “de sciven” en het “ophende van den crane”. Daarbij werd heel wat ijzerwerk gebruikt, waaronder “dobble banden”, “bouten”, “haken”, “ketene”, “lechten”, “ledselen metten sloten”, “naghelen”, “middelnaghelen”, “dobble middelnaghelen”,

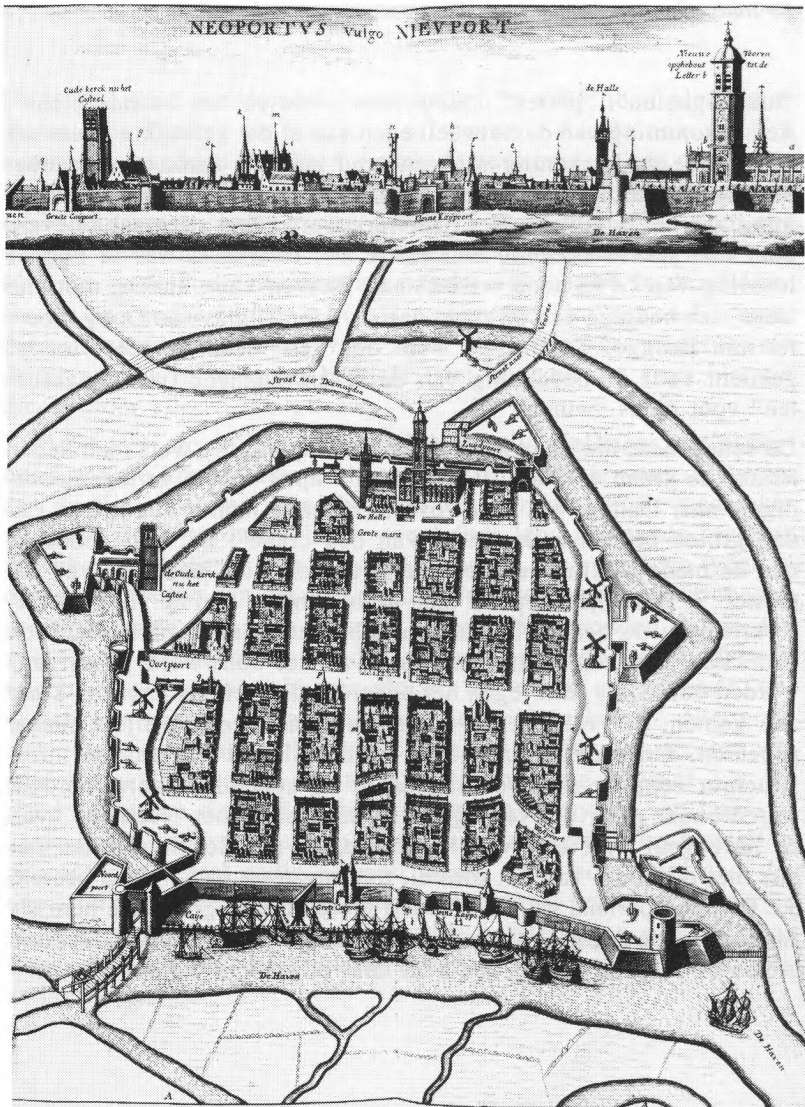
106. Ibidem, f° 44 r° - Rekening nr 3518, f° 32 v°, rubriek “Diversche taswerken”.

107. Ibidem, f° 44 r° - Rekening 3517, f° 60 v° - De bestelling was “van noden”.

108. Ibidem, f° 53 r° - Voordien op 12 juli was reeds iemand naar Brugge gestuurd in verband met het “doen maken van ‘t mottaline werc behorende ten crane”. Ibidem f° 52 v°. Ook was voordien reeds in de stad gekomen “den meester van den mottaline werke... omme de mate van den werke”. Ibidem, f° 66 r°.

109. Ibidem, f° 66 v°.

110. Ibidem, f° 43, r° en 66 r°.



Afb. 4. Plan van de stad Nieuwpoort gezien in vogelvlucht, met afzonderlijk gezicht op de haveninkom en de havenmuur met de stadspoorten, de kraan en de versterkingen. Ets gemaakt door Vedastus du Plouich uit Westouter. Gepubliceerd in 1641-1644 in de eerste uitgave van A. Sanderus Flandria Illustrata, dl II, pp. 634-635. Kopieën in de verschillende daaropvolgende uitgaven, waaronder de uitgave van den Haag, 1732, dl III, pp. 338 - 339. Copyright Brussel, Algemeen Rijksarchief, fotoverzameling, nr 6272.

“lukenaghelen”, “platen”, “ringhelen”, “sloten” en “windelinghe”. Een opsomming van de hoeveelheden van al dat gebruikte ijzerwerk staat in de stadsrekening van genoemd jaar. De aankoop of aanbesteding van het ijzer maakte inderdaad geen deel uit van de aanneming van het houtwerk. Het ijzerwerk werd bijna allemaal geleverd door een zekere Diederic den Heere ¹¹¹. Daarnaast was er nog de levering van “440 pond wercx” aan “sciven ende andere mottalin werc” ten bedrage van 88 pond parisis door Tomas van Oppy, poorter van Brugge. Te Brugge werd ook een “seker ghedeel loods” gekocht voor de bedekking van de kraan, alsmede twee “maerbelen” voor diens “windas” ¹¹².

De schepenen, die nauwlettend het verloop van de werkzaamheden inzake de kraan volgden, stuurden op 4 april enkele vertegenwoordigers naar Damme om er te “oversien” en te nemen “de maten van den groten berden ende werke van den crane”. Dit kon gebeuren met de medewerking van de “craenwaerders” of “houders” van dat toestel ¹¹³. Dat wijst erop dat men de buitenkant van de Nieuwpoortse kraan en de beide vleugels en hals met planken of borden zou bedekken, een van de laatste fazen van het bouwwerk. Overigens werden ook tijdig, d.i. tegen het ogenblik dat het mechanisme klaar zou komen, de “reepe ende ghetauwe” waarmee het hijsen moest gebeuren, aangeschaft ¹¹⁴. Andere werken die dat jaar aan de infrastructuur rond de nieuwe kraan door de stad uitgevoerd werden, waren onder meer het verhogen van de kaai en het “rechtene” van de havengeul ¹¹⁵. Pieter van Reininghe, de meester-timmerman belast met de bouw van het toestel, ontving toen pas 8 pond groten, d.i. 96 pond parisis, van de 15 pond groten die de gemeente hem als aandeel in de totale kostprijs verschuldigd was. De rest, 7 pond groten of 84 pond parisis zou hem later uitgekeerd worden ¹¹⁶.

111. Ibidem, nr 3518, f° 18 v° - 19 v°, onder de rubriek “ander uutgheven ende dat van yserwerke”. - Voor allerlei andere uitgaven : passim.

112. Ibidem, f° 17 v° en 32 v°. - Voor Thomas van Houpy, smid, zie ook noot 27.

113. Ibidem, f° 44 v°. - Voordien, op 29 maart, was reeds iemand naar Damme gestuurd, “omme bevroed up ‘t werc van den crane”. Ibidem, f° 36 r°.

114. Ibidem, f° 32 v°.

115. Ibidem, f° 28 r° en v°, evenals passim.

116. Ibidem, f° 32 v°.

De laatste hand aan de bouw werd gelegd in 1425, toen een zekere Antonis de Decker uit Brugge, de "veurste", d.i. de nok van het kraanhuis, met lood bedekte "omme de bewaernesse van dien". Dit vereist niet minder dan 1248 pond in gewicht van dat metaal en een totale uitgave ten bedrage van zowat 75 pond parisis¹¹⁷. Voor het overige werd hier en daar nog aan het toestel getimmerd, waarvoor men een grote hoeveelheid zware nagels aankocht¹¹⁸. In de stadsrekening van genoemd jaar is er ook nog sprake van "den ouden asse, die uit den crane ghedaen was", maar hiermede werd ongetwijfeld de as van de oude kraan bedoeld. Het hout en het ijzer hiervan diende voor allerlei recuperaties¹¹⁹.

Na 1425 zien we de schepenen zich lange tijd niet meer met onderhoud van de kraan inlaten, althans niet financieel, want dit kwam aan de Nieuwpoortse wijnschroders toe. Een post in de stadsrekening van 1461 verduidelijkt de toen sinds lang bestaande regeling ter zake, namelijk dat aan "den wynscroders... in voorleden tyden bi den goede lieden van der wet gheconsenteert was den crane metten proffytten ende vervallen daertoe behorende, behouden dat zi den voorseiden crane houden zouden ghehoefdich ende wel te reecx te hueren costen ende up hueren plucht, utghedaen van stoorme, onweder, van brande of van anderen gheliken meskieve". Niettemin had de gemeente hen volgens dezelfde post "omme repareeren van den voorseiden crane" een toelage verleend ten bedrage van 24 pond parisis en dit omdat "binnen sekeren termynen van jaren, zi zeere lettelt proffytts daerof ghehad" zouden hebben en herstellingen aan het toestel nodig geweest waren. Deze som werd door Jacop Phardieu, meester timmerman, in ontvangst genomen, wat er op wijst dat onder diens leiding bepaalde herstellingen aan de kraan uitgevoerd werden, maar daarover vernemen we geen verdere bijzonderheden¹²⁰.

117. Ibidem, nr 3519, f° 33 v°.

118.

119. "Pieter van Reninghe van den ouden asse, die uut den crane ghedaen was, omme enen standaert te makene an de barriere ter zuudpoorte, 4 lb. 16 s." Ibidem, f° 15 v°.

120. Ibidem, nr 3555, f° 29 r°.

Tijdens de winter van 1463 op 1464 is, volgens de stadsrekening van laatst genoemd jaar, de Nieuwpoortse kraan “metten grooten winde” omver gevallen en gebroken. Wanneer dit juist gebeurde, is onduidelijk. Er bleef de gemeente niets anders over dan een nieuwe kraan op te richten. Eind 1464 of begin 1465 sloten de schepenen een overeenkomst met aannemer Olivier de Cas, meer bepaald voor de levering van het houtwerk van het onderstel :

- “eenen nieuwen eekeren standaert lanc 25 of 26 voeten ende 32 dumen dicke ten zetele”, d.i. een standaard van ongeveer 7 meter lang en 0,8 meter dik;
- “t cruceghebint, daertoe dienende twee zullen, elke zulle lanc 26 voeten ende 16 dumen dicke ende de verbanden daertoe dienende naer den heessche van den werke”, d.i. een kruisgebinte, bestaande uit twee zuilen, elk bijna 7 meter lang en 10,4 meter dik, en de verbanden ervan;
- “een asse lanc 26 voeten en 16 dumen vierkante”, d.i. een as bijna 7 meter lang en 0,4 m dik.

Voor de levering van dat materiaal was overeengekomen aan Olivier de Cas voorafgaandelijk 78 pond parisis te betalen, maar daarvan werd hem voorlopig slechts 6 pond uitbetaald. Dit had ongetwijfeld te maken met de grote uitgaven waarvoor de stad toen en ook de volgende jaren stond. Er dienden immers nog allerlei andere werken aan de kaai en aan de Noordpoort uitgevoerd te worden ¹²¹. Op 8 juni 1465 verleende Filips de Goede, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, aan de burgemeester en schepenen, op hun verzoek, de toelating om gedurende drie jaar jaarlijks een loterij in te richten en de opbrengst ervan voor de genoemde werken te gebruiken ¹²². Gezien op deze buitengewone inkomsten gewacht

121. “Ollivier vorseid (de Cas) heeft ghenomen dit jaer ieghen de stede vorseid te leveren up de caye ‘t hout om eenen nieuwen crane te maken in de stede daer d’ander stont, de welke veriaren metten grooten winde omme viel ende brac, met alle omme de somme van 78 lb. par. de partien van den houte ende leverynghe hier naer volghende...”. Brugge, RA, OAN, nr 3557, stadsrekening boekjaar 1464, f° 17 r°, onder de rubriek “Ander uutgheven ende dat van temmerhoute”.

122. “de ce que en l’année derrenierement passee par la force des grands vens et tempestes qui ont regné, le crane ait este abatu et rompu...” Brugge, RA, OAN, charter nr 210, inv. nr. 210. Uittreksel in L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, o.c.*, p.19



Afb. 5. De draaibare houten havenkraan te Nieuwpoort, opgericht in 1467-1468. Perspectief gezicht op de haven, de kaai en de havenpoorten van de ommuurde stad Nieuwpoort. Tafereel op de keerzijde van een van de zijpanelen van het drieliuk met voorstellingen uit het leven van de HH. Antonius en Bernardus. Werk toegeschreven aan de schilder Lanceloot Blondeel, gestorven in 1561. Stad Nieuwpoort, Stadhuis. (Copyright foto Stad Antwerpen, Nationaal Scheepvaartmuseum, Iconografische afdeling, cat. nr. 73.73.6).

diende te worden, kon dat jaar de constructie van de nieuwe kraan nog niet doorgaan, hoewel toen reeds enig werk aan de standerd was verricht.

Ook in 1466 blijkt men weinig of niets aan de bouw van de kraan te hebben gedaan. Eerst het jaar nadien kwamen de schepenen ertoe de zaak met Olivier de Cas, de aannemer, opnieuw te regelen. De Cas verbond zich tegenover de gemeente "te leveren ende stellen up de kaye... eenen nieuwen crane up de voorme van den ouden crane... uutghedaen t grote yserwerc" en dit "omme de somme van 504 pond parisis, boven den zullen ende de banden van den cruce, diere te voren waren te betalen 72 pond parisis, ghereet ende de reste, belopende 432 pond, bin drie jaren". Bijgevolg werd aan genoemde aannemer dadelijk de achterstallige som van 72 pond uitgekeerd. De rest, zijnde 144 pond per jaar zou telkens rond kerstdag worden vereffend en dit voor het eerst op 25 december 1467¹²³. In de praktijk gebeurde deze laatste betaling ook al met vertraging in de loop van 1468¹²⁴. De twee resterende schijven van telkens 144 pond parisis werden de daaropvolgende jaren uitbetaald. De oprichting van de nieuwe kraan ging dan ook vanaf 1467 normaal door. Dat jaar werd ook gewerkt aan de infrastructuur, waaronder "t hoofd van de crane"¹²⁵. In 1468 kon het nieuwe toestel voltooid worden, want loodgieters werkten toen blijkbaar aan de nok of het dak¹²⁶. Ongetwijfeld was de kraan van dat jaar af of uiterlijk vanaf het volgende jaar in werking.

Eenmaal klaar, werd de nieuwe kraan niet zomaar terug aan de Nieuwpoortse wijschroders overgedragen. Het recht van laden en ontladen met het toestel was voortaan een stedelijk "officie", dat als dienstverlening geld opbracht. In 1469 verkochten de schepenen bij opbod deze dienst, weldra betiteld als "t officie van der scroderie metter crane". Koper was een groep of vennootschap van negen personen, dus schroders, voor de som van 130 pond 10 schellingen parisis. Daarbij was overeengekomen dat bij het overlijden van een van deze aandeelhouders zijn deel door de stad opnieuw zou mogen

123. Brugge, RA, OAN, nr 3558, boekjaar 1467, f° 20 r°.

124. Ibidem, nr 3559, boekjaar 1468, f° 17 r°.

125. Ibidem, nr 3558, f° 22 v° en 24 r°.

126. Ibidem, nr 3559, f° 20 v° en 22 r°.

worden verkocht. Het eraan verbonden ambt gold wel voor het leven, maar was niet erfelijk ¹²⁷.

In 1470 was het gezelschap van de kraanschroders herleid tot acht leden en dat zou de volgende jaren zo blijven ¹²⁸. Volgens een stedelijke verordening van toen dienden deze schroders - of zoals ze nadien ook geheten zouden worden, de "kranekynders" - in eigen persoon "te commene te werke van den crane". Indien iemand onder hen "zelve metten live niet en wrochte", dan mocht hij "van dien werke niet hebben", d.i. geen loon opstrijken. Meer nog, wanneer er in zijn afwezigheid enige schade voorviel, zou hij moeten helpen deze te vergoeden. Een andere stedelijke ordonnantie bepaalde dat wanneer een schip aankwam met zware lasten die met de kraan moesten "ghewrocht" worden, alle andere schepen, "als coghescepen, boyers, keutscepen of binlanderscepen", bij de eerste vermaning van de schroders plaats moesten ruimen onder de kraan, en dit op straf van boete ¹²⁹.

Deze stedelijke ordonnantiën dagtekenen uit de tweede helft van de 15de eeuw, dus blijkbaar uit de tijd dat van de "scroderie metter crane" een "officie" gemaakt was. Toen vaardigden de Nieuwpoortse schepenen ook een keure of verordening uit met het tarief van "der rechte van den crane ende van den wynscroders, van muellensteenen ende anders". Het tarief werd bepaald per recipient van een bepaalde inhoud, nl. een vat, een ton, een "pype" of een kuip voor wijn van allerlei herkomst, bier en olie of voor "drooghden ghoede" zoals "tarwe, hareweten, ... appelen, nueten" en zo meer. Dit gold zowel voor het laden en lossen van vaartuigen als van voertuigen, wat in sommige gevallen met de heffing van een bijkomend recht gepaard ging ¹³⁰. Het tarief toont dan ook het belang aan van de

127. Ibidem, nr 3560, boekjaar 1469, f° 5 v°.

128. Ibidem, nr 3561, boekjaar 1470, f° 5 r°. Zie voor de volgende boekjaren nr 3562, f° 4 r°, nr 3563, f° 5 r°, nr 3564, f° 6 v° enz.

129. Ibidem, nr 446, Boek van de Nieuwpoortse keuren uit de 15de eeuw, opgesteld door Jan van Marijevoorde, stadssecretaris, einddatum 1506, f° 32 r° en v°. - Een andere ordonnantie luidde: "dat niemant, wie hy zy, en mersche scepe of en binde perden an de crane, noch en legghe tonnen of eeneghe ander belemmerthede in de wielen van den crane up de boete van 20 s. par. telcken". Ibidem, f° 32 r°.

130. Ibidem, f° 31 r° en v°.

Nieuwpoortse haven inzake de in- en doorvoer van Franse en Rijlandse wijn, alsook van vreemde bieren bestemd voor de stad zelf en voor de steden Veurne, Diksmuide en Ieper.

Een ander gelijktijdig tarief heeft het over de rechten door de wijnschroders geheven op het hijsen met de kraan van zware stenen als molenstenen, slijpstenen en zerken en dit per "stick" of eenheid van een wel bepaalde afmeting¹³¹. Een stedelijke ordonnantie van 5 september 1547 wijzigde enigszins het tarief voor de molenstenen. In die tekst is voor het eerst de term "wynscroders" vervangen door "kranekynderen", wat er dus op neerkomt dat ze hetzelfde betekenden¹³². Deze laatste benaming komt ook voor in de rollen van de burgerlijke en criminele rechtspraak uit de tweede helft van de 16de eeuw, o.a. in 1558 en 1593¹³³. Overigens bekostigde de gemeente in die tijd nu en dan opnieuw sommige zoniet alle herstellingen aan de kraan¹³⁴. Verder werd op 78 februari 1580 de keure van de "wynschrooders ofte cranekynders" met het tarief van de rechten op het laden en lossen van vaten wijn en andere goederen vernieuwd. Dit gebeurde grotendeels door aanpassing aan de nieuwe voorwaarden waarin de kraan voortaan door de gemeente uitgebaat werd, namelijk de verpachting¹³⁵.

Betreffende het uitzicht van de Nieuwpoortse houten kraan beschikken we over een weliswaar beperkte, maar toch interessante iconografie. Het toestel, zoals het stond op de kaai bij de "Groote Caypoort", staat in het groot afgebeeld op een zijpaneel van het drieluik gewijd aan het leven van de heiligen Antonius en Bernardus, meesterwerk toegeschreven aan de Brugse kunstenaar Lanceloot Blondeel. Het kunstwerk werd vervaardigd vóór 1561, jaar van het

131. Ibidem, f°32 r°.

132. Ibidem, f°32 r°, in later geschrift bijgevoegd.

133. Ibidem, nr 4203, Camerboek 1557-1560, f° 71 en nr 4211, Camerberechten 1588-1594, f° 290 - Uittreksels in L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, o.c.*, pp 340 en 388.

134. Ibidem, nr 3661, stadsrekening boekjaar 1574, f° 23 v°; nr 3665, boekjaar 1578, f° 31v°; nr 3677, boekjaar 1590, f° 21 v° en 22 r°, en nr 3678, boekjaar 1591, f° 20 v° : telkens werken uitgevoerd door timmerlui aan de kraan of door delvers aan het "craenhoof", zonder verdere specificatie.

135. Ibidem, nr 3460, charter nr 350, gedeeltelijk onleesbaar. Kopie daterend van 13 juli 1613.

overlijden van Blondeel, voor zover die toeschrijving wel correct is ¹³⁶. De kraan kan ook gelokaliseerd worden op het plan van Nieuwpoort van de hand van de geograaf Jacob van Deventer, ca. 1570 ¹³⁷. Een goede voorstelling van de kraan zelf vinden we op het stadsplan getekend door Vedast du Plouich rond 1640 met in perspectief de kaai, de stadspoorten en de haven vol schepen ¹³⁸.

In een stedelijk reglement van 8 juli 1675 ten behoeve van de “caymeesters” wordt nog van de kraan op het “craenhoofd” en van het laden en lossen aldaar melding gemaakt, maar dit dan blijkbaar voor het laatst ¹³⁹.

De opeenvolgende belegeringen van de stad door de Franse troepen op het einde van de eeuw moeten voor het voortbestaan van het toestel noodlottig geweest zijn. Op de stadsplannen van het versterkte Nieuwpoort uit die tijd staat de site van de kraan inderdaad niet meer aangeduid ¹⁴⁰. De gemeente moet er blijkbaar van afgezien hebben de geteisterde kraan telkens opnieuw te laten herstellen, zodat ze spoedig verdween. In het reglement dat de wet van Nieuwpoort op 29 januari 1793 ten behoeve van de “pachters van de wynschrooderyen, gheseydt de craenkynders” uitvaardigde, is er nog wel sprake van de “wynschrooders” en de “slepers”, maar niet

136. Nieuwpoort, Stadhuis. - A. Verbouwe, *Iconografie van het arrondissement Veurne*, (Iconografie der gemeenten van West-Vlaanderen, dl I), Brussel, 1950, p. 35, nr 207 en plaat nr. 14. - G. Dalle, *Nieuwpoort 1576-1601. Topografie van armoede en rijkdom*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis.*, jg 124 (1987), p. 200, afb. 1.

137. Ch. Ruelens e.a., *Atlas des villes de la Belgique au XVI^e siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer*, Brussel, 1884-1924, afl. 12 (1891). - R. Laurent, o.c., pp 11-12, nr. 6.

138. A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, eerste uitgave, 1641-1644, dl II, pp. 634-635, naderhand meermaals gekopieerd zonder wijzigingen, o.a. in 1732. Zie deel III, pp. 338-339. - R. Laurent, o.c., pp. 14 - 17, nr. 7.

139. “daer wort oock verboden dat niemant hem vervoordere, soo binlanders als andere schippers, hemlieden schepen te laeten sitten op 't craenhoofd, tenzy de selve gelost ofte gelaeden moeten worden mette voornoemde craene, op gelycke boete als vooren (van twyntich ponden parisis)”.F.-J. De Brauwere, *Costumen ende usantiën der stede ende port van Nieuport*, uitgave P. De Goesin, Gent, 1774, pp. 530-532, art. 6.

140. J.L. Van Belle, *Plans inédits de places fortifiés, XVII^e - XVIII^e siècles, Belgique, France etc. Pays Bas*, Louvain-La-Neuve, 1989, p. 77, Nieuport, kaart van de gebastioneerde stad gemaakt tussen 1684 en 1693. - De plaats doorstond belegeringen o.a. in 1677 en 1689. - R. Laurent, o.c., pp 21 en volgende.

meer van de kraan zelf. Overigens gebeurde het laden en lossen van vaten wijn, molenstenen, zerken en andere vrachten niet meer zozeer op de kaai, dan wel nabij de "Palynckbrugge", de "ryolebrugge" en het "Ypers sas", d.i. buiten de wallen en versterkingen¹⁴¹. De Nieuwpoortse "craenkynders" waren toen nog wel schroeders, dan geen kraanarbeiders meer. De herinnering aan de kraan bleef ook enige tijd bewaard in de benaming "craenestraete", die nog voorkwam in 1772. Dit is overigens illustratief voor het toenmalig economisch verval van de IJzerhaven, vermits deze straat eigenlijk de "Groote Caeystraete" heette¹⁴².

(vervolg in de volgende aflevering)

Afkortingen

- Brussel ARA, RK : Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer
- Brugge, RA, OAN : Brugge, Rijksarchief, Fonds Oud Archief Nieuwpoort
- Brugge, SA : Brugge, Stadsarchief
- Inv. Bruges : L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, Brugge, 1871-1878, zeven delen ; achtste deel : Ed. Gailliard, *Table analytique*, Brugge, 1885 ; negende deel : Id., *Glossaire flamand*, Brugge, 1882
- HUB : *Hansisches Urkundenbuch*, uitgave K. Höhlbaum e.a.

141. Brugge, RA, OAN, inv. nr 3432.

142. R.de Beaucourt de Noortvelde, *Nieuport, Documents historiques*, dl II, Oostende, 1904, pp 35-38, tekst van de indeling van de stad in vier wijken. De "craenestraet" wordt vermeld in de wijken 3 en 4, in laatstgenoemde wijk met de verduidelijking "geseyt de Groote Caeystraete". Dit duidt nogmaals op de verdwijning van de kraan zelf, vermits de benaming "craenstraet" in onbruik geraakt was.

WOESTEN : EEN DORPSSTICHTING VAN DIEDERIK VAN DE ELZAS, GRAAF VAN VLAANDEREN (1161)

A. VERHULST*

Samen met het dorp Kluizen ten noorden van Gent, dat echter van bij zijn stichting met de hulp van graaf Diederik van de Elzas in 1140 eigendom was geworden van de abdij van Enname¹, is Woesten het enige dorp in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen dat rechtstreeks door de graaf als eigen dorp en zelfs als parochie werd gesticht en geprivilegieerd². De verklaring voor het uitzonderlijk karakter van een dergelijke dorpsstichting in Vlaanderen in de 11e-12e eeuw kan slechts in een groter verband worden gevonden, met name door een vergelijking met middeleeuwse dorpsstichtingen in naburige vorstendommen en door een vergelijkende studie van dorps- en stedelijke vrijheidskeuren. Dit onderzoek hebben we elders gepubliceerd³. In onderhavige studie is het ons erom te doen zo concreet mogelijk aan te tonen in welke omstandigheden de enige echte grafelijke dorpsstichting in het graafschap Vlaanderen uit de 11e - 12e eeuw, deze van Woesten, heeft plaats gehad. Dit onderzoek wordt vergemakkelijkt door het feit dat de Noordfranse abdij van Marchiennes vrij aanzienlijke belangen had in de streek tussen Ieper en Veurne, waarover in haar archief, voornamelijk bewaard te Rijsel, nog talrijke stukken ons inlichten. Daar Woesten anderzijds deel uitmaakte van het grafelijk domein, zijn ook in de archieven van de graaf van Vlaanderen, meer bepaald in die van de Rekenkamer van Rijsel, interessante stukken bewaard.

Uit de hiernavolgende studie zal blijken dat het grondgebied van Woesten, vóór de stichting van het dorp in 1161, deel uitmaakte

* Gewoon hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen, R.U. Gent, p/a Blandijnberg 2, 9000 Gent.

1. A. Verhulst, *Une ville-neuve comtale en Flandre au XIIe siècle : Kluizen au nord de Gand*, in : *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Luik, 1991, pp. 763-771.

2. Woesten, deelgemeente van Vleteren, arr. Ieper, prov. West-Vlaanderen.

3. A. Verhulst, *Les franchises rurales dans le Comté de Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in : *Mélanges Georges Duby*, spec. nummer v/h tijdschrift *Le Moyen Age* ; Id., *Libertés rurales et urbaines dans le Comté de Flandre au XIIe siècle*, in : *Mélanges G. Duby* (publ. Univ. Aix-en-Provence)(ter perse).

van het territorium van Reninge⁴, zodat ook over dit dorp en zijn heren heel wat zal moeten gezegd worden en onze uiteenzetting zelfs met Reninge zal moeten aanvangen.

Reninge moet reeds zeer vroeg grafelijk bezit zijn geweest : in 1065 had graaf Boudewijn VI er aan de Noordfranse abdij van Hasnon een hoeve geschonken met grond en moerassig broekland (*humectum*)⁵. Nog in latere eeuwen bezat Hasnon een heerlijkheid te Reninge⁶. Te Reninge was langs de IJzer en de Kemmelbeek die erin uitmondt, overvloedig broekland aanwezig⁷. Uit de oudst bewaarde grafelijke rekening, de zgn. Grote Brief van 1187 blijkt overigens dat de veeteelt er belangrijk was : inkomsten uit het grafelijk domein te Reninge werden betaald aan het *lardarium* of *lardier* te Veurne, dat de dierlijke produkten uit de grafelijke domeinen in de omgeving centraliseerde, zoals daarnaast het *vaccarium* te Veurne dit deed voor de zuivelprodukten, hetgeen eveneens op het belang wijst dat de veeteelt in deze streek had⁸.

Het grootste deel van zijn domein te Reninge had de graaf echter vanouds als leen uitgegeven. Dit was reeds het geval ten tijde van graaf Robrecht de Fries (1071-1093), toen de Noordfranse priorij van Lihons-en-Santerre van hem het recht verkreeg, bevestigd door zijn opvolgers, jaarlijks drie gewichten paling te mogen eisen vanwege degene die Reninge in leen hield⁹.

4. Reninge, deelgemeente van Lo-Reninge, arr. Diksmuide, prov. W.-Vlaanderen.

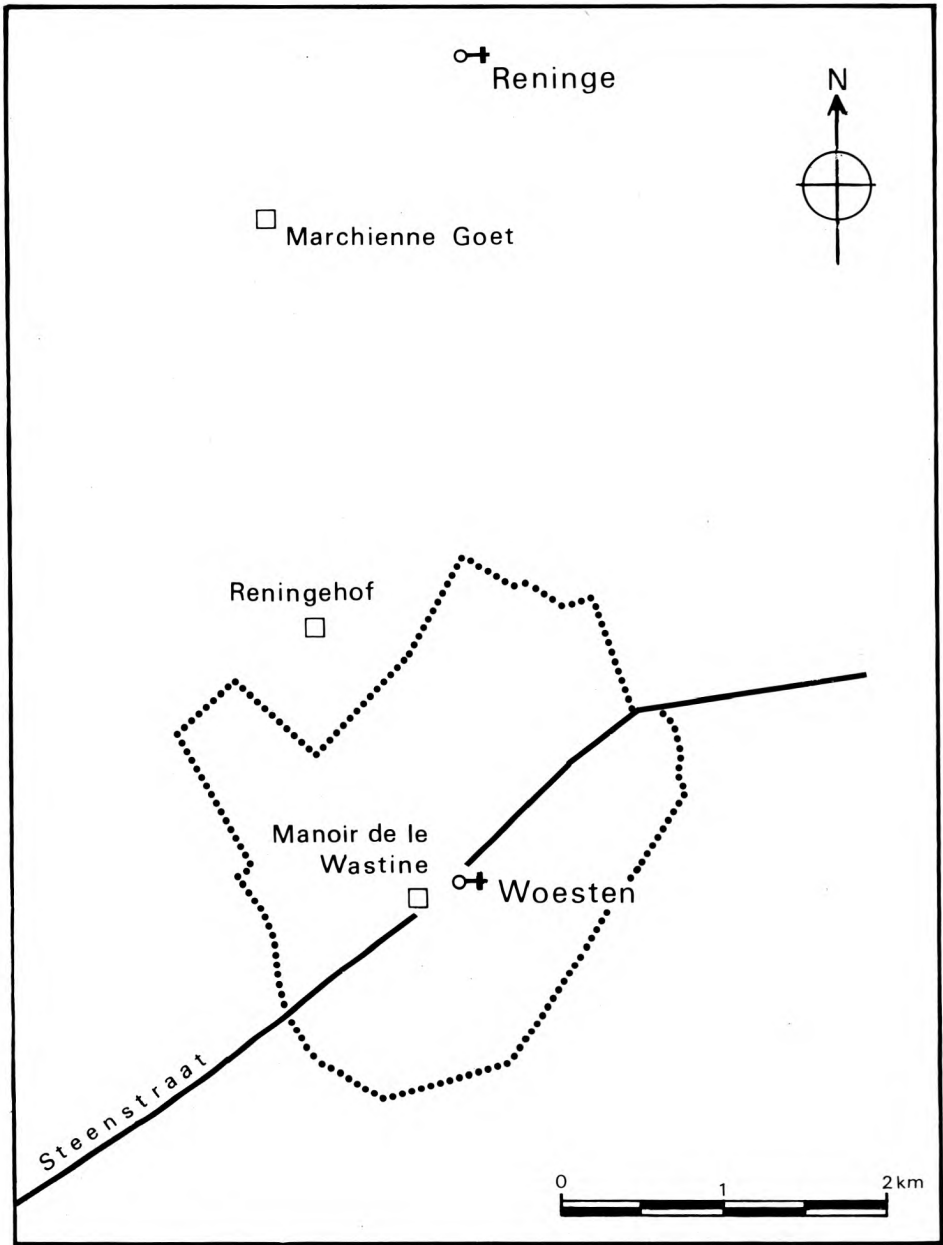
5. M. Prou, *Recueil des actes de Philippe Ier, roi de France (1059-1108)*, Parijs, 1908, nr. XXII, p. 62 : "apud Reninghem curtem I cum terra et humecto."

6. Oorkonde van gravin Johanna voor Hasnon, a° 1219 : *Inventaire analytique et chronologique des archives de la Chambre des Comptes à Lille*, Parijs-Rijsel, 1865, nr. 324 (p.147), bekrachtigd door gravin Margareta, november 1278 (Premier Cartulaire de Flandre, stuk nr. 544) ; L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et châteltenie de Furnes*, I, Brussel, 1897, p.11.

7. Kabinetskaart van Ferraris (a° 1771-77), kaartblad Stavele 4, uitg. Gemeentekrediet van België, Brussel, 1966.

8. A. Verhulst-M. Gysseling, *Le Compte général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief" et les institutions financières du comté de Flandre au XIIIe siècle*, Brussel, 1962, p. 181 ("Caput lamprorum ex Rininga 111, hoc est 11 l. 2 s.") (*lardarium* van Veurne), p. 185 (*vaccaria* van Veurne).

9. Th. de Hemptinne-A. Verhulst, *De Oorkonden der graven van Vlaanderen (1128-1191)*, dl. 2, Uitgave, bd. 1 : Regering van Diederik van de Elzas (1128-1168), Brussel, 1988, nr. 39, pp. 74-75.



In het tweede kwart van de 12e eeuw was deze grafelijke leenman waarschijnlijk Daniël van Dendermonde. Hij was één van de belangrijkste en machtigste leenmannen van graaf Diederik van de Elzas, die hij had geholpen de grafelijke troon te verwerven tijdens de opvolgingsstrijd in het graafschap na de moord in 1127 op graaf Karel de Goede en de dood in 1128 van diens opvolger Willem Clito in zijn strijd met Diederik van de Elzas¹⁰. Daniël van Dendermonde had zijn grafelijk leen te Reninge echter zeer waarschijnlijk als achterleen uitgegeven aan een plaatselijke heer, de heer van Reninge. Dit alles leiden we af uit het feit dat Daniël van Dendermonde met zekerheid de tweederden van het kerkelijk tiend (het zgn. *bodium*) van Reninge, dat hij van de graaf in leen hield, in achterleen had gegeven aan Diederik van Reninge¹¹. Daar het volledig tiend echter reeds in 877 had toebehoord aan de abdijs van Marchiennes¹², was het bezit van de tweederden ervan door de graaf wederrechtelijk, evenals de uitgifte ervan in leen aan Daniël van Dendermonde en in achterleen aan Diederik van Reninge die er al in 1124 voor was geëxcommuniceerd¹³. Door bemiddeling van de graaf kwamen de tweederden van het tiend van Reninge in 1135 opnieuw in het bezit van Marchiennes¹⁴, zoals we verder zullen zien.

Vooraleer hierop in te gaan moet echter worden vermeld dat bij het domein van Reninge een uitgestrekt bos behoorde, waarvan nog in de 18e eeuw een groot deel onder de naam Kelnaersbosch de

10. E. Warlop, *De Vlaamse Adel vóór 1300*, Handzame 1968, dl. I, pp. 68-69 ; dl. II nr. 53, pp. 145-147.

11. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 28, pp. 57-59 en n. 2; J. Ramackers, *Papsturkunden in den Niederlanden*, Berlijn, 1933, nr. 16 (pp. 107-108); B. Delmaire, *L'Histoire-Polyptyque de l'abbaye de Marchiennes (1116-1121)*, Louvain-la-Neuve, 1985, pp. 16-17 (Belg. Centrum voor Landel. geschiedenis, publ. nr. 84). Dit was sedert de Gregoriaanse hervorming vaker het geval met dit deel van kerkelijke tienden. Deze waren met het oog op hun recuperatie door de Kerk verdeeld in 1/3, *altare* genoemd, dat meestal het eerst uit lekehanden werd gerecupereerd en aldus in het bezit kwam van een kerkelijke instelling en de 2/3 of *bodium*, die langer in het bezit van leken bleven. Zie L. Voet, *Bodium-Redecima*, Bulletin du Cange, 20, 1950, pp. 207-244, vnl. pp. 215-218.

12. G. Tessier, *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France, II*, Parijs, 1952, nr. 435, p. 474.

13. zie hoger n. 11.

14. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 28, pp. 57-59.

zuidelijke helft van het grondgebied van Reninge en de noordelijke helft van het grondgebied van Woesten, ongeveer zuidwaarts tot aan de Steenstraat te Woesten, bedekte ¹⁵.

Volgens de *Miracula S. Rictrudis*, een mirakelverhaal over de patroonheilige van de abdij van Marchiennes dat uit het begin van de tweede helft van de 12e eeuw dagtekent ¹⁶, was het bos eigendom van de graaf, en had hij, reeds langere tijd voor 1135, datum van teruggave van de tweederden van het tiend van Reninge aan Marchiennes, de heer van Reninge met de bewaking van het bos belast ¹⁷.

Over het optreden van de heer van Reninge als opzichter van het grafelijk bos dat zich van Reninge zuidwaarts minstens tot Woesten uitstreckte, zijn geen andere gegevens bekend, al had de heer van Reninge te Woesten, zoals we verder zullen zien, later nog bepaalde rechten en bezittingen, hetgeen het gegeven uit de *Miracula S. Rictrudis* zou kunnen bevestigen. In ieder geval heeft de heer van Reninge niet alleen in 1135 de tweederden van het tiend van Reninge via Daniël van Dendermonde en via de graaf moeten teruggeven aan Marchiennes, zoals hoger gezegd, maar hij heeft wellicht ook, tegelijkertijd of niet lang nadien, het gezag over het bos en de eraan verbonden rechten aan de graaf moeten teruggeven.

In een oorkonde van 1161 verklaart Diederik van de Elzas immers niet alleen dat hij het *saltus* (d.i. het bos) van Reninge tot dat deel van zijn domein rekent dat rechtstreeks onder zijn gezag staat als *dominicatus* ¹⁸ maar bovendien verklaart hij in een tweede oorkonde uit hetzelfde jaar 1161 dat hij de inkomsten van het gebied dat hij in deze oorkonde de *solitudo Riningensis* (onbewoonde woestenij

15. Kabinetskaart van Ferraris, Kaartblad Stavele 4.

16. Betreffende deze bron en haar datering, zie H. Platelle, *Crime et châtement à Marchiennes*, in : *Sacris Erudiri*, XXIV, 1980, pp. 155-202, vnl. pp. 160-161.

17. *Acta Sanctorum*, Mei III, eds. G. Henschen-D. Papebroch, Antwerpen, 1680, Lib. I, cap. IV, § 27 (p. 96). In deze bron gaat dit gegeven lang vooraf aan het verhaal over de teruggave van het tiend van Reninge (*ibidem*, § 45, p. 109). Het is merkwaardig dat noch in deze bron, noch in enige gelijktijdige diplomatische bron de titel van *forestarius* wordt gebruikt in verband met dit bos of in verband met de heer van Reninge.

18. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 193, p. 300 : "*saltum de Rinengiis, qui erat meus dominicatus, penitus extirpatum ad habitandum, ibidem manere volentibus concessi*".

van Reninge) noemt, speciaal bestemd heeft voor zijn levensonderhoud¹⁹. Deze inkomsten moeten volgens de oorkonde te Ieper worden afgeleverd, meer bepaald in de grafelijke spijker aldaar, in de rekening waarvan wij ze verder zullen terugvinden.

De graaf heeft ook, volgens de eerstgenoemde oorkonde uit 1161, het tiend van dit gebied, "tot zover het *saltus* zich uitstreckte", aan de abdij van Marchiennes geschonken²⁰, omdat deze abdij, zo wordt gezegd, ooit het tiend van Reninge - volledig - had bezeten, waarmee waarschijnlijk de situatie zoals zij inderdaad in de 9e eeuw had bestaan, wordt bedoeld. De situatie inzake tienden van dit bos verschilt dus grondig van de tiendenverdeling te Reninge zelf. Te Reninge hadden graaf Diederik en zijn leenman en achterleenman, respectievelijk Daniël van Dendermonde en Diederik van Reninge, slechts de beschikking gehad over de tweederden van het tiend, dat ze in 1135 aan Marchiennes teruggaven, terwijl de abdij van Voormezele het andere derde ervan waarschijnlijk ten laatste reeds ca. 1100 bezat²¹. Het tiend van het bos van Reninge echter had de graaf blijkbaar volledig voor zich kunnen houden, waarschijnlijk omdat het om een nog onontgonnen gebied ging. Wanneer hij dit tiend nu in 1161 aan Marchiennes schenkt (weliswaar onder verwijzing naar haar vroeger bezit van het tiend van Reninge, maar toch zonder dat de graaf nu het gebied van het tiend nog "Reninge"

19. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr 194, p. 302 : "*solitudinem Rinighensem victui nostro specialiter deputantes*".

20. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 193, p. 300 : "*decimam eiusdem terre (nl. Reninge), sicut saltus (de Rinengiis) ipse continebat*" = "het tiend van Reninge voor zover gelegen binnen het bos van Reninge".

21. Over de betwistingen tussen de abdijen van Marchiennes en Voormezele, die in 1140 werden beëindigd met een verdeling waarbij eerstgenoemde de tweederden en Voormezele het derde deel van het tiend van Reninge werden toegewezen, worden in het archief van Marchiennes verschillende onuitgegeven oorkonden bewaard : Rijsel, Archives départementales du Nord, 10 H 231, nrs. 3677, 3678, 3679. Zie ook de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, p. 301, n. 5 en F.V[an de Putte] - C.C[arton], *Chronicon Vormeselense*, Brugge, 1847, nrs I, III, IV, IX (pp. 27-32). Uit deze oorkonden kan worden afgeleid dat Voormezele het derde deel van het tiend (*altare* genoemd : zie hoger n. 11) van het eigenlijke Reninge reeds sedert ongeveer 1100 op kanoniekrechtelijk gerechtvaardigde wijze (vgl. de bevestigingen door bisschop en paus) bezat. In 1140 heeft Marchiennes zich dus in feite neergelegd bij een toestand inzake tiendenbezit die al van omstreeks 1100 had bestaan. Zie hierover ook J. Pycke, *Prévôté puis abbaye de Sainte-Marie à Voormezele*, in : *Monasticon belge*, III, 3, Luik, 1974, pp. 703-704.

noemt) rijst de vraag enerzijds of het gaat om het volledige tiend, d.w.z. om het *bodium* (2/3) en het *altare* (1/3) samen, anderzijds of het gaat om het *gehele* gebied van het *saltus* waarop het tiend geheven wordt. Terwijl de oorkonde van 1161 voor Marchiennes waarin haar het tiend door de graaf wordt geschonken, geen gewag maakt van enige verdeling en dus de eerste vraag waarschijnlijk bevestigend mag worden beantwoord, is het antwoord op de tweede vraag minder zeker. Immers, volgens een preciese beschrijving van het tiendgebied van Marchiennes in deze omgeving uit 1528, die verder wordt besproken²², bezat de abdij alleen ten noorden van de Steenstraat tienden te Woesten, terwijl zij ten zuiden van deze weg geen tiendheffer was. Nu is precies het gebied ten noorden van deze weg te Woesten nog in de 18e eeuw grotendeels bebost, in tegenstelling tot het gebied ten zuiden ervan. De vraag rijst bijgevolg of graaf Diederik, toen hij in 1161, binnen het vroegere *saltus* van Reninge, Marchiennes als enige tiendheffer erkende, met de omschrijving "tot zover het *saltus* reikte" niet letterlijk bedoelde dat de abdij het tiend alleen kreeg op het toen (in 1161) nog *onontgonnen* deel van het *saltus*. In de bewuste oorkonde van 1161 zegt de graaf weliswaar dat het *saltus* op zijn initiatief bijna geheel ontgonnen was en opengesteld voor wie er wilde komen wonen, doch in het licht van de ontginningsgraad nog op een laat tijdstip zoals in de 18e eeuw, zou dit kunnen worden betwijfeld.

Deze twijfel wordt versterkt door het feit dat in de tweede grafelijke oorkonde uit 1161 niet eens meer sprake is van Marchiennes. De graaf deelt hierin de oprichting mede, op het grondgebied van de *solitudo* van Reninge - waarvan nu niet wordt gezegd in hoeverre ze was ontgonnen, doch enkel dat ze tegen een jaarlijkse cijns aan boeren wordt uitgegeven - van een kerk die meteen het centrum wordt van een nieuwe zelfstandige parochie waarvan de pastoor uit de eigen inkomsten van de graaf zal worden onderhouden²³.

22. Zie verder p. 58 en n. 34.

23. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 194, p. 302 : "*solitudinem Rinighensem... sub annuali censu agricolis excolendam donavimus. Quoniam igitur de nostro existit dominicatu et ad nullam ab eterno spectans parrochiam, in ea ecclesiam fundari facientes, subsidibus nostris proprium providebimus sacerdotem, ita quod ad nullam aliam pertinebunt parrochiam*".

Deze laatste twee beslissingen van de graaf op kerkelijk gebied zijn merkwaardig omdat ze worden medegedeeld zonder vermelding van enige tussenkomst van de bisschop of van de abdij van Marchiennes. Aan deze abdij was, zoals we hoger zagen, niet alleen door de eerste grafelijke oorkonde uit 1161 het tiend toegewezen van het *saltus* van Reninge, maar bovendien was in de eerste oorkonde voldoende grond aan Marchiennes toegezegd om er een kerk op te richten en om er een priorij te stichten²⁴. In de tweede oorkonde uit datzelfde jaar 1161 wordt hierover met geen woord meer gerept²⁵. Met het oog op een mogelijke verklaring voor deze eigenaardige gang van zaken moet de aandacht erop worden gevestigd dat de eerste oorkonde uitging van graaf Diederik *alleen* en door hem blijkbaar werd verleend op verzoek van Marchiennes, dat bovendien misschien zelf de tekst ervoor leverde, terwijl de tweede oorkonde, die mede van Diederiks zoon Filips van de Elzas uitgaat, blijkbaar op initiatief zelf van de graaf - misschien zelfs vooral van Filips - werd uitgevaardigd en in de grafelijke kanselarij werd opgesteld en geschreven, zonder enige tussenkomst van Marchiennes²⁶.

Deze ommekeer in enkele maanden tijd, tussen eind 1160-begin 1161 (niet gepreciseerde datum van de eerste oorkonde) en 10 augustus 1161 (datum van de tweede oorkonde), mag misschien toegeschreven worden aan het optreden van de jonge graaf Filips, wiens voortvarendheid bekend is, naast zijn oude vader, tot wie de abdij van Marchiennes zich in eerste instantie had gewend. De aanleiding tot dit optreden van Filips kunnen moeilijkheden geweest zijn voor Marchiennes of een aarzeling van harentwege om haar plannen tot oprichting van een kerk en priorij ten uitvoer te leggen, hetgeen verband zou kunnen houden met de moeilijkheden die te Reninge-Woesten gedurende de rest van de 12e eeuw zijn blijven voortduren met de heren van Reninge en waarover we het verder nog zullen hebben. Door zelf het initiatief in handen te nemen, zelfs op kerkelijk gebied, met name door de oprichting van een nieuwe parochie en van een kerk en door de aanstelling en bezoldiging van een

24. *Ibidem*, nr. 193, p. 300 : "*Mansionem etiam sufficientem ubi ecclesia construat et ubi fratrum habitacula edificentur liberam ab omni exactione seculari concessi*".

25. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, p. 301 n. 6 en p. 303 n. 1.

26. Deze opmerking danken we aan Mevr. Th. de Hemptinne.

pastoor, heeft de graaf waarschijnlijk de dorpsstichting willen veilig stellen die hij met de ontginning van het bos van Reninge op het oog moet hebben gehad. Meer bepaald heeft hij wellicht de leefbaarheid van het nieuwe dorp, kort nadien Woesten genoemd²⁷, willen verzekeren tegenover de heer van Reninge, door naast de nodige voorzieningen op kerkelijk gebied, aan de kolonisten die het dorp zouden komen bewonen bijzondere voorrechten te verlenen op gerechtelijk, fiscaal en militair gebied²⁸. Een analoge situatie, namelijk de bescherming tegen de concurrentie en de intimidatiepogingen van een naburige heer, die in dit geval bovendien nog van een aantal vroegere rechten en voorrechten was beroofd, kan worden geconstateerd bij enkele andere dorpsstichtingen uit de 12e eeuw in het graafschap Vlaanderen, meer bepaald te Kluizen ten noorden van Gent. Hier bleef in 1140 de abdij van Ename in gebreke door evenmin over te gaan tot de oprichting van een priorij en moest de wél uitgevoerde oprichting door de graaf van een kleine nederzetting ten dienste van de geplande priorij, eveneens door een min of meer analoge privilegiëring veilig worden gesteld tegenover een naburig machtig heer, i.c. de burggraaf van Gent²⁹.

Vooraleer op deze privileges in te gaan willen we de verdere moeilijkheden met de heer van Reninge, waaronder vooral de abdij van Marchiennes heeft geleden, nader belichten.

Nadat graaf Diederik van de Elzas op 1 december 1163 in een oorkonde voor Marchiennes³⁰ reeds gewag had gemaakt van het verzet van Gerard II van Reninge, kleinzoon van Diederik van Reninge, tegen de afstand in 1135 door zijn grootvader van het tiend van Reninge, blijkt uit een oorkonde van 25 maart 1191

27. De naam verschijnt voor het eerst in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 : Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 185-187 (zie verder n. 47 en 49) en in een hierna besproken oorkonde van 1191 van gravin Mathilde, weduwe van Filips van de Elzas.

28. Over deze voorrechten hebben we het op het einde van deze studie.

29. Zie ons artikel geciteerd in n. 1.

30. Oorkonde van Diederik van de Elzas van 1 dec. 1163, uitg. de Hemptinne - Verhulst, *Oorkonden*, nr. 212, pp. 330-331.

uitgaande van de weduwe van Filips van de Elzas³¹, die tussen Marchiennes en de heer van Reninge had bemiddeld, dat op dat ogenblik, bijna zestig jaar nadat de tweederden van het tiend van Reninge door graaf Diederik in 1135 aan Marchiennes waren teruggeschonken, hierover nog steeds betwisting bestond.

Terwijl echter het uit Reninge afgesplitste tiend van Woesten, dat in de oorkonde van 1191 afzonderlijk en met deze naam wordt genoemd³², volgens deze oorkonde in handen blijft van Marchiennes, waarschijnlijk als resultaat van het hoger geschetste energieke optreden van graaf Filips dertig jaar vroeger, blijkt een tiend van Marchiennes te Reninge zelf, waarmede zeer waarschijnlijk de tweederden van het tiend van het eigenlijke Reninge worden bedoeld (waarvan het andere derde, zoals hoger werd uiteengezet, in handen was van de abdij van Voormezele), in feite nog steeds te worden beschouwd, met name door de heer van Reninge, als een leen dat hij hield van vrouw Mathilde van Dendermonde³³. Met haar man Willem van Béthune komt zij in de oorkonde van 1191 trouwens tussen om de instemming van hen beiden te betuigen met het vergelijk dat gravin-weduwe Mathilde tussen de heer van Reninge en Marchiennes had bereikt. Dit vergelijk betekent een achteruitgang voor Marchiennes, dat 2/5 van haar (2/3) deel in het tiend van Reninge moet afstaan aan Gerard van Reninge³⁴. Er wordt in de oorkonde een zeer gedetailleerde

31. Oorkonde van 25 maart 1191 van gravin Mathilde, weduwe van Filips van de Elzas, uitg. Ch. Duvivier, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, nouvelle série, Brussel, 1903, nr. 79, pp. 161-164; letterlijke bevestiging door graaf Boudewijn IX, van 7 maart 1202, uitg. W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, *Uitgave*, Brussel, 1964, nr. 190, pp. 397-400.

32. Ibidem : "*decima de Wastina*"

33. Duvivier, *Actes*, p. 162 : "*concedentibus etiam et assensum prestantibus Wilhelmo de Betunia et Mathilde uxore ejus, domina videlicet Tenremunde, a que feodum illud jure hereditario descendebat quod predictus Gerardus calumpniabat...*". Over Mathilde van Dendermonde, gehuwd met Willem II van Bethune : Warlop, *Vlaamse adel*, II, p. 53.

34. In een metingboek van 1528 van de goederen van Marchiennes te Reninge en Woesten (Brugge, Bisschoppelijk Archief, Reeks C, 219, doos 10) waarvan een Franse vertaling uit 1530 dateert (Rijsel, Arch. dép. du Nord 10 H 232, nr. 3705 ; 10 H 802), wordt van een dergelijke verdeling van het tiend van Marchiennes geen gewag (meer) gemaakt. De kennis van deze documenten danken we aan Drs. Hans Rombaut.

regeling uitgewerkt over hoe in de praktijk de kosten tussen beide partijen zullen worden verdeeld inzake het ophalen, het dorsen, en het opslaan van het tiend en over hoe en wanneer het graan of de opbrengst ervan zal worden verdeeld bij verkoop door één van beide partijen.

Uit deze regeling vernemen we eveneens dat de abdij van Marchiennes te Reninge een tiendenschuur bezat waar ook Gerard van Reninge zijn deel mocht opslaan. Deze schuur bezat Marchiennes blijkbaar reeds in 1140, toen met de abdij van Voormezele het akkoord werd gesloten dat aan deze laatste definitief het derde deel van het tiend van Reninge en de inkomsten van de kerk toewees, d.i. het *altare* met de offeranden enz.³⁵ De abdij van Marchiennes was volgens dit akkoord aan Voormezele geen tienden verschuldigd voor 51,5 gemeten grond die Marchiennes te Reninge bezat en die ze in cijns had gegeven aan verschillende personen. Op het land van één van hen, Rambertus, groot 18 gemeten, stond in 1140 reeds de tiendenschuur van Marchiennes³⁶, waarover de heer van Reninge nu vanaf 1191 mede verantwoordelijk was, met name in financieel opzicht (onderhoud, nieuwbouw, enz.)³⁷.

Hoewel de heer van Reninge anderzijds geen enkel recht bezat in het tiend van Woesten, dat aan Marchiennes bleef toebehoren, bezat de armentafel van Reninge hierin wel een klein deel, met name op de hofstede die de heer van Reninge met een eraan verbonden heerlijkheid, als leen van de burg van Veurne, te Woesten nog in 1528 bezat. Het is het 1600 meter ten noorden van de kerk van Woesten gelegen Reningehof. Met 150 gemeten (in 1470) tot 106 (in 1528) à 102 gemeten (in 1708) grond, vormde dit hof het "fancier" d.i. het

35. Zie de onuitgegeven oorkonden uit het archief van Marchiennes in de Archives départementales te Rijsel, opgesomd hoger (n. 21), inzonderheid 10 H 231 nr. 3677, van 3 okt. 1140.

36. Rijsel, Arch. dép. 10 H 231/3677 : "*De terra Ramberti XVIII mesure infra quam curtis Marchianensium...*".

37. Duvivier, *Actes*, p. 163 : "*Ecclesia vero unam grangiam ... ad colligendam decimam... Si autem ipsa eadem aliquando vetustate aut incendio aut quocumque alio casu defecerit, ecclesia et Gerardus aliam construere debent communiter...*". Deze schuur stond waarschijnlijk op de plaats waar op de Kabinetskaart van Ferraris (1770-77) ongeveer 1500 m. ten Z.W. van de dorpskern van Reninge de hoeve "Marchienne goet" staat afgebeeld, die nog vandaag onder die naam bekend is.

onroerende deel en tevens de zetel van het zgn. "Laatschap van Reninge" in Woesten, een rechtbank samengesteld uit zgn. "laten", met lage, inz. grondrechtspraak³⁸. Dit "Reningehof" wordt in 1528-1530 het "oude" hof van Reninge genoemd. Volgens de beschrijving van de verdeling der tienden te Reninge en te Woesten uit die jaren waarin deze vermelding voorkomt³⁹, lag dit hof op dat ogenblik op het grondgebied van de parochie Woesten. Later echter, ten laatste vanaf de jaren 1770-77⁴⁰ en tot vandaag, ligt het Reningehof op het grondgebied van de gemeente Reninge, waarschijnlijk ten gevolge van een wijziging van de parochie- en gemeentegrens. Vlak ten zuiden van het Reningshof valt deze grens thans nog op door haar rechtlijnig verloop evenals door de rechte hoek die zij maakt omheen het land van het Reninghof, blijkbaar met de bedoeling dit hof uit de gemeente Woesten af te splitsen. De pastoor van Woesten bezat 1/3 van het tiend op hofstede, en laatschap, doch de overige tweederden van de tienden erop behoorden niet toe aan de abdij van Marchiennes, maar, zoals hoger gezegd, aan de armentafel van Reninge⁴¹. De banden van het Reningehof met Reninge en zijn heren waarop al deze gegevens wijzen, zijn waarschijnlijk zeer oud, ondanks het feit dat het hof minstens tot in 1528 tot de parochie Woesten behoorde, en mede ook juist hierom, evenals op grond van de betiteling in 1528 als "Oud" hof van Reninge. We mogen ze wellicht als overblijfselen beschouwen van de oorspronkelijke eenheid die tussen Reninge en het bos van Reninge, d.i. het latere Woesten, vóór 1161 had bestaan in diverse opzichten, o.m. betreffende het toezicht dat de heer van Reninge bezat over dit bos. Zeer

38. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et châtelainie de Furnes*, IV, Brusel, 1897, pp. 311-313. Over dit laatschap : J. Van Acker, *De heerlijkheid van Reninge in Reninge en Woesten omstreeks 1500*, in : Biekorf 86, 1986, pp. 344-357, die echter in dit verband het Reningehof onvermeld laat. K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, dl. XIII, Brugge, 1932, kol. 484, v° Reningehof. De vermelde oppervlakten vonden we in het hiervoor vermelde artikel van Van Acker (a° 1470), in het metingboek van 1528 geciteerd hoger in n. 34 en in een citaat in het hiervoor geciteerde woordenboek van De Flou, v° Reningehof (a° 1708).

39. Zie hoger n. 34.

40. Volgens de nummering der parochies op de Kabinetskaart van Ferraris.

41. Zie het metingboek van 1528 geciteerd hoger n. 34.

waarschijnlijk oefende hij dit toezicht uit vanuit het Reningehof, dat vóór de ontginning van het bos bovendien wellicht een centrum van vee-teelt was geweest, zoals er in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 meerdere worden vermeld in de streek van Veurne⁴².

Daar de heer van Reninge na de ontginning van het bos waaruit Woesten ontstond, het Reningehof behield, kon dit niet fungeren als centrum van het grafelijke domein te Woesten. Deze functie werd waarschijnlijk waargenomen door "le manoir de le Wastine" te Woesten, een goed bestaande uit een woning ("manoir") en een hofstede ("court"), dat met een oppervlakte van 63 gemeten het foncier vormde van een grafelijk leen, waartoe verder behoorden als ontvangsten : 100 hoed haver, 200 kippen, 100 s. in geld, een tiend waarvan 1/3 aan de pastoor van Woesten toekwam, en als horigen 27 personen. In februari 1262 (n.s.) kocht gravin Margareta dit aldus omschreven leen terug van ridder Walter van Wervik, om het samen met 40 gemeten grond die ze als leen had teruggekocht van Boidin Staelin, te schenken aan haar neef Boudewijn van Henegouwen⁴³. Dit bezit van laatstgenoemde, die als compensatie een jaarrente van 50 lb. op de tol te Damme ontving, werd door graaf Gwijde van Dampierre in 1285 overgedragen aan zijn halfbroer Boudewijn van Avesnes, heer van Beaumont⁴⁴, van wie graaf Gwijde het uiteindelijk in 1288 terugkocht⁴⁵.

Over de ligging van "le manoir de le Wastine" - misschien op de 18e-eeuwse Ferrariskaart te herkennen als het grote gebouw met hofstede en park ten westen van de kerk van Woesten, langs de

42. Zie hoger n. 8. Vgl. de betaling in latere eeuwen aan het "lardier" van Veurne door het laatschap van Reninge te Woesten van 8 lb. 8 s. par. (Van Acker, *art. cit.*, p. 355) ten titel van "zwijpenningen". Misschien mogen de *lampri* uit de grafelijke rekening van 1187 die aan het *lardarium* van Veurne via de omzetting in een geldsom werden betaald (zie hoger n. 8) als een soort varkens worden geïnterpreteerd. Betr. het probleem van de interpretatie van het woord *lampri* : Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 38-39.

43. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1359/1293 : onuitg. oorkonde van Margareta, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, ook gezegeld door Gwijde van Dampierre.

44. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1359/2700 : onuitg. oorkonde van Gwijde van Dampierre, dec. 1285.

45. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1316, B 4047, B 4048 en B 4053 : diverse oorkonden i.v.m. deze verkoop.

noordzijde van de Steenstraat - evenals over de ligging van andere en kleinere bedrijven en boerderijen te Woesten weten we weinig zolang we o.m. de archieven van de grafelijke Spijker te Ieper niet grondig hebben onderzocht, waarin dergelijke informatie kan gevonden worden. Hierin staan inkomsten uit Woesten geboekt in haver, kippen en geld⁴⁶, waarvan de drieledige structuur overeenkomt met de inkomsten in haver, kippen en geld uit het leen van "le manoir de le Wastine" hierboven vermeld. Deze laatste komen op hun beurt overeen, wat de drieledigheid van hun structuur betreft, met de 510 hoed haver, 300 kippen en 25 lb. 10 s. in geld welke in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 onder de ontvangsten van het *spicarium* van Ieper als afkomstig uit "*Ex Rininga (de) (ex) Wast*" staan geboekt⁴⁷. Met deze drie soorten ontvangsten stemmen ook de betalingen overeen die, volgens de grafelijke stichtingsoorkonde van Woesten van 1161, de kolonisten als cijns jaarlijks te Ieper moesten verrichten, namelijk in haver en kippen tussen 1 oktober en 2 februari en in geld op 24 juni⁴⁸. Zelfs de uitgaven in haver en geld voor het onderhoud van de pastoor van Woesten, waarop de stichtingsoorkonde van 1161 zinspeelt, staan in hetzelfde hoofdstuk van de grafelijke rekening van 1187 genoteerd⁴⁹.

In afwachting van grondiger onderzoek in de archieven van de Spijker van Ieper, kunnen we inzake de bewoningsstructuur en andere geografische aspecten van Woesten, aan de hand van de 18e-eeuwse Ferrariskaart enkel de niettemin merkwaardige vaststelling doen dat Woesten geen straatdorp is, zoals de meeste gestichte dorpen in Vlaanderen en elders in Europa, ook al is het centrum van Woesten, bestaande uit de kerk en waarschijnlijk ook uit de "manoir", gelegen aan de Steenstraat, een rechte weg van Romeinse oorsprong,

46. Alg. Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nr. 45295 = register van de Spijker van Ieper (1472) ff. 73 r^o-81 v^o en nr. 45301 : "niewen terrier" van de landen van de Spijker van Ieper (1737), op basis van een "terrier" van 1611, ff. 198 v^o e.v. In beide registers wordt voor iedere twee gemeten lands als cijns betaald : 1 hoed (zachte) haver, één hen en 12 d. par.

47. Verhulst-Gysseling, *Compte général*, p. 185 : "... Caput avene... Ex Rininga de Wast 510 h... Galline ... Ex Rininga Wast 300 ... Ex Rininga ex Wast 25 l. 10 s. "

48. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 194, p. 302 : "*Temporibus constitutis census nostrum Ypris persolvent...*"

49. Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 186-187 : "... Datum avene... Presbitero de Wastina 5 h. ... Datum presbitero de Wastina 5 s. "

die echter bij de kerk van Woesten een merkwaardige knik vertoont⁵⁰. Deze belangrijke weg, welke van Poperinge over Zuidschote, noordoostwaarts via Merkem, Woumen, Klerken en Werken, naar Wijnendale, Aatrijke en Brugge liep, heeft te Woesten blijkbaar geen bewoning aangetrokken, vermits de meeste boerderijen verspreid liggen over het grondgebied van de gemeente. Misschien is dit het gevolg van een ontginningsmethode waarbij individueel kon geroid worden in het bos, temidden waarvan nog in de 18e eeuw volgens de Kabinetskaart van Ferraris een aantal kleine boerderijen lagen. Wel is het opvallend dat het bos ten noorden van de Steenstraat in de 18e eeuw nauwelijks ontgonnen was en dat de grotere boerderijen zich alle in het ontgonnen gebied ten zuiden van de Steenstraat bevinden, temidden van met hagen en bomen begrensde percelen. Nog in de 18e eeuw echter liep de Steenstraat te Woesten, behalve bij de dorpskern, grotendeels door het bos.

Deze geografische gegevens, aangevuld met de vaststelling dat ongeveer één vijfde van de ontvangsten in haver en geld en twee derden van de ontvangsten in kippen van de grafelijke spijker te Ieper, afkomstig waren van de "manoir de le Wastine", wekken de indruk dat de stichting van Woesten geen grote bevolkingsconcentratie heeft uitgelokt, ondanks de privileges waarmede het nieuwe dorp door de graaf werd begiftigd.

In een studie waarin we de privileges van 1161 door Diederik en Filips van de Elzas aan Woesten verleend, hebben vergeleken met de enkele zeldzame dorpsprivilegiëringen in Vlaanderen tijdens de 12e eeuw⁵¹, kwamen we tot het besluit dat zij van deze laatste niet veel verschilden: vrijstelling van beden en andere heffingen, vrijstelling van militaire verplichtingen behalve bij algemene landweer, garanties inzake rechtspleging. Anderzijds echter kreeg Woesten het voorrecht niet te zijn onderworpen aan de "keure" van Veurne, d. i. het strenge strafrechterlijk uitzonderingsregime dat omstreeks 1142/

50. H. Thoen, *De Belgische Kustvlakte in de Romeinse tijd*, Brussel, 1978, pp. 74-75; J. Mertens en A. Despy-Meyer, *België in het Romeins tijdvak*, Brussel, 1968, p. 20 (kaart), p. 22 (nr. 20) en bijgevoegde kaarten (Nat. Dienst voor Opgravingen. Archeologische Kaarten van België 1-2); Ch. Verschelde, *Notice sur la route de Cassel à Poperinghe et Winendale*, in: *Annales Société d'Emulation*, 28 (1876-77), pp. 241-263.

51. Verhulst, *Les franchises rurales* (zie hoger n. 3).

47 ingesteld werd door de graaf in de kustkasselrijen van Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg evenals op enkele andere plaatsen (o.m. te Poperinge), met de bedoeling de grote criminaliteit onder de ruige bevolking van deze streek te bestrijden⁵².

Ons besluit uit het onderzoek over de ontstaansgeschiedenis van Woesten zou kunnen zijn dat hier zoals elders, niet alleen in Vlaanderen - zoals bv. te Kluizen - maar ook in naburige streken, waar dorpsstichtingen en -privilegiëringen evenwel talrijker waren, zoals o.m. in Henegouwen, deze althans in de 12e eeuw niet het gevolg zijn geweest van een algemene, systematische vorstelijke of heerlijke politiek, maar eerder van toevallige factoren. Hieronder heeft rivaliteit met een naburige heer, zoals te Woesten met de heer van Reninge, vaak een beslissende rol gespeeld. Tegelijk toont het voorbeeld van Woesten aan dat het succes van dergelijke initiatieven niet mag worden overschat en dat het verkeerd is alle stichtingsdorpen de geografische lineaire vorm van een straatdorp toe te schrijven, al is het omgekeerd dikwijls gerechtvaardigd in een lineaire dorpsvorm het resultaat van een systematische stichting en aanleg te herkennen*.

52. F.L. Ganshof, *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Antwerpen-Parijs, 1932 (Werken uitg. Fac. Lett. en Wijsb. Univ. Gent, 66), pp. 17-21 ; A.C.F. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen in de 13e eeuw*, Antwerpen, 1951, pp. 87-94.

* Onze dank gaat naar Drs. G. Declercq, assistent aan de RUG, voor zijn hulp en kritische opmerkingen, evenals naar Dr. Th. de Hemptinne en Drs. H. Rombaut.

MANN, DE "ACADEMIE" EN ZIJN "TABLES DES POIDS ET MESURES"

J. MERTENS*

Théodore Augustin Mann werd op 22 juni 1735 in Yorkshire geboren. Zijn vader was "surveyor" (inspecteur) bij het "Bestuur van Bruggen en Wegen" en verlangde dat zijn zoon carrière zou maken als advokaat of in de handel. Daarom zond hij hem naar Londen¹. Maar de jonge Mann weigerde obstinaat de voor hem uitgestippelde loopbaan, brak met zijn ouders en ging zich te Parijs vestigen. Oorspronkelijk deïst, bekeerde Mann zich in 1756 tot het katholicisme, mede beïnvloed door de lectuur van de werken van Bossuet.

Als in dat jaar de oorlog uitbreekt tussen Frankrijk en Engeland, moet Mann Parijs verlaten. Hij vertrekt naar Spanje, waar hij aan een militaire carrière begint, maar spoedig verlaat hij het leger en treedt in het klooster van de Engelse kartuizers te Nieuwpoort² in. Op 13 oktober 1759 legt hij er geloften af en op 20 september 1760 wordt hij priester gewijd.

Het is duidelijk dat Mann bestuurderskwaliteiten heeft : op 8 juni 1764 wordt hij prior van het convent te Nieuwpoort. Die taak blijft hij tot in 1777 uitoefenen. Reeds in 1773 stelt Mann zijn kandidatuur als lid van de "Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts", die zopas door keizerin Maria-Theresia was opgericht. Op 7 februari 1774 wordt hij op aanbeveling van zijn vriend Needham als lid aanvaard.

* Dr. hist., departementshoofd Rijksarchief te Gent, p.a. Geraard de Duivelstraat 1, 9000 Gent.

1. Zie voor de biografische gegevens : H. COLPAERT, Th. A. Mann (1735-1809). Een bio-bibliografische studie. In : *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, jg. 46, 1984, n^o3, blz. 37-119.

2. R. CALCOEN, Th. A. Mann en zijn studie over Nieuwpoort in *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, jg. 46, 1984, nr. 3, blz. 121-131.

Mann had bij de leidende klasse en de regering van die tijd een grote invloed, wat eens te meer blijkt als hem in 1776 aangeboden wordt om te Brussel in dienst van de regering te treden. Mann aanvaardt en verlaat het kartuizerklooster te Nieuwpoort in juli 1777. Hij vestigt zich te Brussel als seculier priester en verkrijgt door tussenkomst van kardinaal Hersan een prebende in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Kortrijk met vrijstelling van verblijfsverplichting. Hierdoor kan Mann niet alleen veel reizen in de Oostenrijkse Nederlanden maar zich ook aan wetenschappelijk werk wijden.

Bij het vertrek van de Oostenrijkers uit onze gebieden, verlaat Mann eveneens ons land. Na omzwervingen in Nederland, Westfalen en Beieren, vestigt hij zich te Linz, en - vanaf 1797- te Praag, waar hij op 23 februari 1809 overlijdt.

De wetenschappelijke activiteit van Mann moet gesitueerd worden binnen het kader van de "Académie royale", waarin hij belangrijke posten bekleedt. Zo wordt hij in 1786 vast secretaris en later wordt nog de functie van tesorier hieraan toegevoegd. De meeste van zijn talrijke studies, op zeer diverse domeinen, publiceert hij in de reeks "*Mémoires de l'académie de Bruxelles*" (t. I-V). Het gaat om studies over geschiedenis, hydrografie, taalkunde, religie, metafysica, meteorologie, demografie, aardrijkskunde, landbouw, visvangst, vulcanologie, geneeskunde, numismatiek en bibliografie. Hij had ook belangstelling voor handboeken voor het onderwijs en voor opvoedkunde. Een groot deel van zijn briefwisseling bleef bewaard en de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart nog enkele niet uitgegeven studies van zijn hand.

Zoals sommigen van zijn tijdgenoten aarzelt Mann niet om in zijn studies vele bladzijden te ontlenen aan andere auteurs, zonder daarom steeds zijn bronnen te vermelden. Dit is het geval voor zijn meteorologische studies. Alhoewel Mann de eerste geweest is om het klimaat in België te beschrijven aan de hand van waarnemingen ter plaatse, heeft zijn werk op dit terrein weinig historische en wetenschappelijke waarde. Bovendien lijkt Mann, volgens L. Dufour, zijn biograaf in de "Biographie Nationale", niet steeds op de hoogte van de literatuur over de behandelde onderwerpen.

Deze visie kan niet volledig bijgetreden worden voor wat het metrologisch werk van Mann aangaat. Zelf getuigt hij dat hij gebruik gemaakt heeft van de meest nauwkeurige en recente auteurs op dit stuk. Dit blijkt reeds uit de titel van zijn *Tables des monnoies, des poids et des mesures anciennes et modernes de diverses nations*,

*avec leur évaluation ; extraites des auteurs qui ont traité ces matières avec le plus d'exactitude, et précédées d'un mémoire sur leur nature, leur autorité et leur usage.*³

Vooraleer zijn verhandeling te beginnen publiceert Mann een nota, waaruit men verneemt dat de "tafels" reeds tijdens de zitting van 9 december 1779 aan de Académie werden voorgelegd. Het geleerd genootschap had Jean-François de Marci en Jean-Baptiste Chevalier als leescommissarissen aangeduid. De verslagen van deze commissarissen zijn bewaard in het archief van de "Académie royale" te Brussel⁴ en worden hier afgedrukt samen met enkele andere documenten uit hetzelfde bundel. Het werk werd aanvaard maar terzelfdertijd wordt de wens uitgedrukt om te kunnen beschikken over de juiste vergelijking van de maten en gewichten van de steden en gebieden van de Oostenrijkse Nederlanden, opgenomen aan de hand van de authentieke standaardmaten van de verschillende plaatsen⁵. Om deze gegevens te verzamelen werd de publicatie verdaagd. Intussen, zo beweert Mann in zijn nota, heeft hij nieuwe inlichtingen ontvangen en heeft hij zich verder kunnen documenteren. Dit alles laat veronderstellen dat de auteur heeft kunnen gebruik maken van een aantal op voorwerpen gedane opmetingen, wat vanzelfsprekend de waarde van het werk vermeerderd. Wat er ook van zij, deze werkwijze heeft Mann - steeds volgens zijn eigen getuigenis - tot lange en moeilijke opzoekingen en vergelijkingen verplicht, en is er mede oorzaak van dat het werk pas in 1788 in het volume V van de "Mémoires" van de Academie kon verschijnen. Opmerkenswaardig is tevens dat het werk niet afzonderlijk verscheen maar in de reeks "Mémoires" niettegenstaande de Marci en Chevalier het in hun verslagen uitdrukkelijk anders hadden voorgesteld.

Dit alles wijst erop dat het best mogelijk is dat de eerste versie van het werk minder uitgebreid was dan de uiteindelijk gepubliceerde tekst. Toch mag aan de mogelijkheid dat de Academie de tekst uiteindelijk publiceerde, mede omwille van de toegenomen invloed van Mann als secretaris en tesorier van de instelling, niet zonder

3. In : *Mémoires de l'académie impériale et royale des sciences et belles lettres de Bruxelles*, t. V, 1788, blz. 233-316.

4. Brussel, Paleis der Academiën, "Archives de l'Académie royale de Belgique", n° 604.

5. Zie vooral bijlage 3 (verslag van du Chasteler).

meer voorbijgegaan worden. Hoe dan ook, het is duidelijk dat Mann aan zijn originele tekst een aantal gegevens heeft toegevoegd. Zo nemen de Oostenrijkse Nederlanden een belangrijke plaats in verschillende tabellen in en "appendix 3" van zijn publikatie (blz. 310-311) is volledig gewijd aan de vergelijking van de voeten die in de (Oostenrijkse) Nederlanden gebruikt worden. Appendix 4 (Notice Bibliographique des principaux Auteurs, anciens et modernes, qui ont traité des Monnoies, des Poids et des Mesures) toont aan dat tenminste de bibliografie van de tekst uit 1779 vervolledigd werd. Mann vermeldt inderdaad het werk van Pauton, *Métrologie, ou Traité des Mesures, poids et Monnoies des anciens peuples et des modernes*, verschenen in 1780, twee ordonnanties over de munt uit 1785 en 1786 en de nieuwe uitgave uit 1781 te Amsterdam (met herdrukken in 1782 te Luik en in 1784 te Yverdon) van het werk van Samuel Ricard, *Traité général du Commerce*. Rekening houdend met enkele muntordonnanties, bevat de bibliografie van appendix 4 meer dan 90 titels - 91 om juist te zijn - waaronder een aantal zeer bekende werken als *Georgii Agricolae de Ponderibus et Mensuris Libri V* (1533), *Marini Mersenni Tractatus de Mensuris, ponderibus et Nummis* (1644), de *Tresoor van de Maaten, van Gewichten ende vanden Gelde ende Wissel* (1615), *De Koophandel van Amsterdam* (1744) door Isaac le Long, *Le parfait Négociant* (1717) door Jacques Savary, de *Dictionnaire universel de Commerce* (1723) door dezelfde auteur, *De Mensuris Distantium, Aridiorum et Liquidorum* (ca. 1670) door Jean Picard en de *Tables of the Assays, Weights and Values of most foreign Coins* (1740, 2e éd.) door Isaac Newton.

Belangrijk is de vaststelling van de talrijke ongemakken die Mann omwille van de verscheidenheid van de maten en gewichten maakt. "Ils ont fait désirer", schrijft Mann, "l'établissement d'un même poids partout et d'une mesure universelle". Deze beoordeling weerspiegelt zeer getrouw de algemeen gangbare mening van die tijd tegenover het gebrek aan vastheid en zekerheid op het stuk van de maten en gewichten. Mann voegt er aan toe dat veel pogingen tot éénmaking in verschillende landen op niets uitgelopen zijn, in de eerste plaats omwille van praktische moeilijkheden⁶.

Dan volgt een overzicht van alles wat ondernomen werd om tot één enkele eenheid van lengte te komen, waarvan men, ook toen reeds, wenste dat zij zou gevonden worden in de natuur en onveranderlijk

6. Th. A. Mann, *Tables...* in : *Mémoires de l'académie...*, blz. 235.

en universeel voor alle naties zou gelden. Dit getuigenis bevestigt dat de hervorming van de maten- en gewichtenstelsels, die enkele jaren later door de Franse Revolutie zou doorgevoerd worden, door iedereen gewenst werd. Als pogingen tot éénmaking citeert Mann : het voorstel van Greaves om als universele eenheid de el in porfier uit de piramide van Cheops te kiezen ; het voorstel van de astronoom Gabriel Mouton uit Lyon om de "geometrische voet" (virgula geometrica), waarvan er 600.000 in één breedtegraad gaan, als eenheid te kiezen. De lengte van deze voet zou dus ongeveer 0,1852 m tellen. Wat in deze werkwijze vooral te noteren valt is dat zij nage-nog dezelfde is als deze die geleid heeft tot de (eerste) definitie van een meter. Mouton zette zijn redenering verder m.b.t. de slingerbeweging. Deze beweging stemt voor de "virgula geometrica" overeen met 3959,2 trillingen per half uur, of nog 132 trillingen per minuut of 2,2 trillingen per seconde.

In 1671 had priester Picard een gelijkaardig procédé voorgesteld. De meest bekende fysicus die de lengte-eenheid door middel van de slingerbeweging heeft willen definiëren is Christiaan Huyghens. In 1747 stelde La Condamine op zijn beurt de beweging van de secondeslinter als lengte-eenheid voor. Zowel de Royal Society te Londen als de Académie des Sciences te Parijs hebben herhaaldelijk aangedrongen op het aanvaarden van een universele en in de natuur controleerbare eenheid van lengte. Ook de vindingrijke manier waarop de Engelse uurwerkmaker Thomas Hatton de Engelse voet bepaalde door de afstand te meten tussen het beweegbare middelpunt en het onbeweeglijke vaste ophangingscentrum van eenzelfde slinger wordt ons door Mann beschreven.

Mann besluit dat er voldoende redenen zijn om één universeel systeem van maten en gewichten te wensen. Maar, zo zegt hij, dit is al even utopisch als te hopen op een enkele munt of een enkele taal. Het is hier dat Mann ons de werkelijke reden van zijn publikatie onthult : "Il n'y a donc d'autre ressource que de multiplier les bonnes tables de Monnoies, des Poids et des Mesures de toutes les nations connues, de les corriger autant qu'il est possible et de les rendre d'un usage facile et commode à toutes les capacités et dans tous les états de la vie". Hij voegt er onmiddellijk aan toe dat in de meeste landen tafels als diegene, die hij uitgeeft, reeds bestaan. Het doel van de auteur is dus niet te innoveren, maar wel, nadat hij de bestaande tafels op hun juistheid heeft onderzocht, de gegevens die het meest betrouwbaar zijn samen te brengen. "dans une forme et d'une étendue qui conviennent à l'usage de tout le monde dans les affaires ordinaires de la vie, plutôt qu'à celui des savans de profession".

BIJLAGEN

Teksten met betrekking tot de "Tables des Monnoies, des Poids et des Mesures, anciennes et modernes de divers Pays" door priester Mann.

1. Opmerkingen door priester Marci (eind 1779-begin 1780) :

Observations sur le Recueil des Tables de Mr. l'Abbé Mann

Selon ⁷ toutes apparences une mesure universelle aura aussi peu lieu qu'une même monnaie généralement adoptée; chaque pais est trop jaloux de ce qu'il possède pour s'en départir en faveur d'un autre, chaque ville qui a une mesure et monnaie particulière croiroit avoir perdu ses privilèges en permettant qu'on les alterasse de la moindre chose.

Chaque négociant est trop charmé de cacher son profit en prétendant la variation d'un pais à l'autre, soit pour les mesures, soit pour les monnoies; enfin tel projet avantageux qu'on pourroit proposer à cet égard rencontreroit partout des difficultés insurmontables; il n'y a donc d'autre expédient que de former des tables des différens rapports qui se rencontrent entre les poids, mesures et monnoies de tous les pais autant qu'il sera possible.

Plusiers grands hommes se sont occupés les uns des poids, les autres de mesures, d'autres enfin des monnoies, mais ce n'est que dans les grandes bibliothèques qu'on rassemble les ouvrages trop volumineux et trop frayeux pour un particulier.

Mr. l'Abbé Mann s'est donné la peine de rassembler tout ce qu'il a de mieux sur ces matières dont il a formé des tables qui donnent les rapports des mesures modernes de toutes espèces, des poids et monnoies des plus fameuses places marchandes de l'univers; il a ajouté à ce travail les monnoies mesures et poids des anciens avec leur évaluation; de sorte que les tables contiennent absolument tout ce qu'on peut désirer sur ces matières, et présentent d'un coup d'oeil tout ce qu'on ne trouveroit que très difficilement dans les auteurs dont il donne un catalogue assez ample. Je crois en conséquence de l'utilité qu'un chacun peut retirer de ce travail, que cet ouvrage mérite d'être imprimé avec l'approbation de l'Academie séparément sous le nom de l'auteur afin qu'il puisse se répandre plus facilement dans le public.

(signé :) L'abbé Marci

2. Verslag van priester Chevalier, 30 juni 1780 :

Rapport sur le Mémoire de Mr. l'Abbé Mann sur les différents poids, mesures, monnoies et leur rapport.

7. In de marge staat "le Mémoire fut présenté dans la séance du 9 décembre 1779."

La connoissance du rapport que ont entre eux les poids, mesures et monnoies de différentes Nations et villes étant utile, et presque nécessaire au public, un Mémoire qui traite cette matière avec le plus grand détail et exactitude sera certainement bien reçu de ce même public si on lui fait connoître l'impression qu'il me paroît mériter à tous égards et l'auteur y a ajouté comme je pense le rapport exact des différentes mesures et poids des villes des Pays-Bas comme on a paru le souhaiter quand le Mémoire a été lu dans l'Assemblée de l'Académie.

Mais la principale utilité de ce Mémoire étant pour différentes classes de citoyens qui n'ont pas besoin des autres Mémoires de l'Académie, il me paroît que l'auteur doit être autorisé à publier ce Mémoire séparément et sans attendre l'impression d'un autre volume des Mémoires de l'Académie parce que en rendant l'acquisition de ce mémoire plus facile au public son utilité sera plus générale.

A Bruxelles, le 30 de juin 1780.
(singé :) L'Abbé Chevalier.

3. Niet ondertekend verslag (door du Chasteler), opgesteld om voor te dragen tijdens de zitting van de Académie op 24 november 1780.

Mémoire à présenter au Gouvernement. ⁸

Mr. l'Abbé Mann aiant présenté à l'Académie des Sciences et Belles Lettres un mémoire qui contient les comparaisons et réductions des monnoies, des poids et de toutes les mesures actuelles tant de longueur que de contenance des principales villes des parties du globe, tirés des meilleurs auteurs et des plus fameux bureaux de commercans, auxquelles il a ajouté les poids et les mesures des anciens comparés aux modernes, le tout réduit en tables qui d'un coup d'oeil font voir tous les rapports qu'on peut désirer ; on a observé à l'Académie, après avoir loué et approuvé le travail de l'auteur qu'il seroit aussi utile qu'avantageux aux Pays-Bas autrichiens qu'on y ajoutat quelques tables uniquement pour nos provinces où chaque ville et presque chaque village a ses mesures et ses poids particuliers et différens.

Comme toutes les tables rassemblées par Mr. l'Abbé Mann sont calculées et rapportées au pied de Paris et les poids au poids de marc ou livre de Troije ainsi que l'intrinsèque des monnoies il conviendrait sans doute pour l'uniformité de l'ouvrage, de travailler la réduction des différens poids et mesures de nos provinces belgiques sur les mêmes échelles, afin d'avoir un même point fixé pour tous les calculs. Cette opération toute désirée ne peut s'exécuter sans avoir tous les étalons ou des pièces bien étalonnées juridiquement de tous les différens poids et mesures qui se trouvent dans nos provinces, mais qu'on ne pouroit jamais se promettre d'obtenir sans un ordre précis du gouvernement donné à tous les chefs des provinces pour faire parvenir ces pièces à l'Académie d'après le note qui suit.

8. In de marge staat : "Pour le séance de l'Académie du 24 de 9bre 1780 - Commissaires : Messieurs de Marci ; Chevalier; du Chasteler".

Avec toutes ces pièces bien conditionnées on pourra donner une juste comparaison d'une ville à l'autre en prenant telle mesure qu'on jugera à propos pour servir d'objet de comparaison soit p.e. le marc de Bruxelles pour les poids, le pied de roi pour les mesures de longueur et tel autre étalon qu'on trouvera convenir pour les mesures de contenance.

L'Académie se promet que si S.A. agréé l'exécution de ce plan, elle voudra bien donner les ordres nécessaires pour que toutes les pièces mentionnées dans cette note dont il seroit bon de distribuer des copies imprimées soient remises à l'Académie.

- 1° deux copies des poids, l'une en étain le plus fin, l'autre en bois très dur et très sec tels que le buis, l'hêtre ou quelque autre de même nature. Celle de bois doit être enduite d'huile de lin et vérifiée de nouveau lorsque l'huile sera séchée.
- 2° deux copies du pied l'une en fer, l'autre en bois, avec la même précaution ci-devant indiquée pour celle de bois. Chaque copie doit être divisée et subdivisée selon l'usage de l'endroit en pouces, lignes etc.
- 3° deux aunes l'une de fer l'autre de bois avec leurs subdivisions, telles qu'elles ont cours dans le commerce, soit pour les draps, soiries, toiles blanchies ou crues et savoir si ces aunes servent indifféremment pour toutes les marchandises ou s'il y en a de différentes pour certaines marchandises. L'aune de bois doit être faite avec les précautions indiquées pour les poids et les pieds de bois.
- 4° un pot et un demi pot d'étain fin dans la forme usitée dans l'endroit avec les noms des divisions et subdivisions dont on se sert dans la langue du pays en ij ajoutant la traduction en français. Ces pots devront être marqués du poinçon ordinaire de l'endroit. On ij ajoutera la note du nombre de pots dont la tonne, la pièce, poinçon, baril ou tel autre mesure d'usage sont comparés.
- 5° une pièce bien ajustée et bien vérifiée de chaque mesure usitée pour les grains avec leur dénomination telle que sac, rasiere, quartier, muid etc. etc ; et on devra indiquer combien il faut de petites mesures pour faire les plus grandes et ainsi par gradation. A cet effet il suffira de donner en nature la plus petite des mesures afin qu'on puisse de celle-là connoître la grandeur des autres.
- 6° une notice du contenu du bonier, arpent, mencaudée, journal, mesure, huitelée, verges et perche et telle autre mesure en usage dans chaque endroit pour mesurer les terres en spécifiant le pied dont on se sert et le nombre de pieds contenus dans chaque verge et le nombre de verges contenu dans chaque bonier et savoir⁹ si la même mesure sert indifféremment pour les terres labourables et les prairies.

9. In de marge staat : "proposer de faire imprimer l'instruction".

7° Chaque piece devra être marquée du nom de l'endroit d'où elle vient et porter le nom qui la désigne dans cet endroit ainsi que le nom de l'établissementneur.

4. Brief van B.J. Sanchez d'Aguilar, raadsheer bij de Privéraad, 17 februari 1783 :

Monsieur,

Dans le séance de l'académie du 24 novembre 1780 il a été proposé un projet pour la rédaction d'une table des monnoyes, poids et mesures de ce pays, d'après celle que vous aviez rédigée relativement aux monnoyes, poids et mesures des principales villes des 4 parties du globe. Vous me feriez, Monsieur, un plaisir infini, si vous vouliez bien me communiquer cette table rédigée par vous, mais surtout le mémoire que vous avez fait touchant les comparaisons et réductions des poids et des mesures ; je suis assuré d'y trouver des éclaircissements, et des plans utiles touchant la connaissance des poids et mesures des grains et touchant les réductions et comparaisons à faire à ce sujet, relativement aux différens endroits de ce pays et aux marchés de quelques villes principales de l'Europe.

J'aurai, Monsieur, l'honneur de passer chez vous pour vous en parler avec plus d'étendue.

J'ai celui d'être avec la considération la plus distinguée,

Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur

(signé :) B.J. Sanchez d'Aguilar
Bruxelles, le 17 février 1783

5. Antwoord van priester Mann op de brief van Sanchez d'Aguilar, 18 februari 1783 :

Copie d'une lettre à M. le Conseiller Privé Sanchez d'Aguilar

Monsieur,

J'ai reçu hier la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire touchant le *Recueil des Tables de Monnoies, de Poids et de Mesures*, que j'ai fait en 1779. En faisant ce travail, que j'ai cru utile, mon intention était de le donner au public dans un petit volume apart de format ordinaire de Tarifs des Monnoies, afin d'y être joint par ceux qui le désiroient. L'Académie qui a témoigné fort approuver mon travail, a voulu, contre mon opinion, aller beaucoup plus loin la dedans, et engager le Gouvernement d'autorizer un Relevé général des Poids et des Mesures de toutes les villes et de tous les districts des Pays-Bas Autrichiens. Vous savez, Monsieur, mieux que moi où la chose s'est arrêté. Ce qui me faisoit desapprouver en mon particulier, la démarche du corps dont je suis membre, c'est la difficulté immense qu'il y ait de faire une comparaison (telle qu'il faut pour pouvoir s'y fier) de différentes mesures, poids etc. ensemble. Tout le travail et toute la précision des hommes les plus consommés y laissent encore des erreurs,

comme on ne cesse de le trouver ensuite. L'Académie m'ayant rendu maître à ma réquisition, de cette pièce ainsi que de 12 ou 15 autres pour lesquelles il est impossible de trouver place dans le Recueil de ses Mémoires en moins de 10 ou 12 ans à venir, j'ai la résolution d'en faire un volume à part, et je suis actuellement à prendre des arrangemens avec les imprimeurs pour cet effet. Le Recueil des Tables doit aller avec les autres, comme étant la pièce peut-être la plus utile au public.

Comme l'on m'a dit depuis quelques semaines que S.M. Notre Auguste Souverain a ordonné quelque chose relativement à un poids et à une mesures uniformes, je suppose que ce pourroit être l'objet qui vous fait désirer de voir mes Tables avec le Mémoire qui les accompagne. Je me presse donc, Monsieur, de vous les communiquer. Vous êtes le maître d'en transcrire tout ce qu'il vous plaira, dans la supposition que cela ne m'empêchera pas de les donner au public, et de poursuivre incessamment mes arrangemens à cet effet.

J'ai l'honneur d'être, avec un très-profond respect, Monsieur, etc.

Coudenberg, le 18 fébr. 1783

6. Copie van een nota van priester Mann aan Sanchez d'Aguilar, 24 december 1783 :

Copie d'une note au Même

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous écrire cette note pour vous prier de vouloir bien me remettre les *Tables de Comparaison des Monnoies, Poids et Mesures*, que vous m'avez demandé à voir au mois de Février passé. J'ai entre les mains un travail Académique qui m'oblige d'y avoir recours, même depuis quelque temps, et à cette heure je m'y trouve arrêté faute de les avoir à consulter. Si vous en avez besoin plus tard, elles seront à votre service.

J'ai l'honneur d'être, avec un très-parfait respect, Monsieur, etc. L.A.M.

Le 24 Décembre 1783

N.B. Les tables me furent remises le même jour.

7. Handschriftelijke nota van de tekst die Mann aan zijn in de *Mémoires de l'Académie* afgedrukte tekst (23 april 1788) liet voorafgaan.

Note

Ce Recueil de Tables fut présenté à l'Académie I & R. de Bruxelles dans la séance du 9 Décembre 1779. En approuvant le travail de l'Auteur, la Compagnie désiroit qu'il auroit pû y joindre une comparaison exacte des poids et des mesures des Provinces et des villes des P.B. Autrichiens, faite sur des étalons authentiques de chaque endroit, et l'on fit plusieurs démarches

pour cet effet, mais sans succès. Depuis lors, l'auteur a souvent retouché ces Tables, à mesure qu'il se procuroit quelques nouveaux renseignements sur ces objets, et qu'il les donne à présent non comme parfaites, mais comme ce qu'il a pû trouver de meilleur, après des recherches et des comparaisons assez pénibles / aussi longues que pénibles.



Afb. 1 : De treurende Madonna uit de Sint-Salvatorskerk in Brugge.
(Copyright A.C.L. Brussel)

JAN VAN EECKELE EN DE SCHILDERKUNST IN BRUGGE IN DE EERSTE HELFT VAN DE 16DE EEUW

A. SCHOUTEET (†) °

De treurende Madonna van de Sint-Salvatorskerk

In het museum van de Sint-Salvatorskerk in Brugge bewaart men een schilderij met de voorstelling van de treurende Madonna (Afb. 1). Op een effen gouden achtergrond wordt het bovenlichaam afgebeeld, het gelaat lichtjes naar links gewend. Zij draagt een witte sluier over het hoofd en is gehuld in een wijdse blauwe falie of kapmantel, die op haar hoofd boven een witte sluier ligt en in brede plooiën over het hele lichaam hangt. De zoom van de mantel is met goud geborduurd. De Madonna houdt de linkerhand over de borst en heft de rechterhand in een zegenend gebaar. Over haar wangen vloeien tranen. Haar schijnbaar rustig gelaat is nochtans zeer expressief: het is alsof de schilder de Lievrouw heeft willen uitbeelden, enerzijds in diepe droefheid en anderzijds in volle overgave aan de wil van God. Onderaan rechts staat een monogram bestaande uit de letters J.V.E. (Afb. 2). Het paneel is bovenaan afgerond en meet 83 bij 57 cm. De omlijsting is oorspronkelijk en vertoont een legende in romeinse kapitalen, die luidt: "Doleo super te Jesu fili mi, amabilis super amorem mulierem. Sicuf mater unicum amat filium, ita te diligebam fasculus mirre dilectus michi inter utera mea. - Commorabitur." Deze legende belicht in zekere mate de voorstelling, maar leert niets betreffende het doel waarvoor het schilderij werd gemaakt of was bestemd, noch over de auteur van het schilderij of de datering.

Het schilderij is niet in ongeschonden toestand bewaard. Vooral de achtergrond werd onhandig gerestaureerd. Maar nog gebrekkiger werd tewerk gegaan bij de herstelling van de legende op de omlijsting, waar sommige letters werden herschilderd of bijgewerkt. De oorspronkelijke letters zijn blokletters; aan de herschilderde of bijge-

° Ere-archivaris van de stad Brugge, overleden op 23 juli 1991. Over dit onderwerp gaf de auteur een voordracht op het historisch congres te Brugge in 1960: zie *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, jg. 103 (1966), pp. 302-303; L. Devliegher, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Inventaris*, Tielt-Amsterdam, 1979, pp. 172-173 (*Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, dl. 8).

werkte letters werden aan de uiteinden kleine versieringen aangebracht waardoor de letters op mediëvals gaan lijken. Vergelijk bv. de letter L in fili, amabilis, mulierem met de L in Doleo en in filium. De letter E in te, mea met dezelfde letter in Doleo, super. De restaurateur kende blijkbaar geen Latijn : hij herschilderde het woord sicut in sicuf, dat in het Latijn niet bestaat.

Het schilderij volgens vroegere auteurs

Betreffende de datering van het schilderij lopen de meningen van verschillende auteurs ver uit elkaar. De eerste die zijn mening neerschreef, is de bekende kunsthistoricus James Weale. In zijn *Bruges et ses environs*, waarvan de vierde en laatste uitgave in 1884 in Brugge verscheen, meende hij het stuk omstreeks 1460 te moeten dateren. Eigenaardig genoeg steunde James Weale daarvoor op de stijlkritiek. De auteur, die zich hoofdzakelijk op archiefonderzoek had toegelegd en zijn leven lang documenten in verband met de Brugse schilders heeft opgezocht en uitgegeven, negeerde daarbij het monogram. Hij ondernam geen poging om dit monogram te ontcijferen of te identificeren. In zijn catalogus van de beroemde tentoonstelling van de Vlaamse Primitieven in 1902 in Brugge, was hij voorzichtiger en waagde het niet een datum voorop te stellen ¹. Deze tentoonstelling zou immers voor het eerst tal van werken van onze Vlaamse Primitieven naast elkaar plaatsen en aldus de kunsthistorici toelaten bepaalde werken aan elkaar te toetsen, de stijlen onderling te vergelijken, sommige werken beter te groeperen, nieuwe hypothesen op te bouwen. En dat deed precies hoogleraar Georges Hulin de Loo. Hij publiceerde een *Catalogue critique* van dezelfde tentoonstelling en identificeerde het monogram met de initialen van de Brugse schilder Jan Van Eecke. Dankzij deze identificatie plaatste hij het jaartal van vervaardiging van het schilderij na 1534, het jaar waarin de schilder Jan van Eecke in Brugge meester werd ².

Sedert het verschijnen van de *Catalogue critique* van Hulin de Loo wordt nu algemeen aangenomen dat het Madonnapaneeel uit de Sint-Salvatorskerk in Brugge het werk is van de Brugse schilder Jan van

1. Vgl. *Exposition des Primitifs flamands et d'art ancien. Bruges. Première section : tableaux. Catalogue*, Brugge, 1902, p. 43, nr. 105.

2. *Bruges 1902. Exposition de tableaux flamands des XIVe, XVe et XVIe siècles. Catalogue critique*, Gent, 1902, p. 24, nr. 105.

Eecke. Niettemin werd de mening van Professor Hulin de Loo nog sterk bekritiseerd, niet in het minst door de Bruggelingen A. Duclos en J. Dochy. In zijn bekend boek *Bruges, histoire et souvenirs* (Brugge, 1910, p.468) dateert kanunnik Duclos het stuk weliswaar omstreeks 1535, maar hij betwijfelt niettemin de echtheid van het monogram. Welnu, is het monogram niet echt, dan is de toeschrijving aan Jan van Eecke niet gegrond en missen we een vaste basis voor de datering. In 1922 is zijn twijfel nog niet verdwenen, want in zijn studie over *De eerste eeuw van het Broederschap der Zeven Weedommen van Maria in de Sint-Salvatorskerk te Brugge* (Brugge, 1922), waarin een uitvoerig hoofdstuk aan het schilderij wordt gewijd, schrijft hij letterlijk : "De levensbaan van dezen Jan van Eecke komt late, voor wie onze schilderie aandachtelijk beschouwd". Ook Fierens-Gevaert is in zijn boek *La Peinture à Bruges* (Brussel - Parijs, 1922, p. 26) al evenmin overtuigd dat de Madonna uit de Sint-Salvatorskerk een werk is van Jan van Eecke. Hij schrijft inderdaad : "Son véritable auteur *serait* le brugeois Jan van Eecke, premier quart du 16e siècle", en om zijn twijfel als het ware nog te beklemtonen vraagt hij zich af of deze Madonna niet het werk zou kunnen zijn van de Meester van het H. Bloed. Kanunnik Jozef Dochy publiceerde in het tijdschrift *West-Vlaanderen*, VIII, (1959), p. 1937, een beschrijving van de schilderijen uit de 15de en 16de eeuw in de Sint-Salvatorskerk en behandelde daarbij ook het Madonnapaneel. Waar hij het heeft over de authenticiteit en de echtheid van het monogram is hij ondubbelzinnig positief : "wij hebben dit monogram aandachtig onderzocht en wij hebben de indruk dat het authentiek is". Maar toch kan hij zich niet akkoord verklaren met de stelling van Hulin de Loo, want hij schrijft verder : "Daaruit vloeit nog niet voort dat Jan van Eecke de schilder is van dit stuk. Dit schilderij schijnt eerder tot 1490 op te klimmen". Voegen wij daarbij nog de stelling van L. Dewez en A. van Iterson³. In een studie spreken zij van de schilder Jan van Eecke "de la fin du 15e siècle" ! Stijlkritisch beschouwd heerst er dus nogal wat verwarring. Maar ofwel is het schilderij het werk van Jan van Eecke en dan dateert het uit de eerste helft van de 16de eeuw, ofwel dateert het schilderij uit de 15de eeuw en dan kan het onmogelijk van de hand van Jan van Eecke zijn.

3. *La lactation de Saint-Bernard. Légende et iconographie*, in *Citeaux in de Nederlanden*, VII (1956), pp. 165-189.

Het schilderij besteld door Jan van Coudenberghe ?

De kritiek van sommige kunsthistorici en zeker van de Bruggelingen Duclos en Dochy is ongetwijfeld toe te schrijven aan het uitgesproken archaïstisch karakter van de voorstelling. Het is inderdaad zo dat de voorstelling op het eerste gezicht veeleer de kenmerken vertoont van een schilderij uit de 15de dan een uit de 16de eeuw. Maar het oordeel van deze critici werd in hoge mate bepaald door het feit dat er in 1493 een Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën in de Sint-Salvatorskerk werd opgericht. Dit gebeurde door toedoen van de toenmalige pastoor Jan van Coudenberghe die deze broederschap een schilderij schonk van haar patrones, een Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën. Zoals Dochy onomwonden schrijft, hebben de Brugse kunsthistorici gemeend dat het paneel met de Madonna uit de Sint-Salvatorskerk "zeer waarschijnlijk het schilderij is dat door Jan van Coudenberghe besteld werd".

Jan van Coudenberghe was een persoon van aanzien. Hij was secretaris van hertog Filips de Schone en later van keizer Karel. Vanaf 1486 was hij tevens pastoor van de Sint-Salvatorskerk in Brugge en meteen ook nog pastoor van Reimerswaal op Zuid-Beveland en deken van het kapittel in Abbenbroek op Voorne in Zuid-Holland. Na de dood van Maria van Bourgondië in 1482 was de toestand in onze gewesten rampzalig. Het was een tijd van onrust, oorlog en ziekten. Om de gelovigen wat op te beuren wees Jan van Coudenberghe naar het voorbeeld van de Moeder van Smarten. Hij schreef twee werken over de devotie tot de bedrukte Moeder Gods, die dankzij de recente boekdrukkunst konden verspreid worden⁴. En in zijn drie parochiekerken liet hij een schilderij uithangen met de voorstelling van de Moeder van Smarten teneinde deze devotie op te wekken. Jan van Coudenberghe is niet de man die de devotie tot Onze-Lieve-Vrouw van Smarten heeft ingevoerd, maar hij heeft ze nieuw leven ingeblazen en er door zijn geschriften een zekere eenheid aan gegeven. Tot dan toe had daarin een grote verscheidenheid geheerst, zowel in de aanduiding als in het aantal van de smarten. Vanaf de vestiging

4. Het eerste werk is getiteld *Miracula confraternitatis septem dolorum beatissime Virginis Marie* en werd gedrukt te Antwerpen in 1496. Het kende later nog een paar herdrukken.

Het tweede werk is getiteld *Ortus, progressus in impedimenta fraternitatis Beatissime Virginis Marie de Passione, que dicitur de Septem Doloribus* en werd gedrukt te Antwerpen in 1519.

van de Broederschap door Jan van Coudenberghe mag men de vereering van zeven smarten algemeen noemen.

Was het voorwerp van de devotie voorgoed vastgelegd, dan verschenen al spoedig bepaalde afbeeldingen van de Moeder van Smarten. Uit gelijktijdige getuigenissen weten wij dat de schilderijen door pastoor Jan van Coudenberghe in Reimerswaal en in Abbenbroek tentoongesteld, erg veel gelijken op de afbeelding van de Moeder Gods welke tijdens de middeleeuwen aan de H. Lucas toegeschreven werd. De afbeelding van Abbenbroek stelde de Moeder Gods voor met het goddelijk kind op de linkerarm, terwijl het zegenend de hand uitstrekt naar een wereldbol in de handen van Maria ; op de sluier die het voorhoofd bedekt en ook op de rechterschouder heeft Maria een ster. Het schilderij of de afbeelding in Reimerswaal stelt Maria voor met de rechterarm geheven en met de linkerhand op de borst ; hier is het aangezicht treurend en wettigt het vermoeden, dat zij de Madonna onder het Kruis weergeeft. Beide afbeeldingen, in houtsnede weergegeven, komen voor in een boekje dat in 1492 werd gedrukt. Geen van beide afbeeldingen was dus een eigenlijk type van de Moeder van Zeven Smarten. Het zijn min of meer vrije kopieën van in Rome vereerde Madonnabeelden.

Is het dan niet waarschijnlijk, zo zegden de Brugse kunsthistorici, dat het paneel uit onze Sint-Salvatorskerk, dat een kopie is van het Madonnabeeld uit de Ara-coeli in Rome, het schilderij is dat door pastoor Jan van Coudenberghe voor de Brugse Sint-Salvatorskerk werd besteld ? In deze gedachtengang werd door deze auteurs dan ook besloten dat het Madonnapaneeel uit de Sint-Salvatorskerk omstreeks 1494 moet dateren, of tenminste uit de tijd van pastoor Jan van Coudenberghe, die in 1521 overleed.

Een schilderij met hetzelfde monogram in Doornik

Dat het schilderij op een oudere afbeelding teruggaat, daarover zijn alle schrijvers het roerend eens. Naast het prototype uit de Ara-coeli in Rome, vindt men gelijkaardige stukken in de Pinakothek in München en in het Museo di San Matteo in Pisa. Naast deze ongetwijfeld veel oudere voorbeelden kunnen we nog wijzen op een dergelijk paneel dat Quinten Metsijs heeft geschilderd maar dat verloren is gegaan. In de Koninklijke Musea in Brussel en in de National Gallery in Londen bevinden zich eveneens gelijkaardige schilderijen.

Maar er is nog meer. Het monogram wordt ook aangetroffen op een schilderij dat in het museum in Doornik wordt bewaard en dat blijkbaar aan de aandacht van de geciteerde auteurs moet zijn ontsnapt. Het Doornikse schilderij stelt episodes uit het leven van de H. Bernardus voor (Afb. 3). Op de voorgrond rechts is de H. Maagd voorgesteld, gezeten op een stenen troon met baldakijn. Zij draagt een breed blauw kleed, waarboven een rode mantel. Haar lange blonde haren hangen los over de schouders, maar worden op het hoofd door een zwart lint samengehouden. Een witte halsdoek bedekt gedeeltelijk de borst. Op haar schoot houdt zij het goddelijk Kind met de linkerhand. Met de rechterhand ondersteunt zij de rechterborst om een melkstraal naar de mond van de H. Bernardus te richten. Deze voorstelling is in de iconografie bekend onder de benaming *lactatio Sancti Bernardi*. De kleine Jezus houdt in de linkerhand een appel en heft de rechterhand als wilde hij hiermee zijn verrukking laten blijken over de wonderlijke melkstraal. Links vòòr de troon van Maria is de H. Bernardus in aanbidding neergeknield. Hij draagt een koorkap in goudbrokaat met daaronder de witte monnikspij van de Cisterciënzers, van welke orde hij de stichter is. Beide handen zijn opgeheven en de kromstaf rust tegen zijn schouders. Het gebeuren grijpt plaats in een klooster, dat zich verder uitstrekt op het tweede plan rechts. Hier zien we een groot kruis van hetwelke Christus afdaald om Bernardus te omhelzen. In het midden van het tweede plan hebben we een doorkijk op een mooi landschap waarin de H. Maagd aan Bernardus verschijnt en hem een rozenkrans aanbiedt. Op de stijl van de ingang deur tot het vertrek op het tweede plan is het monogram aangebracht. Het bestaat uit de letters J.V.E., in vorm en afmetingen gelijk aan het monogram op ons Brugs paneel. Het Doornikse schilderij is eveneens op hout geschilderd en meet 42 bij 31,5 cm. Qua afmetingen dus nog iets kleiner dan het Brugse paneel.

Volgens de voorstelling zou men kunnen vermoeden dat het oorspronkelijk gediend heeft voor een Cisterciënzerklooster en gelet op de kleine afmetingen meer speciaal dan voor het salon of voor de kamer van de abt of abdis. Zoals gezegd zijn de monogrammen op het Brugse en op het Doornikse paneel compleet gelijkvormig. De letters J en V zijn dooreengestengeld en lijken op gewone schrijffletters ; de letter E daarentegen staat enigszins los en heeft de vorm van een gedrukte hoofdletter. Omwille van het verschillend karakter van de letters J en V enerzijds en de letter E anderzijds,

hebben sommige auteurs de authenticiteit van het monogram op het Brugse paneel in twijfel getrokken. Men heeft beweerd dat het hele monogram pas achteraf werd aangebracht. Anderen hebben gezegd dat alleen de eerste twee letters (J en V) oorspronkelijk zijn en dat de letter E er later werd aan toegevoegd, dit om te doen aannemen dat het schilderij door de beroemde Jan van Eyck werd vervaardigd. Over de echtheid van het monogram op het Doornikse paneel bestaat geen betwisting, blijkbaar omdat dit schilderij aan de aandacht van de critici is ontgaan.

Al schijnen beide panelen, wat de stijl betreft, betrekkelijk van elkaar af te wijken, toch mag men veilig aannemen dat zij door één en dezelfde schilder werden gemaakt. Zij zijn inderdaad alle twee op een identieke wijze gesigneerd of beter gezegd gemonogrammeerd. Over de betekenis van het monogram had professor Hulin de Loo volkomen gelijk : het vormt de signatuur van de Brugse schilder Jan van Eecke. Niemand betwist inderdaad dat de beide panelen de karakteristieken van de Brugse schildersschool vertonen : het is dus Brugs werk. Welnu, onder de Brugse schilders uit het laatste kwart van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw is geen schilder bekend die de initialen J.V.E. zou kunnen hebben tenzij Jan van Eecke.

De loopbaan van schilder Jan van Eecke

Over Jan van Eecke was tot nog toe maar bitter weinig geweten. Veel meer dan zijn naam en de datum van zijn aanvaarding in het ambacht van de schilders in Brugge was het niet. Dankzij bijkomende navorsingen kunnen wij thans zijn biografie als volgt schetsen.

In september 1534 verwierf hij het meesterschap als schilder in Brugge en vervulde aldus de allereerste voorwaarde om als schilder zelfstandig te kunnen optreden⁵. Op dit tijdstip was hij reeds gehuwd en vader van drie kinderen. Bij zijn inschrijving als meesterschilder in het ambacht wordt van deze kinderen gezegd dat zij "vreemden" zijn. Betekent dit dat deze kinderen in den vreemde,

5. Zie : C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, z.j.[1913], p. 70.

dus buiten Brugge, werden geboren ⁶ ? In het geheel niet. Hiermee wordt enkel bedoeld dat deze kinderen ten opzichte van het ambacht als vreemden werden beschouwd en derhalve geen aanspraak op enig voordeel in het ambacht konden laten gelden. De betekenis van het woord "vreemde" in het schildersambacht, of beter gezegd in het ambacht van de beeldmakers en de zadelmakers waaronder de schilders in Brugge ressorteerden, vinden we overigens in de gildeboeken zelf duidelijk omschreven. Zo staat bij de inschrijving van de schilder Ferdinand Bart duidelijk : "dat hij, Ferdinand Bart, vrimde is, duerdat wy in gheen boucken en vinden hoe dat zijn vaedere syn wyn soude gelost hebben (dus vrijmeester geworden was) eer dat denselven Bart soude gheboren wesen" ⁷. M.a.w. : vreemd in het ambacht was men wanneer men geboren was vòdr zijn vader het meesterschap in het ambacht had verworven. Geboren na de toetreding van zijn vader werd het kind als "vrij" of als "vrijmeesterszoon" beschouwd en genoot het bij eventuele latere toetreding tot het ambacht bepaalde voordelen. Niet alleen van zijn kinderen, ook van Jan van Eecke zelf wordt in de gildeboeken gezegd dat hij een "vreemde" was. In verband met een nieuwe meester betekent "vreemde" dat hij buiten Brugge werd geboren of dat hij zijn vakopleiding in den vreemde had genoten.

Men mag geen geloof hechten aan de bewering van professor Hulin de Loo dat Jan van Eecke reeds eerder, dus vòdr zijn inschrijving in het ambacht als meester in 1534, als zelfstandig schilder zou opgetreden zijn. Dit kon men inderdaad pas na als meester in het ambacht opgenomen te zijn : op de naleving van dit reglement waren geen uitzonderingen mogelijk. Jan van Eecke is vier maal lid van het ambachtsbestuur van de schilders geweest. Verkozen tot tweede vinder voor het dienstjaar 1542-1543 - een dienstjaar begon en eindigde met 2 september - werd hij na het overlijden van de schilder Hugo Provost in december 1542 tot eerste vinder aange-steld en als tweede vinder vervangen door Jan Zutterman. Hij was

6. R. A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIde eeuw. V. Albrecht van Eecke*, in *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, dl VIII (1938), pp.346-351.

7. Zie : C. Vanden Haute, a.w., p. 100 ; A. Schouteet, *Ferdinand Bart, schilder te Kortrijk en te Brugge, ca. 1569 - Brugge 1623*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, jg. 125 (1988), p. 181.



Afb. 2 : Monogram van Jan van Eecke. Detail uit de lijst van het schilderij Episodes uit het leven van de H. Bernardus (zie afb. 3).

ook nog eerste vinder voor de dienstjaren 1548-1549, 1551-1552 en 1557-1558⁸.

Kan uit het feit dat Jan van Eecke tot viermaal toe tot lid van het ambachtsbestuur werd aangesteld, worden afgeleid dat hij een min of meer aanzienlijk schilder is geweest? In tal van publicaties kan men inderdaad lezen dat deze of gene van onze 15de- of 16de-eeuwse schilders een belangrijk meester moet geweest zijn, gezien hij zoveel keer bestuursfuncties in zijn corporatie bekleedde. M.a.w. men zou lid van het ambachtsbestuur geweest zijn naarmate men min of meer aanzien of bekendheid had verworven. Dat is een complete misvatting die door de documenten afdoende wordt weerlegd. Laten we dus ook hier de documenten spreken.

In zijn tijd genoot wellicht geen schilder in Brugge zoveel aanzien, zoveel waardering en zoveel bekendheid als Hans Memling. Dat weten wij uit velerlei feiten en niemand kan ons hierin tegenspreken. Overigens is Memling zo goed als de enige schilder geweest die door zijn vakgenoten en gildebreders, telkens hij werd vernoemd, met het epitheton 'meester' werd betiteld⁹. Welnu, deze aanzienlijke schilder is niet éénmaal lid van het ambachtsbestuur geweest, en dat weten wij zeer goed vermits de gildeboeken uit die periode volledig zijn bewaard. Anderzijds zien we sommige schilders reeds tot bestuursleden van het ambacht verkozen worden van zodra zij tot het ambacht toetreden. Deze nieuwelingen die nog aanzien en bekendheid moesten verwerven werden niettemin tot bestuurslid aangesteld. En hoe is dat alles dan wel te verklaren? Het antwoord op deze vraag is eenvoudig als men de teksten laat spreken. De bestuursfuncties in het ambacht van de Brugse schilders waren meestal niet gegeerd. Het was veeleer een lastpost dan een erepost. Het is zelfs gebeurd dat men bepaalde personen die tot een bestuursfunctie werden verkozen, met alle mogelijke middelen moest dwingen om deze functie te aanvaarden. Het ligt dan ook voor de hand, dat naarmate men over invloed en aanzien beschikte, zoals dat ongetwijfeld met Meester Hans Memling het geval was, men deze invloed en dit gezag kon aanwenden om niet met bestuursfuncties belast te worden.

8. Zie : C. Vanden Haute, *a.w.*, pp. 73, 84, 86, 221.

9. Zie : A. Schouteet, *Nieuwe teksten betreffende Hans Memling*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, XIV (1955), pp. 81-84.

Jan van Eecke was getrouwd met Anna Govaert, die in de maand juni 1552 overleden is en op de Sint-Jacobsparochie in Brugge werd begraven¹⁰. Van de drie kinderen uit haar huwelijk met Jan van Eecke waren er bij haar overlijden nog twee minderjarig, Hugo en Jan; ze werden derhalve van rechtswege van voogden voorzien. De oudste zoon, Albrecht, die evenals zijn vader vrijmeester-schilder in Brugge werd¹¹, was toen niet meer aan voogdij onderworpen. Op 8 november van het jaar 1553 was Jan van Eecke al hertrouwd met een zekere Cornelia Borre.

Jan van Eecke zelf overleed op 29 november 1561 en werd evenals zijn echtgenote op de Sint-Jacobsparochie begraven¹².

Nog vòòr hij in 1534 het meesterschap als schilder in Brugge had verworven, was Jan van Eecke al in een proces betreffende de uitoefening van het schildersvak verwickeld. De bekende Brugse schilder Adriaan Isenbrant eiste namelijk dat Jan van Eecke zou veroordeeld worden om de tafereeltjes, die hem door Isenbrant waren opgedragen te schilderen, binnen de eerstvolgende drie maanden af te werken. Jan van Eecke mocht niet uit Brugge vertrekken of van Isenbrant weggaan zonder eerst deze tafereeltjes af te werken. Deze eis werd op 19 augustus 1534 door de Brugse schepenenbank ingewilligd. De uitspraak van de Brugse schepenen in deze zaak is jammer genoeg zeer kort en bondig geformuleerd. Ze verschaft ons geen nadere bijzonderheden. En toch is deze uitspraak, hoe lakoniek ze ook is, van zeer grote waarde vooral in verband met de zo weinig bekende verhoudingen tussen meesters en gezellen bij de Brugse schilders. Op het ogenblik van de uitspraak van de schepenen werkte Jan van Eecke dus voor rekening van meester Adriaan Isenbrant¹³

10. Zie : Brugge, parochiaal archief van Sint-Jacobs, *rekeningen van de kerkfabriek over de jaren 1547-1563*, fol. 128, nr. 1 : "Wedemaent XVcLII. - ... Ontfaen over 't begraven van Tanneken, het wyf van Jan van Eecke, buter processie : VI gr. Over een cleen gheluu : I s. VI gr."

11. Over Albrecht van Eecke zie : C. Vanden Haute, *a.w.*, passim.

12. Zie : Brugge, parochiaal archief van Sint-Jacobs, *rekeningen van de kerkfabriek over de jaren 1547-1563*, fol. 416, nr. 17 : "Novembre LXI. - ... Over 't begraven van Jan Eecke, schildere, binder processie : [niets]" ; fol. 448, nr. 3 : "Over 't begraven van Jan van Hecke, gestorven XXIX novembre 61 ende in de voorgaende rekenynghe staet opene in 't capyttele van de begravynghen : VI gr."

13. De tekst werd in zijn geheel gepubliceerd door R. A. Parmentier, *Bronnen over de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIde eeuw. IX. Adriaan Isenbrant, in Belgisch Tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, dl. IX (1939), p. 236.

en dit in de hoedanigheid van gezel. De gezel is iemand die het vak kent, wellicht evengoed als de meester, maar als knecht werkt. Zolang men het meesterschap niet had verworven - en daarvoor was vakkennis alleen niet voldoende - was optreden als zelfstandig schilder niet toegelaten. Geschillen betreffende de uitoefening van het vak of het beroep werden in de regel beslecht door de ambachtsdeken, bijgestaan door de vinders of bestuursleden. Men mag zich dan ook afvragen waarom het geschil tussen Adriaan Isenbrant en Jan van Eecke, dat toch over beroepsaangelegenheden handelde, door de schepenenbank beslecht werd. De reden hiervoor is waarschijnlijk het feit dat de gezellen eigenlijk geen leden van het ambacht waren - dat waren alleen de meesters - en derhalve in zekere mate aan de jurisdictie van de ambachtsdeken ontsnapten.

Deze uitspraak van de schepenen van Brugge werpt meteen een schril licht op het even ingewikkelde probleem van de identificatie van oude schilderijen. We hebben zoëven gezien dat Jan van Eecke tafereeltjes schilderde voor rekening van Adriaan Isenbrant. Deze tafereeltjes werden natuurlijk aan Isenbrant besteld en ongetwijfeld zal hij ze ook zelf aan de opdrachtgever afgeleverd hebben. Alhoewel ze zeker voor een groot deel en wellicht helemaal door Jan van Eecke werden geschilderd, zal de opdrachtgever ze van Isenbrant aanvaard hebben als werk van deze schilder. Ze zullen ook door de niet-ingewijde tijdgenoten als werk van Isenbrant zijn beschouwd. En zelfs al wist de opdrachtgever dat de tafereeltjes niet door Isenbrant werden gemaakt, toch zou hij daartegen waarschijnlijk geen bezwaar hebben geopperd. Men mag inderdaad veilig aannemen dat dergelijke praktijken bij de Brugse schilders in die tijd vrij algemeen verspreid waren.

Het signeren van schilderijen

In verband met het signeren van oude schilderijen kunnen we hier enkele beschouwingen naar voor te brengen. Aan de ene kant bestaan er ambachtskeuren en overheidsreglementen die aansturen op het aanbrengen van een duidelijk merk op de voortgebrachte werken, maar aan de andere kant vindt men weinig panelen uit de 15de en het begin van de 16de eeuw die van een opvallend merk zijn voorzien.

Wat onder merk dient verstaan te worden is vooreerst niet duidelijk waar het gaat om kunstwerken, meer bepaald om schilderijen. Men



Afb. 3 : Episodes uit het leven van de H. Bernardus in het Museum van Doornik.
(Copyright A.C.L. Brussel)

kent de merken die tijdens de middeleeuwen op sommige stoffen werden aangebracht. Het waren loden tekens die aan de stof werden gehecht, niet om de maker (wever, spinner, lakenhandelaar, ...) te herkennen, maar enkel en alleen om de herkomst en de kwaliteit te waarborgen. Men kent de merken op gouden, zilveren, koperen en tinnen voorwerpen, maar ook deze merken zijn niet bedoeld om de maker van deze voorwerpen te kennen, doch alleen om het gehalte, de kwaliteit van het aangewende metaal en de plaats van herkomst te waarborgen. Ook de tapijten zijn van merken voorzien, meestal in de randen, en ook hier slaan deze merken op de plaats van herkomst. Er zijn natuurlijk ook tapijten die naast het merk van herkomst nog een ander merkteken, een monogram of iets dergelijks, dragen. Maar in die gevallen spreekt men beter van een monogram of van de signatuur van het stuk. Want in tegenstelling tot de voornoemde merken, die eigenlijk alleen ijktekens zijn, gaat het in dit laatste geval om de handtekening van de maker.

Het aantal bewaarde schilderijen van de zogenaamde Vlaamse Primitieven wordt op niet minder dan 4.500 geschat¹⁴. Daarbij mogen nog een groot aantal schilderijen worden gevoegd van Vlaamse meesters uit de periode die onmiddellijk bij de Primitieven aansluit, wat Brugge betreft tot omstreeks 1540. Vergeten we inderdaad niet dat de Brugse schilders van de eerste helft van de 16de eeuw allerm minst baanbrekers waren en zij zich lange tijd hoofdzakelijk hielden aan de traditionele kunstvormen. De nieuwe richtingen in de schilderkunst die zich in Antwerpen krachtig ontplooiden, vonden eerst later en dan nog schoorvoetend ingang in Brugge. De Brugse schildersschool bleef archaïstisch, zowel op kunstgebied als op het vlak van het ambachtswezen. Men mag zelfs gerust zeggen dat in de kring van de Brugse schilders de toestanden van de 15de eeuw zo goed als onveranderd zijn gebleven tot omstreeks 1540. Welnu, van dit groot aantal schilderijen van Vlaamse Primitieven en van veel van de in Brugge gemaakte schilderijen van vóór 1540 zijn de stukken die met een monogram getekend zijn of een signatuur dragen, uiterst zeldzaam¹⁵. Vermeldingen op de lijsten zijn hierbij natuurlijk uit-

14. Vgl. J. Folie, *Les oeuvres authentifiées des Primitifs Flamands*, in *Institut Royal du Patrimoine Artistique - Koninklijk Instituut voor het kunstpatrimonium. Bulletin*; dl. VI (1963), pp. 183-271.

15. Vgl. J. Folie, *a.w.*, *passim*.

gesloten want men weet nooit of deze vermeldingen door de schilder zelf dan wel door een ander werden aangebracht.

Het is vanzelfsprekend dat het probleem van het signeren van oude schilderijen de aandacht van de geleerden heeft bezig gehouden. De laat-middeleeuwse geestesgesteldheid, die de individuele waarde en de persoonlijkheid van de kunstenaar miskende of althans naar de achtergrond verdreef, heeft volgens hen de Vlaamse Primitieven belet dit te doen. Daarin hebben deze auteurs grotendeels gelijk. Maar naar onze mening zijn er nog andere elementen die daarbij een sterke invloed hebben uitgeoefend, nl. de werkvoorwaarden en de produktiemethoden van de schilders. In de late middeleeuwen waren de schilders, zelfs de meest vooraanstaande kunstenaars, nog ambachtslieden. Velen onder hen achtten het niet beneden hun waardigheid gewoon schilderwerk als het verven van stoelen en banken, van muren en deuren, uit te voeren. Van artiesten, zoals wij dat nu kennen, is er dan nog geen sprake. Pas in de 16de eeuw zullen bepaalde ambachtslui zich geleidelijk emanciperen : zij worden "constenaeren" die op een zekere bevoorrechting van de zijde van het belangstellend publiek aanspraak kunnen maken. Het is geen stoffelijke bevoorrechting maar veeleer een kwestie van beroepsprestige. Zij willen als kunstenaars beschouwd worden en nemen een air van superioriteit aan. Maar tevoren waren de schilders ambachtslieden die zich deze allure niet aanmatigden en ook hun werken niet signeerden.

Daarbij komt nog dat schilderijen, die voor een groot deel, soms zelfs volledig, door ondergeschikte medewerkers waren vervaardigd, niet zonder bezwaar door de meester konden gesigneerd worden : ze waren inderdaad niet zijn werk. Dergelijke praktijken hebben zeker de drang tot het persoonlijk onderschrijven van vele schilderijen sterk verminderd. Daarenboven moet men bedenken dat de onderwerpen soms weinig origineel waren en heel dikwijls grotendeels, om niet te zeggen volledig, aan voorgangers waren ontleend of letterlijk waren gekopieerd. Bescherming van het auteurschap, zoals wij dat in onze hedendaagse maatschappij kennen, was in de middeleeuwen onbekend. Wat in die tijd werd gecreëerd was gemeengoed waarvan ieder zich zonder bezwaar kon bedienen. Hoeveel schilderijen uit de late middeleeuwen bestaan er niet waarbij het plagiaat onmiskenbaar is ! Uit de betrokken periode zijn ontelbare processen bewaard gebleven maar men zal vruchteloos zoeken naar één proces over het plegen van plagiaat en dat niet alleen in de schilderswereld maar evengoed in de wereld van de literatuur.

Pas met het doordringen van de Renaissance wordt het geleidelijk aan een gewoonte de schilderijen hetzij met monogrammen, hetzij met een signatuur te tekenen, soms zelfs te voorzien van uitvoerige opschriften die meer op reclame dan op een signatuur lijken. Een treffend voorbeeld van dit laatste geval leveren ons de twee gekende schilderijen van de Brugse schilder Pieter de Moor, alias Moraulus. Zij dragen beide de volgende authentieke onderschriften : "Opus Petri Nicolai Morauli, Brugis in Flandria, in platea quae dicitur de Oude Zack". Wat letterlijk vertaald aldus luidt : "Werk van Pieter Nikolaas de Moor, wonende in Brugge in Vlaanderen, in de straat genaamd de Oude Zak" ¹⁶. Van de schilders die het eerst regelmatig hun werken hebben gesigneerd treedt Quinten Metsijs op de voorgrond. Bij de monogrammisten is Albrecht Dürer overbekend. In het Groeningemuseum van Brugge zijn van Lanceloot Blondeel, Jacob van den Coornhuuse en Pieter Pourbus eveneens werken bewaard waarin monogrammen zijn aangebracht, al of niet vergezeld van een merk of van hun naam.

Besluiten

Wat de voorstelling betreft : het schilderij van de Sint-Salvatorskerk ziet er onbetwist archaïstisch uit. Het werd inderdaad naar een oud voorbeeld gekopieerd en vertoont er bijgevolg alle karakteristieken van.

Dankzij het monogram weten wij dat het schilderij vervaardigd werd door de Brugse schilder Jan van Eecke. Vermits deze schilder pas in 1534 meester werd, kan het schilderij niet vòdr 1534 tot stand gekomen zijn en kan het ook niet door pastoor Jan van Coudenberghé zijn besteld, aangezien Jan van Coudenberghé in 1534 reeds dertien jaar overleden was.

Het paneel van de Sint-Salvatorskerk is dus een anachronisme : het werd geschilderd in een trant die met de tijd waarin het ontstond niet overeenstemt.

Het is een misvatting te denken dat het paneel uit de Sint-Salvatorskerk een Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën of van de Zeven Smarten

16. Vgl. A. Schouteet, *Brugs schilder uit de XVIde eeuw, Petrus Moraulus, geïdentificeerd*, in *Studies over kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-vlaanderen opgedragen aan Z.E.H. Michiel English*, Brugge, 1952, pp. 331-353.

zou voorstellen. Niet zodra had de devotie tot de Lievevrouw van de Zeven Smarten vaste vorm aangenomen, of er kwamen veelvuldige afbeeldingen van de Zeven Smarten voor. Nu eens is het moederhart doorstoken met zeven zwaarden van droefheid, die hetzij in een bundel hetzij elk afzonderlijk het hart treffen. Dan weer is de treurende Moeder omgeven door de voorstelling van de zeven geheimen die haar tedere ziel hebben doorwond. Soms schiet uit één of uit alle zeven voorstellingen een zwaard dat het moederhart treft. Van dat alles is op het schilderij van de Sint-Salvatorskerk niets te bespeuren : geen enkel symbool, geen enkele afbeelding van de verschillende smarten komt er op voor.

De Lievevrouw van de Zeven Smarten of van de Zeven Weeën is in de eerste helft van de 16de eeuw vaak afgebeeld en geschilderd geweest, maar op ieder van deze afbeeldingen worden naast de Lievevrouw telkens ook de zeven onderscheiden smarten of weedommen weergegeven. We vermeldden reeds het schilderij van Quinten Metsijs. Speciaal wat Brugge betreft hebben wij het bekende schilderij van Adriaan Isenbrant in de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het schilderij van Pieter Pourbus in de Sint-Jacobskerk als treffende voorbeelden. Zonder voorstelling van de zeven specifieke smarten, hetzij door afbeeldingen hetzij door symbolen, zoals Jan van Eecele zijn Madonna heeft geschilderd, kan van een Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Smarten geen sprake zijn. Beter is het daarom te spreken van een Treurende Madonna of van een Mater Dolorosa.

Wat het monogram betreft : wij hebben vastgesteld dat zowel het monogram op het paneel van de Sint-Salvatorskerk als dat op het paneel van Doornik echt en oorspronkelijk zijn. Overigens zijn beide panelen voor zover wij weten nooit in de kunsthandel terecht gekomen waardoor de kans op falsificatie sterk werd verminderd. Voor zover kan nagegaan worden berust het paneel van de Sint-Salvatorskerk sedert onheugelijke tijden in deze kerk en van het paneel van Doornik is in geen enkele veilingcatalogus sprake.

Wat de oorspronkelijke bestemming van het paneel aangaat mogen wij ons afvragen of het schilderij van Jan van Eecele wel degelijk voor de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Smarten in de Sint-Salvatorskerk was bestemd, zoals door sommigen wordt aanvaard. Positieve gegevens kunnen we daar niet voor aanvoeren. Evenmin weten we wanneer en naar aanleiding van welke omstandigheden het schilderij in de Sint-Salvatorskerk is terecht gekomen. We mogen niettemin aannemen dat het al zeer vroeg na zijn ver-

vaardiging in deze kerk is beland en er sedertdien voorgoed is gebleven. Van de andere kant weten wij dat het schilderij niet door de kerkfabriek werd besteld of aangekocht. Indien wel zouden we de uitgaven daarvoor in de rekeningen van de Sint-Salvatorskerk hebben aangetroffen. Deze rekeningen zijn trouwens vanaf het einde van de 15de eeuw volledig bewaard en wij hebben ze van begin tot einde met dit doel nagezien. Overigens mag de vraag gesteld worden of de kerkfabrieken in die tijd wel gerechtigd waren dergelijke uitgaven te doen voor het aankopen van schilderijen ter versiering van het kerkgebouw, behalve dan voor zaken die rechtstreeks verband hiëlden met het celebreren van de kerkdiensten zoals kandelaars, monstransen en tafereelen voor de altaren die voor de parochiale diensten werden gebruikt. Het schilderij van Jan van Eecke schijnt dus langs een andere weg in de kerk te zijn gekomen : het kan ofwel door de Broederschap van de Zeven Smarten of door een andere broederschap of vereniging, ofwel door een particulier persoon in de kerk gebracht zijn.

Dat de Broederschap van de Zeven Weeën het schilderij zou hebben laten maken, kan niet rechtstreeks nagegaan worden. Van het archief van deze Broederschap is inderdaad niets overgebleven. Maar is het wel aan te nemen dat de Broederschap een schilderij van Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Smarten zou hebben laten vervaardigen zonder de afbeelding van de specifieke Zeven Smarten ? Verliezen we daarbij niet uit het oog dat er heel wat broederschapen van Onze-Lieve-Vrouw hebben bestaan en dat iedere broederschap er aan hield de specifieke kenmerken van hun patrones op het broederschapspaneel aangebracht te zien. Werd het paneel door een andere broederschap of vereniging besteld ? Dat is al even onwaarschijnlijk en wel om dezelfde reden : het ontbreken van de specifieke kenmerken die aan het betrokken broederschap of de bestellende vereniging herinneren.

Rest ons nog dat het schilderij door een particulier persoon in de kerk zou gebracht zijn. In dat geval mag men aannemen dat een persoonlijke overweging hem daartoe moet bewogen hebben. Een schenking zonder meer is daarbij weinig waarschijnlijk. Het ligt voor de hand dat in de archieven hiervan wel melding zou gemaakt zijn of dat men op enige wijze aan de milde schenker dank zou hebben betuigd of dat men hem indachtig bleef.

Zolang er geen betere verklaring voor de herkomst of de bestemming van het paneel wordt gegeven, moeten we aanvaarden dat het

als graf- of votief-paneel heeft gediend. In de 15de en 16de eeuw werden bemiddelde personen meestal in de kerk begraven, en velen hebben er aan gehouden boven hun begraafplaats een votiefschilderij te laten aanbrengen. In de 16de eeuw werd het de gewoonte op deze votiefschilderijen de portretten van de overledenen en soms ook van hun gezin af te beelden. Treffend voorbeeld is onder meer het graf-paneel van Zeger van Male in de Sint-Jacobskerk, geschilderd door Pieter Pourbus : daarop staan Zeger van Male zelf en ook zijn twee echtgenoten en zijn zestien kinderen geportretteerd. Maar in de 15de en het begin van de 16de eeuw was het nog volop de gewoonte op deze grafpanelen de Moeder Gods voor te stellen. Als het meest bekende voorbeeld hiervan kennen we het beroemde paneel met de Madonna van kanunnik van der Paele, het pronkstuk van het stedelijke Groeningemuseum. Ook dit schilderij was oorspronkelijk bestemd als grafpaneel, nl. om boven de begraafplaats van de besteller in de voormalige Sint-Donaaskathedraal opgesteld te worden¹⁷. Op deze wijze zijn trouwens heel wat belangrijke kunstwerken in onze kerken terecht gekomen en bewaard gebleven. Na verloop van tijd gingen deze voorwerpen als vanzelf tot de eigendom van de kerk behoren. Het is begrijpelijk dat er in de documenten geen spoor van aankoop of van gift van deze kunstwerken aangetroffen wordt.

17. Vgl. A. Viaene, *Het grafpaneel van Kanunnik van der Paele voltooid in 1436 door Jan van Eyck*, in *Biekorf*, LXVI (1965), pp. 257-264.

BIJLAGEN

1.

1552 september 12 - *Gijsbrecht van Zoom en Michiel Govaert worden aangesteld tot voogden over Hugo en Jan, de twee minderjarige kinderen van Jan van Eecke en wijlen Anna Govaert.*

Ghysebrechts van Zooms, schildere ¹, ende Michiel Govaert, hofman, juraverunt tutores van Huughe ende Hannekin, Jan vander Eecke schilders kindren by Anna Govaerts, uxor. Actum den XIIen in septembre XC^{CLII}, present : Bambeke, raedt, Casenbroodt ende Merendre, scepenen ².

- Brugge, Stadsarchief, Reeks 205 : *Wezerij voogdijschappen*, 1545-1558, fol. 160, nr. 1.

2.

1553 november 8 - *Gijsbrecht van Zoom en Michiel Govaert, voogden over de twee minderjarige kinderen van Jan van Eecke en wijlen Anna Govaert, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het moederlijk versterf van hun pupillen.*

De VIIen dach van novembre XV^{CLIII} Ghysebrecht van Zooms ende Michiel Govaert, als voochden van Hughe ende Hanskin, Jan van Eecke kindren die hy hadde by Anna Govaerts, zynen wyve, brochten ten papiere van weesen, volghende huerlieden eedt, de grootte van de ghoede denzelven kindren toecommen ende ghebeurdt by den overlyden van de voors. Anna Govaerts, huerlieden moedere, ende es in penninghen de somme van zeven ponden vyf schellinghen elleven penninghen groten ende twee inghelschen, welke VII lb. V s. II est. waren ten overbringhen van desen onder ende Cornelia Van Borre, zyn andre wyf, metter houdensse van denzelven kindren, weddinghe borghe van Francisque de Nagere ende Joos Borre, stedekiesinghe van tsamen ende elc by byzondee up de Noordtzandtbrugghen in Sint-Jacobszestendeel omme aldaer pandinghe te ghenietene als 't blyct by der weddinghe daerof

1. Over de schilder Gijsbrecht van Zoom, zie R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIde eeuw*, X. *Gijsbrecht van Zoom, in Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, dl. IX (1939), pp. 337-353.

2. Deze post werd reeds uitgegeven door R.A. Parmentier, *Bronnen...*, in *Belgisch Tijdschrift...* dl. IX (1939), p. 345. Een gelijkkluidende aantekening wordt aangetroffen in : Brugge, Stadsarchief, reeks 204 : *Wezerij ferieboeken, 1551-1555*, fol. 37 v.

wesende in daten van den zevensten dach van novembre duust vyfhondert twee ende vichtich, onder scepenen zeghel en Jan Pringheel ende Jan Rpae, cleric : Dene ³.

- Brugge, Stadsarchief, reeks 208 : *Wezengoederen*, 1538-1555, fol. 244 v.

3.

1559 september 18 - *In vervanging van Michiel Govaert, overleden wordt Jacob Borre aangesteld tot voogd over Hugo en Jan van Eecele met wijlen Anna Govaert.*

Jacob van Borre, parcementwevere, zwoer voochd in stede van Michiel Govaert, overleden, te vooren voochd met Ghysebrecht van Zoom, van Hughe ende Hans, kinderen van Jan van Eecele by Tanneken Govaerts, zynen wive. Actum den XVIIIen in septembre LIX, present : Boodt, overziendere Heede ende Baers, scepenen.

- Brugge, Stadsarchief, reeks 205 : *Wezerij voogdijschappen*, 1557-1574, fol 178 v., nr. 4.

4.

1559 oktober 11 - *In vervanging van zijn zoon, Albrecht van Eecele, wordt Jan van Eecele aangesteld tot voogd over de twee minderjari kinderen van Michiel Govaert en zijn tweede echtgenote, Anna Eeckelaert.*

Jan van eecke zwoer voochd in stede van Aelbrecht van Eecke, te vooren voochd met Pietre de Brouckere, van Michiel ende Coppin, kinderen van Michiel Govaert by Anna Eeckelaert, zyne andre wive, ende dit alleene omme passeeren van den verdeele van den sterfhuuse van Barbara, weduwe van Cornelis Boghaert, ende dat ommedat de voorn. Aelbrecht medehoir es. Actum den XIen in octobre LIX, present : Springheel ende Baers, scepenen.

- Brugge, Stadsarchief, reeks 205 : *Wezerij voogdijschappen*, 1557-1574, fol. 178 v., nr. 9.

3. R.A. Parmentier, *Bronnen...*, in *Belgisch Tijdschrift...*, dl. VIII (1938), p. 347, noot 1, maakt van deze akte melding.

5.

1562 februari 3 - *In vervanging van Jan van Eecke, overleden, wordt Simoen de Meulenaere aangesteld tot voogd over Jan, de minderjarige zoon uit het huwelijk van Maximiliaan Frans met Maria Govaert.*

Simoen de Meulenaere juravit voochd in stede van Jan van Eecke, overleden, te vooren voochd met Aelbrecht van Eecke, van Jan filius Maximiliaen Francke⁴ by Maeyken Govaerts, uxor. Actum den III in sporcle LXI in 't college ome uut voogdie⁵.

- Brugge, Stadsarchief, reeks 205 : *Wezerij voogdijschappen, 1557-1574*, fol. 20, nr. 7.

4. Jan en Maximiliaan Frans of Francke waren beiden schilder in Brugge. Vgl. C. Vanden Haute, *a.w.*, passim.

5. Jan van Eecke was samen met zijn zoon Albrecht tot voogd over deze kinderen aangesteld op 4 april 1560. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen...*, in *Belgisch Tijdschrift...*, dl. VIII (1938), p. 349.

DE OPRICHTING VAN EEN SACRAMENTS- HUISJE IN DE ONZE-LIEVE-VROUWEKERK TE BRUGGE IN 1607

A. SCHOUTEET*

Een sacramentshuisje is een constructie in de vorm van een toren waarin het H. Sacrament of de geconsecreerde hosties worden bewaard. Het is meestal in de nabijheid van het hoogaltaar tegen een pijler of tegen de muur van de kerk aangebouwd. Omwille van de vorm worden deze huisjes ook sacramentstorens geheten. Dergelijke torens of huisjes waren in de 15de, 16de en 17de eeuw algemeen in gebruik. Het zijn doorgaans architectonische juweeltjes¹.

Sacramentshuisjes worden dan ook in vele van onze oude kerken en kapellen aangetroffen. Te Brugge zijn nog drie sacramentshuisjes bewaard: in de kapel van het oude Sint-Janshospitaal (1477), in de Sint-Jacobskerk (1482) en in de Jeruzalemkapel (eind 16de-begin 17de eeuw)². Ook de Sint-Salvatorskerk bezat een sacramentshuisje, dat in 1554 werd gebouwd in vervanging van een uit 1482³. Normaal zou mogen verwacht worden dat ook de oude O.-L.-Vrouwekerk haar sacramentshuisje zou bezeten hebben. Maar noch in het kerkgebouw zelf noch in de literatuur wordt dienaangaande iets vernomen⁴.

En toch maakte de Onze-Lieve-Vrouwekerk geen uitzondering. Dit moge blijken uit het hierna in bijlage gepubliceerde contract betreffende de oprichting in 1607 van een nieuw sacramentshuisje, gesloten tussen de kerkfabriek en de steenhouwer Joost Wittebroot. Geheel nieuw schijnt het echter niet geweest te zijn, want in het contract werd voorzien dat voor de opbouw bestaande delen en voorhanden

* Wijlen ere-stadsarchivaris, E. de Neckerestraat 10 bus 2, 8000 Brugge.

1. E. Reusens, *Éléments d'archéologie chrétienne*, 2e éd., Leuven, 1885-86

2. A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 499, 482, 463 en *Adornes en Jeruzalem. Brugge, Jeruzalemkapel 9-24 sept.*, Brugge, 1983, p. 109.

3. K. Verschelde, *De Kathedrale van S. Salvator te Brugge*, Brugge, 1865, p.129-130, L. Devliegher, *De Sinti-Salvatorskathedraal te Brugge, Inventaris*, Tielt-Amsterdam, 1979, fol. 20-21 (*Kunspatrimonium van West-Vlaanderen*, dl. 8).

4. Zelfs niet in M. Beaucourt de Noortvelde, *Description historique de l'église collégiale et paroissiale de Notre Dame à Bruges*, Brugge, 1773.

voorhanden zijnde materialen moesten gebezigd worden. Blijkbaar waren deze bestaande delen en materialen afkomstig van een ander sacramentshuisje, waarvan de bouw reeds eerder was begonnen. Aldus is er in het contract sprake dat de aannemer, Joost Wittebroot, de fries en de kroonlijst moest afnemen van het sacramentshuisje, dat “beghonnen maken was in de choor van dezelve kercke” en deze delen moest aanbrengen op de plaats waar het nieuwe sacramentshuisje moest opgericht worden. Zoals in de tekst wordt gezegd moest de aannemer deze stukken “afdoen, verstellen ende verlegghen,” zoals het behoorde. En verder is er nog sprake van “albasten beelden, historiën, friesen ende anders die der ghemaect zyn ende ghemaect zullen worden”.

Het nieuwe sacramentshuisje zou twee verdiepingen omvatten. Zowel het albast, het steen, het ijzer als het lood diende niet door de aannemer geleverd te worden. Blijkbaar was dit alles nog voorhanden. Benevens de oprichting moest de aannemer alleen zestig stukken albast bewerken en vijf beelden vervaardigen, nl. een O.-L.-Vrouwebeeld en vier bazuinende engelen. De torenspits zou worden bekroond met een pelikaan.

Dit alles volgens ontwerp en bestek van wijlen Mathijs van der Haghe, die blijkbaar ook uitvoerder was van het eerste geplande sacramentshuisje, maar door zijn overlijden de uitvoering niet heeft kunnen voltooien. Deze Mathijs van der Haghe was een Brugse steenhouwer, die in 1590/91 gouverneur, in 1593/94 derde vinder en in 1602/03 tweede vinder van het Brugse metselaarsambacht was. Van hem is verder bekend dat hij in 1585 een sacramentshuisje in de Brugse Sint-Salvatorskerk heeft opgericht, in 1599-1600 voor rekening van de stad Brugge het praalgraf van Jan de Witte, bisschop van Cuba, in de kerk van de Predikheren te Brugge heeft hersteld, en in 1599-1600 door de stad Gent uit Brugge werd geroepen en door haar betaald “om ghesneden t’hebbene in Avenes te den wapenen van wylent de keyserlicke majesteyt, staende an den pylaer up de Vrydachmaerct ende andere diensten”. Hij overleed op 15 oktober 1604 en ligt begraven onder een marmeren zerk in de kooromgang van de Brugse O.-L.-Vrouwekerk. De grafconcessie of althans de toestemming tot het aanbrengen van deze zerk werd door de kerkfabriek op 22 maart 1613 toegestaan aan zijn schoonzoon, Adriaan van Troostenberghe, “ten respecte van het werk van den hooghen outaer by Mathys van der Haghe aenghenomen ende ghemaect”⁵.

Joost Wittebroot, die het werk van Mathijs van der Haghe voltooide, was eveneens een bekend steenhouwer te Brugge. Meermaals

vervulde hij bestuursfuncties in het ambacht van de Brugse metse-laars, waaronder de steenhouwers ressorteerden. Zo was hij vierde vinder voor het dienstjaar 1588/89, derde vinder voor 1592/93 en eerste vinder voor 1619/20 en 1621/22, en deken voor 1608/09 en 1616/17. Hij overleed op 17 april 1637 en werd begraven in de Brugse O.-L.-Vrouwekerk, waar een grafmonument voor hem werd opgericht. In 1605/06 kreeg hij van het Brugse stadsbestuur een vergoeding van 6 schelling 8 denier groot voor “diverssche steenen beelden van het graf Ons Heeren ghebrocht t’hebben boven ten Heleghen Bloede”. Hij is ook de maker van het praalgraf van de Brugse kroniekschrijver Nikolaas Despars in de kerk van O.-L.-Vrouw ter Potterie te Brugge⁶.

Alles schijnt er op te wijzen dat Joost Wittebroot wel degelijk een sacramentshuisje in de Brugse O.-L.-Vrouwekerk heeft opgericht. Dit blijkt onder meer uit het feit dat een eerste afbetaling van 15 pond groot door de kerkfabriek aan Joost Wittebroot werd uitbetaald. Dit wordt overigens bevestigd door een aantekening van de kerkmeester Paulus van der Praet en door de erkenning van Joost Wittebroot zelf dat hij dit bedrag heeft ontvangen. Zoals hoger reeds werd aangestipt, zijn er nochtans geen overblijfselen van dit sacramentshuisje in de kerk aanwezig en ook de geschiedschrijvers van de kerk maken er geen gewag van. Daarenboven ontbreken de rekeningen van de kerkfabriek voor de betrokken periode, zodat niet kan nagegaan worden of verdere uitkeringen dienaangaande aan Joost Wittebroot werden gedaan⁷.

Niettemin menen we dat het nuttig was op het bestaan van een sacramentshuisje in de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk te hebben gewezen terwijl anderzijds het contract voor de oprichting ervan een document is van onbetwistbaar kunsthistorisch belang.

5. Brugge, Stadsarchief, r.114 : *Wetsvernieuwingen, 1572-1605*, fol. 179 v., 210 v., 276 v.; R.A. Parmentier, *Documenten betreffende Brugsche steenhouwers uit de 16de eeuw*, Brugge, 1948, p.76; E. De Busscher, *Recherches sur les peintres et sculpteurs à Gand aux XVIe, XVIIe et XVIII siècles*, Gent, 1866, p. 96; J. Gailliard, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale. Bruges, Eglise de Notre Dame*, Brugge, 1866, p.77.

6. Brugge, Stadsarchief, r. 114 : *Wetsvernieuwingen, 1572-1605* fol. 156 v., 201, en 1606-1634, fol. 27, 204 v., 229 v., 245 v., ; R.A. Parmentier, a.w. p. 92; W.H. J. Weale, *Généalogie des familles brugeoises : Les Despars*, in *La Flandre*, II (1868-69), p. 390; A. Maertens, *Onze Lieve Vrouw van de Potterie*, Brugge, 1937, p. 154 ; J. Gailliard, a.w., p. 422.

7. Zie : M. Vandermaesen, *Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge*, Brussel, 1984, p. 236.

BIJLAGE

1607 april 23. - Contract voor de oprichting van een sacramentshuisje in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge tussen de kerkfabriek en de steenhouwer Joost Wittebroot.

- Brugge, Stadsarchief, r. 173 : *Overleg*, 1612-1613, nr. 25, origineel op papier.

Up den XXIII en april XVI zevens heeft Joost Wittebroot, steenhauwere, anghenomen van de kercmeesters van de kercke van Onser-Lieve-Vrauwe in Brugghe.

Eerst de friese ende cournesse van den wercke van den Heleghen Sacrahuisse, beghinnen maken in de choor van dezelve kerkce, af te doen, verstellen ende verlegghen zoo 't behoort, de scardoussen te chireren, polisteren ende 't werc behoorlick te werken.

Voort alle 't zwarte steen dienende totten voorn. wercke, liggende in de reefftere van der kercke, behoorlick up te reeden ende polysteren.

Voort wert ghehouden te maken tzeitich sticken albasterwerc, onder cleen ende groot, tot voldoene van de twee staigen, liggende in de voorn. reefftere ende tot 't circaet van den wercke, midsgaders een beelde van Onse-Vrauwe ende vier trompende inghelen, naer den heesch van den werke. Voort alle de albaster beilden, historiën, friesen ende anders van onder tot boven, dieder ghemaect zyn ende ghemaect zullen worden, te polysteren.

Voort den albaster te legghen in den zwarten steen, de friese op Avenues, daertoe die van den sterfhuuse van Mathys van der Haghe leveren zullen den albaster, plaester ende Avenues, al totten wercke dienende.

Voort wert den voorn. Joos als annemere, ghehouden 't gheheele Sacramentshuus behoorlick te rechten ende stellen van onder tot boven, zo hooghe als tzelve te Ghent ghemaect zal worden ende volghende 't patroon ende voorwaerde by den voorn. Mathys Verhaghe met de werclieden aldaer ghemaect, ooc in 't upperste van den wercke te stellen den pellicaen, ende al tzelve werc an allen zyden behoorlic crammen, zo den noot verheesschen zal, ende generalic al ende elc point zonderlinghe wel ende behoorlic te vulcommen ende culdoene up peyne van tzelve te moghen doen t'zinen coste, zonder eenich albaster, steen, ysere ofte loot te moeten leveren.

Den annemer es ghehouden terstont in 't werc te gane ende de voorn. LX sticken met de voorn. vyf beilden ten eersten te maken ende zovele te doene, dat tzelve werc, midsgaders alle 't steen in de reefftere liggende, ghemaect ende upgherecht zal wesen onthier ende Sint-Jansmesse eerstcommende, up de verbuerte tot profficte van de kercke van viventwintich guldens, die men hem aftrecken zal van zynen gheconvenierten prys, ende de reste van den voorn. wercke te stellen ende rechten terstont als tzelve in 't gheheele of deele ghereet ende te Brugghe ghebrocht zal wesen, emmers binnen XIII daghen daernaer onbegrepen, up ghelycke peyne⁸.

8. Naast deze alineas werd door dezelfde hand in de rand bijgevoegd : "Nopende de boeten en es gheen verbant per accoort".

Alle tghuent voorscreven ende elc point zonderlinghe belove ic, Joos Wittebroot voorscreven, over my ende myne naercommers, te doene ende vulcommen up de peynen voorscreven midts hebbende van de kerckmeesters de somme van achtenvichtich ponden zes scellinghen acht grooten, de LVII lb.gr. in buerse ende de reste ter tafle by de kerckmeesters betaelt, dezelve LVII lb. gr. te betalen by vichtien ponden grooten ghereet, die ic Joos voorn. van de kercmeesters kenne by desen ontfaen t' hebben, ghelycke XV lb. gr. als de voorn. twee staigen liggende in de reeftere, met de stoffatie ende de voorn. vyf beelden, gherecht ende ghemaect zyllen wesen, ende de reste naer rate van wercke, welcke de kercmeesters my Joos voorn. by myne lettren van accoorde onder huerlieder handteecken beloofd hebben te betalen, al zonder fraulde.

't Oorconden elcx handteecken, daghe ende jaere als boven.

Nopende de voorn. vyf beelden en wert den annemere niet verbonden in eeneghe boete, maer mach dezelve maken up zyn ghemac, naerdad 't voorn. steen in de reeftere gherecht zal wesen.

Getekend : Joos Wittebroot

Aantekening op de rugzijde : "Hierup betaelt contant 't ghelach daerup XXVI s. VIII gr. ende XV lb. gr. an Joos Wittebroot over 't ghereede payment conforme quitantie hierachter staende ende dat by Pauwels van der Praet"⁹

9. Paulus van der Praet of van Praet was een van de kerkmeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Zie over hem : J. Gailliard, *a.w.* p.101, 102, 355.

DE BRUGSE SCHILDER LAURENS RAVE UIT DE 16de EEUW

A. SCHOUTEET *

In zijn reeks "Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw" behandelt R.A. Parmentier de schilders Jan en Laurens Rave ¹.

Jan Rave werd meester-schilder te Brugge in 1512. Hij huwde met Helena Coene en vestigde zich naderhand te Londen in Engeland, waar zijn zoon Laurens werd geboren. Later is hij naar Brugge teruggekeerd waar zijn aanwezigheid in 1541 vaststaat. Zijn overlijden had plaats voor 7 augustus 1546, tijdstip waarop voor zijn twee nog minderjarige kinderen, Laurens en Katelijne, van overheidswege voogden werden aangesteld.

Zijn zoon Laurens, te Londen geboren, werd op zijn beurt vrijmeester-schilder te Brugge in 1552. Omstreeks 6 augustus van hetzelfde jaar huwde hij met Passchine Zoetaert, dochter van de Brugse schilder Joost Zoetaert. Verder bijzonderheden zijn niet gekend.

In Engeland worden twee schilderstukken bewaard, die eertijds in een omlijsting staken waarop stond : "Johannes Corvus Flandrus faciebat", en daarom aan Jan Rave worden toegeschreven. Van zijn zoon Laurens daarentegen is van schilderwerk niets geweten.

Deze bijzonderheden over beide Brugse schilders, Jan en Laurens Rave, werden door R.A. Parmentier gepubliceerd op grond van een zestal tot dan toe ongekende dokumenten. Onze navorsingen laten toe daar nu nog enkele nieuwe dokumenten aan toe te voegen. Deze brengen weliswaar geen echt belangrijke nieuwe feiten aan het licht, maar ze verruimen toch onze kennis in verband met de Brugse schilders uit de 15e eeuw ; inzonderheid betreffende Laurens Rave.

* Wijlen ere-stadsarchivaris, E. de Neckerestraat 10 bus 2, 8000 Brugge.

1. In *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, XVIII (1949), p. 191-195.

Aldus blijkt dat Laurens Rave op 26 september 1552 reeds gehuwd was en daardoor van voogdij ontslagen en mondig geworden. Derhalve verleende hij op deze datum aan zijn voogden, Joost Rave en Willem van Steeghere, ontlasting van hun beheer tijdens zijn minderjarigheid.

Niet alleen Jan Rave en zijn gezin hebben te Londen verbleven. Dat was ook het geval met Frans de Vyeel en echtgenote Beatrijs met hun zoontje, Thomas, die tot zijn familie behoorden. Beatrijs is overigens te Londen overleden en haar man heeft daar haar nagelaten bezittingen verkocht voor hij naar Brugge is overgekomen. Toen werd Jan Rave als voogd over het voornoemde weeskind Thomas door de stedelijke overheid aangesteld ².

Over de familie van Laurens Rave verstrekken onze nieuwe documenten nog meer bijzonderheden. Vooreerst vernemen we dat Laurens uit zijn huwelijk met Passchine Zoetaert een dochter had, Marie genaamd, die de vrouw werd van Leonard Hughens. Hij had ook een zus Katelijne, die voor 12 oktober 1552 overleden is, ongehuwd vermits Laurens haar enige erfgenaam was. Verdere nauwe verwanten waren Joost Rave en vrouw Katelijne Raemmakers, Adriaan van der Houve en vrouw Barbara Rave, Gerard Beukel en vrouw Katelijne Rave, Jacob Warnaert en vrouw Barbara Rave.

Naar alle waarschijnlijkheid is Laurens Rave niet te Brugge gebleven, want in de Brugse bescheiden wordt hij verder niet meer aangetroffen. Ook in de gildeboeken van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers wordt van hem geen melding meer gemaakt, zelfs niet in het obituarium waarin de te Brugge overleden meester-schilders staan opgetekend.

BIJLAGEN

1

1552 september 26 - *Laurens Rave, mondig geworden door huwelijk, verleent ontlasting aan Joost Rave en Willem van Steeghere van hun beheer als voogden tijdens zijn minderjarigheid.*

Snouckaert, Hebbrecht, XXVI septembre LII. - Lauwereyns Rave, als by huwelicke zyn selfs man bedeghen zynde, ende schalt quyte Joos Rave ende Willem van Steeghere, als t'anderen tyden voochden voor hem te wetten gheweist hebbende, van alle der handelinghe ende administratie die

zy voochden, voor hem ghenomen hebben ofte behooren ghenomen 't hebbene, houdende hem van als ghepaeyt ende vernoucht, scheldende hemlieden van al dies quyte ende voort van allen andren heesschen, schulden ende calaengnen tote den daghe van hedent, hoe ende in wat manieren dattet wesen mochte, commende ende spruutende ter causen van de voorn. voochdie ende handelinghe van goede.

- Brugge, Stadsarchief, r. 198, *Klerken van de vierschaar*, nr. 52 : *protocol van Cornelis Beernaerts over 1551-1552*, p. 26.

2

1552 oktober 12. - *Laurens Rave, de schilder, en zijn vrouw, Passchine Zoetaert, cederen aan Oste Maelfeyt, priester, een rente van 10 schelling groot 's jaars, gaande uit drie huizen, staande in de Raamstraat nabij Cattevoorde te Brugge.*

Rape, Hegghebrecht, XII (octobre 1552). - Dat quamen voor ons als voor scepenen Lauwereins Rave filius Jans, de schildere, ende Passchyne filia Joos Zoetaert, de schildere, zyn wyf, als by der aflivicheyt van Kallekin de Rave, 's voors. Laureins zustere, alleene gherecht zynde in de naerghenoemde rente, dewelcke comparanten transporteirden, cedeirden ende droughen in handen over hemlieden aen heer Oste Maelfeyt, priester, present ende accepterende, al sulc recht als zy comparanten hadden an deze charter van bezettinghe mentie makenede van XX s. gr. losrenten tsjaers, den penninc achtiene, ende dit totter somme van X s. gr. tsjaers, wesende d'helft van de voors. XX s. gr., danof d'andere de X s. gr. van dien ghelost

2. Zie : Brugge, Stadsarchief, r. 208 : *Wezengoederen, St.-Janszestendeel, 1553-1573*, fol. 53 v. : "Up den IIIen dach van aougst XV^e LVI Joos Rave ende Jacques Lefevre, als voochden van Thomaesekin, de zuene van Fransoys de Vyeel by joncvrauwe Beatrice, de Rutheil (?), zyne eerste wive, brochten ten papiere van weesen, volghende heurlieder eedt, de groote van den goedynghen ende lande verstorven by den overlydene van der voorn. joncvrauwe Beatrice, der weese moedere, ende es by verclaerse by eede ghedaen by den voorn. Francois, ter presentie van scepenen ende den cleric van weesen, de somme van vyf ponden grooten, als wesende de heltscheede van X lb. gr., ghecommen van den catheylicke goedynghen by den voorn. Fransoys vercocht te Lonnen in Inghelant, daer de voorn. Beatrice overleden es..."

3. De wijk Cattevoorde, tussen de Ezelstraat en Rozendal met de aldaar nog steeds bestaande Raamstraat. Zie A. Schouteet, *De Straatnamen van Brugge*, Brugge, 1977, p. 176.

zyn, bezet, verzekert ende gheypothequiert up drie huusen met hueren toebehoorten, staende binnen deser stede van Brugghe te voorhoofde in de Raemstrate by Cattevoorde ³, verschynende dezelve rente telcken XIIIen daghe van meye ende novembre, metten achterstellen danof verschenen tzydert meye laetstleden, mencioen maect ende inhoudt, duer dewelcke dese laetste jeghenwoordeghe chaertre van opdrachte ghesteken ende anghelanghen. Cum clausule et warant.

- Brugge, Stadsarchief, r. 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 641 : *protocol van Jan Overdyle over 1552-1555*, p. 35-36.

3

1553 augustus 17. - *Joost Rave en vrouw Katelijne Raemmakers, Adriaan van der Houve en vrouw Barbara Rave, Gerard Beukel, en vrouw Katelijne Rave, Laurens Rave en vrouw Passchine Zoetaert, Jacob Warnart en vrouw Barbara Rave, Leonard Hughens en vrouw Marie Rave, dochter van Laurens, erfgenamen langs grootvaderszijde voor 1/4, alsmede Katelijne, weduwe van Frans Ghys, en Katelijne, dochter van Paulus Justemont en Elizabeth Slooters, erfgenamen langs grootmoederszijde, eveneens voor 1/4 in de nalatenschap van Katelijne van der Meulen, verzaken aan hun erfdeel ten voordele van Jan Blondeel, weduwnaar en eigenaar van de helft van de nalatenschap van zijn overleden echtgenote.*

Snouckaert, rape, XVII ougst (1553) - Joos Rave, de scipper, ende joncvrauwe Kathelyne Raemmakers, zyn wyf, over hemlieden, voort Adriaen van der Houve ende joncvrauwe Barbele de Rave, zyn wyf, voort Gheeraert Buekele ende Kathelyne Rave, zyn wyf, voort Laureins Rave filius Jans ende Paschyne Zoetaerts, zyn wyf, voort Jacop Warnart ende Barble Rave, zyn wyf, filia, de welcke comparanten desen vervanghende Ledenaert Hughens ende Marie Rave, filia Laureins, zyn wyf, met welke vervanghynghe Jan Blondeel tevreden was, voort Kathelyne, Fransois Ghys wedewe, ende voort Joos Mathys ende Jan Verbeke, als voochden van Kathelyne filia Pauwels Justemont by Lysbette Slooters, zynen wyve, tsamen hoirs ende aeldynghers van alle der successie ende verstervenesse

4. Zie : Brugge, Stadsarchief, r. 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 52 : *protocol van Cornelis Beernaerts over 1552-1553*, fol. 488-489.

ghebleven ende bevonden naer de doot ende overlyden van joncvrauwe Kathelyne van der Muelene, t'hueren overlyden de huusvrauwe was van den voorn. Jan Blondeel, te wetene : de voors. Joos de Rave ende zyn consorten van den rechten vierendeele mits dat ze commen van 's overledene vaders vaderszyde, ende de voorn. Kathelyne ende weese van de andren vierendeele, dewelcke commen van 's overledens moeders moederszyde; ende scholden quyte. byzondere de voorn. voochden by wille, wetene, consente ende octroye van den ghemeenen college van scepenen, als uppervoochden van allen weesen onder hemlieden resortierende ende verweest zynde, ut patet per registre van C. Bernaerds, clerc etc. in daten V ougust LIII ⁴ dat wy etc., Jan Blondeel houdere ende bezittere van den voorn. sterfhuuse, ende dit up 't inhouden van den gheaffirmeirden state etc., van alle den deele etc. commende ende spruutende etc., ende dit mits de somme van vichtich ponden grooten, zuvers ende nets ghelts boven alle commeren ende lasten van denzelven sterfhuuse...

In kennessen.

- Brugge, Stadsarchief, r. 198 : *Klerken van de vierschaar*, nrs. 52, *protocol van Cornelis Beernaerts over 1552-1553*, p. 500-503.

4

1553 augustus 17. - *Jan Blondeel verbindt zich de som van vijftwintig pond groot uit te keren aan Joost Rave, Gerard Beukel, Laurens Rave, Jacob Warnart en Leonard Hughens als uitkoop in het sterfhuis van zijn overleden echtgenote, Katelijne van der Meulen.*

Idem scepenen, idem dach - Jan Blondeel, houdere ende bezittere van den sterfhuuse van joncvrauwe Katheline van der Muelene, zynen wyve, wedde ende beloofde over hem ende zyne naercommers Joos rave, Gheeraert Beucle, Lauwereins Rave, Jacob Warnart ende Lenaerdt Hughens, elc even ghelyc ende even naer de somme van viventwyntich ponden grooten, commende ende sprutende over heurlieder part ende cote hereditaire hemlieden verstorvan by der doot ende overlyden van de voorn. Katheline van der Muelene by voorme van huutcoope onderlynghe daerof ghemact, te gheldene ende te betalene de voors. penninghen d'cene heltscheede te Kerstmesse XVcLIII eerstcommende ende d'ander heltscheede den latsten in hoymaent LIIII, up eerlicke ende reële executie in live ende in goede. Ende in meerdere verzekethede van de voorn. penninghen ende bewarensse van den voorn. Joos Rave ende zynen consorten, zoo bezettede ende ypothequierde de voorn. comparant daerinne 't voorn. huus in de Hoemakersstrate, hiervooren by der quytsheldynghe staende, omme by gebrekene etc.

- lb., *t.a.p.*, p. 503-504.

5

1553 augustus 17. - *Joost Rave, Adriaan van der Houve, Gerard Beukel, Laurens Rave en Jacob Warnart verlenen aan elkaar procuratie en gezamenlijk aan Cornelis Beernaerts, de vier taellieden en Adriaan Trimpont.*

Idem scepenen, idem dach. - Joos Rave, Adriaen van der Houve, Gheeraert Beucle, Lauwereins Rave, Jacob Warnart ende maecten machtich als vooren d'een den andren ende elcandren ende voort ghesaemderhandt Cornelis Beernaert, de IIII taellieden, Adriaen Trimpont ende elcken, belovende etc.

- lb., *t.a.p.*, p. 505.

6

1559 mei 12.- *Ten overstaan van schepenen van Brugge stellen Laurens Rave, de schilder, en zijn vrouw, Passchine Zoetaert, Joost Rave en Jan Telleboom als hun procureurs aan voor de afwikkeling van de erfenis die hun is te beurt gevallen door het overlijden van Katelijne Rave, echtgenote van Gerard Beukel.*

Scieterre, Berghe, XIIen meye (1559) - Comparerende Laureins Rave, den scildere, ende Passchine Zoetaert, zyn wyf, dewelcke comparanten maecten machtich d'een den anderen ende voorts ghesaemder handt Joos de Rave, Jan Telleboom ende elcken van hemlieden zonderlinghe toogher deser lettren, ghevende vulcommen macht ende speciaal bevel absolut ende irrevocable, zonder andere of breeder last te verbeyden by monde of gheschrifte dan dese jeghenwoordighe, omme over ende uuter name van de voors. comparanten, die in partie aeddinghers syn in de achterghelaten goedinghen van wylen Catheline Rave filia Laureins, d'huusvrauwe was van Gheeraert Bueckeke, metten voorn. Gheeraert als bezittere ende den anderen medehoirs van de voorseyde Catheline, wettelicke verdeelinghe ende quitsceldinghe te doene, verkennene ende passereene van alle ende eenyghelicke de goedinghen, meuble ende immeuble, bleven ende bevonden naer de doot ende overlyden van de voorn. Catheline de Rave, de penninghen commende van dezelve verstervenesse t'ontfanghene, quictantie te ghevene, behoudens rekeninghe, bewys ende reliqua, belovende ect.

- Brugge, Stadsarchief, r. 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 916 : *protocol van Jan Telleboom over 1558-1559*, fol. 177 r.- v.

LUIMIGE AANSTELLING VAN DIGNITARISSEN IN EEN SEMINARIEKLUB TE BRUGGE, 1838

B. JANSSENS de BISTHOVEN^o

In het fonds Moentack-Melgar-Arents, dat aan het stedelijk archief bij legaat werd geschonken, berust een bundeltje losse stukken (nr. 2042) in verband met kanunnik Théodore Arents de Beerteghem (1816-1886). Daarin bevindt zich een nogal merkwaardig document : een humoristisch "brevet", waarschijnlijk in 1838 in een koffiefklub toegekend. Het is met de hand geschreven op twee folio's groot formaat. Het werd bij de collectie gevoegd door bemiddeling van Lodewijk Vanhaecke (1829-1912), die vanaf 1864 kapelaan was van het H. Bloed. Op de keerzijde heeft hij er een toelichting bijgeschreven.

Er bestonden in het grootseminarie te Brugge dergelijke klubs of vriendenkringen. Zij groepeerden seminaristen afkomstig uit dezelfde stad of streek of college, die regelmatig vergaderden tot gezellige ontspanning. Dit gebeurde soms op zondag in het seminarie zelf, maar meestal tijdens de namiddagwandeling op dinsdag in de stad, of op donderdag op de buiten. Zij hadden geen vaste vergaderplaats, maar kwamen na afspraak bijeen in een of ander gastvrij huis, boerderij of kloosterspreekplaats, waar zij ook op een koffietafel mochten rekenen. Deze koffieklubs waren spontaan opgekomen zonder tussenkomst van de overheid, die er wel stilzwijgend mee instemde. Ze werden gezien als een gunstige vorm van ontspanning.

De vier gekende leden van de Brugse klub omstreeks 1838 waren :

* Théodore Arents de Beerteghem, geboren te Brugge op 11 juni 1816, zoon van François en Anne Coppieters ; na de humaniora te Roeselare in het seminarie te Brugge ingetreden op 1 oktober 1838; priester gewijd op 17 december 1842; titulaire kanunnik op 28 juni 1879; overleden in zijn woning Sint-Jansstraat 10 op 8 april 1886.

^o Kanunnik, ere-archivaris van het bisdom, Nieuwe Gentweg 51, 8000 Brugge.

* Jean Joseph Faict, geboren te Leffinge op 22 mei 1813 als zoon van een welgestelde brouwer ; na de humaniora in Roeselare in het Brugse seminarie ingetreden op 1 oktober 1834; priester gewijd op 9 juni 1838; coadjutor met recht van opvolging van bisschop Jean-Baptiste Malou op 25 februari 1864 en overleden op 4 januari 1894.

* François van Hamme de Stampaertshoucke, geboren te Brugge op 14 september 1808 als zoon van Balthazar en Marie Brunone van den Bogaerde; in het Brugse seminarie ingetreden, samen met J.J. Faict op 1 oktober 1834 ; priester gewijd op 9 juni 1838; vanaf 9 februari 1839 gedurende 31 jaar onderpastoor in Sint-Joris-ten-Dis- tel; overleden te Brugge op 15 december 1877.

* Jean Vervarcke, geboren te Brugge op 29 juli 1814, zoon van Jan-Baptiste en Anna Gheuns, in het seminarie ingetreden, samen met Th. Arents, op 1 oktober 1838; pastoor van Snaaskerke op 27 maart 1867, aldaar overleden op 17 maart 1884.

Deze studentikoze traditie bij de theologanten is ongeveer anderhal- ve eeuw blijven bestaan, en heeft bijgedragen tot de evenwichtige ontwikkeling en de goede geest van de jonge clerus. Het hier uitge- geven "brevet" is een zeldzaam document, het oudst bewaarde be- treffende de seminarieklubs. Het wijst erop dat de officiële Franse taal in de Brugse klub gebruikelijk was en dat het gezelschap aan de koffietafel door een luimig naïeve geest was bezield.

BIJLAGE

Brevet

Nous Jean sans Peur, Toparque tout puissant du territoire collégial de Roulers, grand suzerain des domaines de Bruges et banlieue, prince de l'empire des trompettes, héros des épines, des lacets, des pantalons cousus, des tabacières cuites, vainqueur en icelles et moult autres batailles, consignées dans les archives de l'état (à la mémoire de tous présent et avenir) à tous nos féaux et amés sujets et vasseaux, salut.

Le conseil de nos ministres entendu, voulant récompenser les mérites, encourager talens et industrie de Noble Sire François van Hamme, chevalier du pot de chambre; et de Messire J.J. Faict, lècheur de plumes; en résidence à Bruges, avons arrêté et arrêtons.

Chapitre I.

Article 1°. Sera le dit Sire van Hamme élevé à la dignité de panetier toparschal, pâtissier du Portugal, grand confiseur de la couronne avec autorisation de cuire le pâté *orange* artistement tordu, de confire le tabac dit *fiente de poule* et autres friandises et de poursuivre

légalement tout boulanger qui se rend coupable de contrefaçon endéans les 10 ans que dure le présent privilège.

Article 2°. Tout oiseau de basse-cour à l'âge de la raison, résidant dans nos domaines est sommé d'aller déposer entre les mains du grand confiseur de la couronne la quintessance des *reliques précieuses*, sous peine d'encourir notre disgrâce et en cas de récidive d'être vendu au plus offrant le samedi avant la nouvelle année au marché de Bruges.

Article 3°. Nos ministres étant d'avis que le cumul des titres pourrait devenir nécessaire au développement des arts, nous conseillent d'abroger la loi qui les proscriit, comme nous l'abrogeons par le présent arrêté, et élevons en conséquence notre bien aimé panetier à la dignité de *fou de palais* du Toparque I : S : P : ¹ lequel titre à lui décerné est héréditaire dans sa famille à perpétuité par concession et clause spéciale.

Chapitre II.

Article 1°. Conférons au dit Faict la plume et l'encrier du feu comte forestier des Flandres avec le grade de tambour major, brigadier général des gardes champêtres, pompiers, wagtjeviers, hussards et autre canaille.

Article 2°. Investissons le dit brigadier général du droit de commander à tout hussard né barbu, brun, droit, crochu, de quelque couleur qu'il soit et à quelque espèce qu'il appartienne, de faire sentinelle jour et nuit aux coins des rues et ruelles de la ville de Bruges.

Article 3°. Il donnera ordre de présenter les armes au grand confiseur de la couronne et de lui prêter main forte quand il y a lieu sous peine d'être mis en pâté et de servir à la table du Toparque soit à la St. Nicolas, soit à la nouvelle année.

Article 4°. Vu la grande besogne du panetier breveté autorisons en outre l'héritier légal du comte forestier à tarir au bureau du dit panetier l'encrier et à user la plume sauf à lui d'avoir recours à son maître I : S : P : ¹ pour obtenir une nouvelle ressource quand cette première sera épuisée.

Sera le présent arrêté lu et promulgué à l'assemblée générale de nobles seigneurs collégiaux de Roulers en résidence à Bruges le dimanche qui précède le carnaval.

Délivré au bureau du ministre des affaires étrangères. Ce 7 février 1835 ².

Par ordre de S.M. Jean sans Peur,
Le ministre des affaires étrangères,
Théodore de Bruges.

1. Jean sans Peur.

2. De datum, 7 februari zondag vóór vastenavond 1835, is fictief en benadrukt het genre vastenavondklucht.

Opgeplakt zegel in rode was.

Op de keerzijde :

Note pour l'intelligence de ce document.

1° Cette pièce a été trouvée dans les papiers de feu Monsieur l'abbé François van Hamme de Stampaertshoucke (1808-1877) par un membre de sa famille, qui me l'a confiée. J'ai cru bien faire de la remettre à Mr. l'abbé Charles Coppieters Stochove (1846-1917), neveu de feu Mr. de chanoine Théodore Arents, dont il est fait mention dans cet écrit sous le nom de "Théodore de Bruges".

2° Depuis l'érection du Séminaire épiscopal de Bruges, il y existe des *Sociétés de Café*, dont les membres sont ou bien concitoyens d'une même ville, - ou anciens compagnons d'études au même collège. Cette pièce doit avoir appartenu aux Archives de la société cafétique des Brugeois, qui avaient fait leurs études à Roulers.

3° Le Noble Sire François van Hamme est Mr. van Hamme dont il est fait mention plus haut, décédé le (15 décembre) 1877.

Le Messire J.J.Faict, tambour major commandeur, est Mgr. J.J. Faict XXm évêque des Bruges, commandeur de l'ordre de Léopold, décédé le 4 janvier 1894.

Le Jean-sans-peur, Toparque tout-puissant est Mr. Jan Vervarcke, décédé le (11 mars) 1884.

Le Ministre des Affaires étrangères est Mr. le chanoine Arents, décédé le 8 avril 1886.

Authenticitatem testor,

(S) L. Vanhaecke.

DE EERSTE 1 MEI-VIERING TE BRUGGE VAN EEN MISLUKTE POGING IN 1891 TOT DE EERSTE OPTOCHT IN 1898.

J. D'HONDT °

Honderd jaar geleden in 1890 organiseerden socialistische arbeidersgroeperingen voor de eerste maal in diverse steden van Europa, Amerika en Australië 1 mei-manifestaties ¹. Dit was afgesproken op het stichtingscongres van de tweede Internationale van socialistische partijen te Parijs in 1889 ². Een resolutie van dit congres riep 1 mei 1890 uit tot een internationale actiedag voor de invoering van de achturedag ³. Het voorstel om deze actiedag op 1 mei te laten plaatsvinden kwam van de Amerikaanse delegatie ⁴. Of 1 mei een strijddag of een feestdag was, werd bepaald door de gezindheid van de plaatselijke socialistische partijen. Voor radicale socialisten was 1 mei een strijddag waarop diende te worden gestaakt. Gematigde socialisten, daarentegen, legden de nadruk op het feest van de arbeid, waardoor ze de maatschappelijke integratie van de arbeiders-

° Lic. geschiedenis, wetenschappelijk medewerker Stadsarchief Brugge ; Speelpleinlaan 68, 8310 Brugge

1. Over het ontstaan en de geschiedenis van honderd jaar 1 Mei werd door het AMSAB (Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging) een tentoonstelling ingericht te Brugge van 23 april tot 6 mei 1990. Geert Van Goethem stond in voor de bijhorende interessante publikatie : *De roos op de revers. Geïllustreerde geschiedenis van 1 Mei in België*, Gent, 1990.

2. In 1889 werd te Parijs door de verschillende afgevaardigden van de nationale arbeiderspartijen de Tweede Internationale (T.I.) opgericht, nadat de Eerste Internationale zich had ontbonden (1876) t.g.v. ideologische meningsverschillen tussen aanhangers van Marx en Bakoening. De T.I. voerde actie rond concrete zaken zoals de achturedag en de strijd tegen de oorlogsdreiging. Wanneer bij het uitbreken van W.O. I. de diverse socialistische partijen voor hun nationale regering kozen, betekende dit het einde van de T.I. Zie o.m. G. HAUPT, *La deuxième Internationale, 1889-1914*, Parijs, 1964.

3. Aanvankelijk was 1 mei 1890 als een eenmalige aktiedag voorzien, maar door het enorme succes werd besloten dit te herhalen. Zie G. VAN GOETHEM, *Op. cit.* p. 55.

4. In de Verenigde Staten van Amerika was reeds op 1 mei 1886 een aktiedag in het teken van de achturenwerkdag op touw gezet. In diverse staten hadden deze akties positieve resultaten. Dit was echter niet het geval in Chicago, daar werd deze stakingsdag bloedig onderdrukt door een repressief ingestelde overheid en een agressief patronaat. Het resultaat was de ter dood veroordeling van vier stakingsleiders. Meteen had 1 mei een bijzonder geladen en symbolisch karakter. Zie G. VAN GOETHEM, *Op. cit.*, p. 39.

klasse in de maatschappij bepleitten. Met een vreedzame optocht wilden ze een positief beeld geven van een moreel sterke en zelfbewuste arbeidersklasse.

Deze discussie tussen strijd- en/of feestdag was duidelijk zichtbaar onder de Belgische socialistena. De nog jonge socialistische beweging had zich in België sinds 1885 gegroepeerd in de Belgische Werklieden Partij (B.W.P.). Vanaf haar ontstaan was er een tegenstelling tussen de gematigde Vlaamse fractie (steunend op de sterke Gentse afdeling) en de radicale Waalse vleugel. In Vlaanderen legde men dus meer de nadruk op de 1 mei als feestdag waar niet werd gestaakt maar in een vreedzame stoet werd opgekomen voor de achtuurenwerkdag (vanaf 1891 ook voor het algemeen stemrecht) ⁵.

Brugge lag duidelijk binnen de invloedssfeer van de Gentse gematigde socialistena. In Brugge stootte het socialisme echter op hevige tegenstand. Voor 1914 kon het niet rekenen op een brede basis ⁶. In het laatste kwart van de 19de eeuw had er zich wel een actieve socialistische kern gevormd. Met vallen en opstaan, maar voornamelijk door de steun van de Gentse afdeling, kon deze standhouden en aanvangen met de uitbouw van een plaatselijke partijafdeling. In 1887 startte men met de coöperatieve bakkerij "Werkerswelzijn". In 1892 werd een socialistisch ziekenfonds opgericht en in 1896 ontstond de eerste vakbond van betekenis in de fabriek De Jaegher (later de "Brugeoise"). Op politiek vlak, o.m. door de afwezigheid van het algemeen enkelvoudig stemrecht, speelden de Brugse socialistena vóór 1919 geen noemenswaardige rol.

5. G. VAN GOETHEM, *Op. cit.*, p. 59. De aanhangers van de gedachte - 1 mei is een feest van de arbeid - wilden zich resoluut distantiëren van de radicaal-socialistische en anarchistische provocaties, die door de conservatieve pers graag werden aangegrepen om het socialisme in diskrediet te brengen.

6. De oorzaken voor deze moeizame inplanting van het socialisme te Brugge kan men grosso modo tot drie factoren herleiden. De afwezigheid van grote industrieën, de enorme greep van de Katholieke partij op het maatschappelijk leven en de afwezigheid van sociaal-radicala ideeën in intellectuele kringen en in het hoge geschoolda arbeidersmilieu in tegenstelling tot bv. te Gent. Het basiswerk voor het socialisme te Brugge vóór 1914 is nog steeds de uitgegeven licentiaatsverhandeling van R. VAN EENOO, *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*, Leuven, 1959. Recentera studies die de periode na 1914 behandelen zijn: J. D'HONDT, *De Belgische Werkliedenpartijfederatie Brugge. Organisatorische ontwikkeling*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG, 1984 en D. STEEVENS, *De streek van lage lonen en lange uren, dl.1 1885-1939*, Brugge, 1985.

In 1891 ondernam deze jonge B.W.P.-afdeling een eerste poging om een 1 mei-viering op het getouw te zetten. De algemene ledenvergadering van de Brugse socialisten op zondag 19 april 1891 nam het initiatief om deel te nemen aan de internationale 1 mei-manifestaties en men besloot aan het stadsbestuur toestemming te vragen voor een openbare manifestatie. De aanvraag werd reeds de volgende dag opgesteld door "schrijver" Jan De Muynck en mede-ondertekend door de "afgevaardigden" Alfons Pleunes en Emiel Anseeuw (zie bijlage) ⁷.

Over de rol en betekenis van letterzetter Jan De Muynck in de socialistische beweging te Brugge is weinig bekend. A. Pleunes en E. Anseeuw behoren duidelijk tot de pioniers van de Brugse afdeling. Beiden waren schoenmakers en medestichters van diverse plaatselijke "rode" verenigingen. Pleunes was secretaris van de coöperatieve en voorzitter van de mutualiteit. Daarnaast was hij medestichter van de toneelkring "Vrijheidsliefde", de turnclub en de propagandaclub. E. Anseeuw was de man van de praktijk. Hij stond o.m. in voor de verspreiding van het socialistisch dagblad "Vooruit" en voor de verdeling van het brood van de coöperatieve. Uit het handschrift en de handtekeningen kunnen we afleiden dat ze alle drie geschoold waren. Een interessant gegeven als men weet dat in 1890 te Brugge nog 40% van de bevolking ongeletterd was ⁸.

In hun aanvraag leggen de Brugse socialisten op drie punten de nadruk : 1 mei is een *feestdag* ter ere van de arbeid, het is een *vreedzame dag* en de viering heeft een *internationaal* karakter. Er is geen sprake van enige actie voor de achturenwerkdag of de invoering van het algemeen stemrecht. Het programma zou er als volgt uitzien : om 8 uur 's avonds een fakkeltocht vanaf de Kruispoort, begeleid door muziek. Na een optocht van anderhalf uur door de voornaamste straten van Brugge (een concreet parcours ontbreekt nog in deze brief), zou men eindigen aan de herberg "de Jambon" in de Spanjaardstraat. Daar was nog een toespraak voorzien. De hele manifestatie zou om 10u30 afgelopen zijn. Het is duidelijk dat 1 mei als een feest werd opgevat (Gentse invloed). Onderaan de brief vinden we de vermelding van het socialistisch partijlokaal : de her-

7. De correspondentie die wij hier behandelen bevindt zich in het Stadsarchief van Brugge (SAB.), Modern Archief, *Police Règlement, 1890-1898*.

8. *Bulletin Communal de la ville de Bruges. 1891*, met jaarverslag van 1890.

berg het "Spaansch Heester" in de Pottenmakersstraat ⁹. Een randschrift ¹⁰ bevat de beslissing van het stadsbestuur op deze 1 mei-aanvraag. Deze viering zou slechts doorgang kunnen vinden indien aan twee voorwaarden werd voldaan : het juiste parcours van de optocht diende te worden meegedeeld en men moest er voor zorgen dat de optocht vóór 7 uur 's avonds zou afgelopen zijn.

Burgemeester A. Visart de Bocarmé deelde dit standpunt op 25 april mee aan De Muynck, Pleunes en Anseeuw. De tijd begon te dringen en twee dagen later, op 27 april, schreef men al een antwoord aan de burgemeester. Het nakomen van de eerste voorwaarde schiep geen problemen. Het parcours liep na samenkomst aan de Kruispoort langs de Langestraat, Predikherenstraat, Braambergstraat, Rozenhoedkaai, Wollestraat, Markt, Vlamingstraat, "Comedieplaats", Academiestraat en ten slotte de Spanjaardstraat waar de herberg "de Jambon" gelegen was.

De tweede voorwaarde (de stoet moet vóór 7 uur 's avonds ontbonden worden) kon men niet nakomen. De Brugse socialisten gaven daarvoor twee redenen op. Als eerste argument stelden ze, eerder vanzelfsprekend, dat "het is niet mogelijk bij klaren dage een fakeltocht (sic) te houden". De ware reden wordt slechts als tweede argument gebruikt nl. vermits de arbeiders tien tot twaalf uren per dag werken, zijn ze pas om 7 uur 's avonds klaar ¹¹. Voor sommigen eindigde de werkdag pas om 7u30 "zoo is het geval in de fabrieken

9. Het "Spaansch Heester" was het eerste officiële partijlokaal. Voordien veranderden de socialisten geregeld van lokaal. Ze belegden vergaderingen in de herbergen "Kunstliefde" in de Wapenmakersstraat, "De Karpel" op de Vismarkt, het "Wit Huis" nabij de Smedenpoort en het oud partijlokaal van de liberalen het "Rood Huis" in de Ganzestraat. Zie G. MICHIELS, *Uit de wereld der Brugse mensen. De fotografie en het leven te Brugge, 1839-1918*. Brugge, 1978, p. 177.

In 1892 slaagden de Brugse socialisten erin om voor het eerst een eigendom te verwerven en in te richten tot volkshuis met café, winkel en bakkerij. Het lokaal was gelegen in de Kleine Kuipersstraat.

10. Ondanks de vermelding "college" vonden we deze beslissing niet terug in de notulen of proces verbalen van het Schepencollege.

De bedoeling van dit opschrift was waarschijnlijk om de ambtenaar belast met de administratieve afhandeling van deze zaak in te lichten wat hij in het antwoord aan Jan de Muynck moest schrijven.

11. In België was 1 mei pas vanaf 1947 een wettelijke vakantiedag. Verschillende gemeentebesturen (Gent in 1911) en bedrijven hadden al voordien 1 mei aanvaard als een betaalde vakantiedag.

van De Jaegher, Steinmetz en in andere groote werkhuizen”¹². Indien de arbeiders voortijdig hun werk verlaten, zouden ze ongetwijfeld hun job verliezen. Daarom vroeg De Muynck nogmaals om de stoet om 8 uur te mogen starten. Hij wees op het vredelievend karakter en stelde zichzelf borg voor het bewaren van de openbare orde.

De Brugse burgemeester hield het been stijf. In zijn antwoord van 28 april verschool hij zich achter zijn functie van beschermer van de openbare orde en gebruikte daarvoor volgende argumentatie : “daer er in de duisterheid te vrezen is dat ... andere dan leden van uwen bond in uwen gelederen... eene plaats zouden innemen en aan uwe manifestatie een ander karakter zouden geven dat (sic) dat die gij wel begeert”.

De leiding van de Brugse socialisten besloot dan om af te zien van de organisatie van de eerste 1 mei-viering. Zij beseften dat ze onmogelijk de stoet vóór 8 uur 's avonds konden eindigen en dat ze over geen drukkingsmiddelen beschikten om de burgemeester van zijn standpunt te doen afwijken.

Rond deze eerste en mislukte poging om in Brugge een 1 mei-viering te organiseren, rijzen toch enkele vragen. Waarom stelde burgemeester Visart de Bocarmé de voorwaarde dat de stoet vóór 7 uur moest afgelopen zijn ? Hij was zeker op de hoogte van het feit dat de arbeiders tot 7 uur moesten werken. Was dit geen handig maneuver om doelbewust en op een geraffineerde wijze het 1 mei-feest niet te laten doorgaan ? Verder kan men zich afvragen waarom de Brugse socialisten het eigenlijke feest niet hebben verplaatst naar de eerste zondag na 1 mei zoals het toen in verscheidene steden gebruikelijk was¹³.

Een antwoord ligt gedeeltelijk binnen de Brugse B.W.P.-afdeling zelf, een jonge en onervaren partij met een gebrek aan sterke persoonlijkheden en zonder grote aanhang. Het is duidelijk geen revo-

¹² De fabriek De Jaegher was oorspronkelijk een ijzergieterij in de Raamstraat. Het ontwikkelde zich tot een groot metaalverwerkend bedrijf waar de eerste socialistische vakbond van enig belang werd opgericht. In 1902 verhuisde dit bedrijf onder de naam “Brugeoise” naar Sint-Michiels waar het nog steeds actief is, nu onder de naam BN/Bombardier. Het bedrijf van Ch. Steinmetz was een borstelfabriek met mechanische houtzagerij, gelegen langs de buitenvesten tussen de Boeverie- en de Smedenpoort op het grondgebied van Sint-Andries.

¹³ G. VAN GOETHEM, *Op. cit.*, p. 91.

lutionaire groepering. De taal en stijl die ze gebruiken is voornamelijk en hoffelijk. Het woord "socialistisch" wordt (angstvallig ?) verzwegen in hun brieven en ze leggen zich nogal gelaten neer bij de beslissing van de burgemeester. In hun brief van 29 april besluiten ze met de laconieke opmerking : "toekomende jaar valt de arbeidersfeest op een zondag, dan zal het ons mogelijk zijn bij klaren dage een betoging in te richten, wij durven hopen mijnheren dat gij dan zoals heden zult toestemmen dat zij plaats grijpe."

In 1891 was het 1 mei-feest te Brugge dus niet doorgegaan. Lukte het in 1892 wel, toen 1 mei op een zondag viel ? In het Stadsarchief werd geen aanvraag gevonden voor dat jaar. Wel werd er binnen de Brugse afdeling op 1 mei 1892 feest gevierd omdat het nieuw lokaal in de Kleine Kuipersstraat werd geopend. Deze viering werd enkel binnenskamers gehouden, niet op de openbare weg. Waarom de leiding geen stappen ondernam om aan dit feest een openbaar karakter te geven, is een raadsel. Waarschijnlijk zouden ze opnieuw op onbegrip van de burgemeester stuiten. Want toen de gouverneur van West-Vlaanderen, baron Leon Ruzette, op 19 april 1892 aan de burgemeester een verslag vroeg betreffende de geplande activiteiten van de arbeiders op 1 mei, kreeg hij een geruststellend antwoord van A. Visart. In Brugge was niets voorzien dat aanleiding zou kunnen geven tot sociale onrust. Hij meldde wel de opening van het lokaal van de socialisten, maar dit heeft plaats "en huis clos". Zijn besluit was echter wel zeer verhelderend : "Je n'autoriserai d'ailleurs aucun cortège et aucun manifestation en la voie publique" ¹⁴. Toch was niet iedereen overtuigd van de sociale rust. Twee dagen vóór 1 mei vroeg de filiaalhouder van de Nationale Bank te Brugge aan het stadsbestuur speciale bewaking voor zijn bank op 1 mei "à l'occasion des fêtes sociales" ¹⁵. Volgens de plaatselijke pers hebben er op 1 mei 1892 geen openbare manifestaties of ongeregelde plaatsen gevonden ¹⁶.

Tijdens de jaren 1893-94 maakte het socialisme te Brugge een diepe inzinking door. Anseele diende in eigen persoon de orde te herstellen en een reorganisatie door te voeren. Deze ingreep wierp vanaf 1895 reeds zijn vruchten af en een heropleving was zichtbaar.

14. SAB., Modern Archief, *Police Règlements*, 1890-1898.

15. SAB., Modern Archief, *Repertorium van ingek. corr. van de 2de afdeling, "Repertoire"*, nr. 91, 29 april 1892.

16. Stadsbibliotheek Brugge (SBB.), *Gazette van Brugge*, 2 mei 1892, 2E.

De mutualiteit en de coöperatieve breidden hun ledenaantal uit. Intense propaganda werd gevoerd, de stad werd toen overspoeld door meetings en vergaderingen ¹⁷.

In 1898 vond dan eindelijk de eerste 1 mei-optocht plaats (D. Steevens stelt hiervoor het jaar 1899 voorop ¹⁸). Een goedgekeurde aanvraag voor het jaar 1898 is bewaard ¹⁹. Toen viel 1 mei ook op een zondag en was men in de mogelijkheid om tijdens de namiddag een optocht te houden. Een verslag van deze eerste 1 mei-viering in de katholieke "Gazette van Brugge" van 2 mei 1898 toont aan dat deze viering wel degelijk doorging :

"De socialisten van Brugge hebben gisteren den 1e mei gevierd. Wij zagen den stoet rond 6 uren 's namiddags, voortbijtrekken op de Schouwburgplaats met een muziek van Gent aan 't hoofd en verscheidene groepen, voorafgegaan door kartels, maar de mannen stapten nog al rap voort, zodat wij de opschriften niet allemaal konden lezen : wij bemerkten toch "Arbeid en Vrede, Eerbied voor den Werkman" 't was de roode kleur die overheerste, rode vlaggetjes, roode bloempjes en roode kokarden, meisjes met rode kleren, hier en daar een vrouwmensch met rooden rok. Ons docht dat de stoet zoo iets als 200 tot 250 betogers telden, kleine jongens meebe-grepen. 't Waren niet al Bruggelingen en 't moesten daar Walen bij zijn, want een liep rond roode bloempjes aanbiedende en roepende : Achetez un fleur, veux tu, c'est pour le propagand. Nogal veel politieagenten waren er om de stoet te ... beschermen, hetgene in 't geheel niet nodig was, want het volk bekeek de betoging met blijkbare onverschilligheid" ²⁰.

In 1891 was de Brugse B.W.P.- afdeling nog te jong en te beperkt in omvang om een 1 mei-stoet te organiseren. Daarin werd ze zeker niet aangemoedigd door het conservatief-katholieke stadsbestuur. Zeven jaar later was ze voldoende organisatorisch en kwantitatief uitgebouwd om de eerste 1 mei-viering te doen slagen. Dit was voornamelijk een gevolg van de geslaagde ingreep van de Gentenaar E. Anseele. Aan deze groei van de socialistische beweging in Brugge werd echter tijdens de daaropvolgende jaren een halt toege-roepen door de opkomst van de christen-democraten o.l.v. Minnebo en Fonteyne.

17. R. VAN EENOO, *Op. cit.* pp. 170-173.

18. D. STEEVENS, *Op. cit.*, p. 93.

19. SAB., *Modern Archief, Police Règlements*, 1890-1898.

20. SBB., *Gazette van Brugge*, 2 mei 1898, 3C.

BIJLAGE : brief van de Brugse afdeling van de B.W.P. aan het stadsbestuur van Brugge, 20 april 1891

(SAB., Modern Archief, *Police Règlements*, 1890-1898).

Aan de Heren Burgemeester en Scheepenen de Stad Brugge
Mijnheeren,

De brugsche afdeling der werklieden partij van Belgie heeft op hare algemeene vergadering van verleden zondag 19de dezer besloten op 1ste mei aanstaande, zijnde de dag aangenomen door het Proletariaat der gansche wereld als feestdag van den Arbeid, een optocht te houden door de straten onzer stad.

Dezen optocht zou natuurlijk van vredelievenden aard zijn en opgeluisterd worden door hoornblazers, trommelaars, musiekanten en verlicht door fakels.

Zij zou 's avonds om 8 uren gevormd worden aan de Kruispoort, vervolgens de bijzonderste straten der stad doorwandelen en omtrent 9 1/2 uren bij het lokaal de Jambon, Spanjaardstraat aan komen. In dit lokaal zou een toespraak gehouden worden, derwijze, dat de gansche plechtigheid om 10 1/2 uren zou geeindigd zijn.

Dezen brief mijnheeren, dient om U de toelating te vragen dezen optocht te houden.

Hopende dat onze vraag zal ingewilligd worden en het de Brugsche Werklieden zal toegelaten zijn, met hunne Broeders aller steden en landen feest te vieren voor het edelste, het waardigste aller daden, den Arbeid; bieden wij UE., Mijnheeren de uitdrukking onzer hoogachting.

Namens de afdeling van Brugge van de Belgische werklieden partij.

De schrijver,
Jan De Muynck (handtekening)

De afgevaardigen, (sic)

A. Pleunes, (handtekening)

E. Anseeuw (handtekening)

Gedaan te Brugge, den 20 april 1891 in het lokaal : Spaansch heester,
Pottemaekerstraat.

(In de marge)

College,

Stad Brugge, Ingekomen den 21 april 91

Toegestaan, maar alleenlijk indien (doorstreept : het gedurende de klaren dag gedaan worde, en dat) de weg aangeduid zij aan den Burgemeester of aan Mr. Cauwe, en dat het ingericht zij op zulke wijze dat alles, op straat, naar 7 ure 's avonds gedaan zij.

BOEKBESPREKINGEN

Romain VANLANDSCHOOT, Wim MEYERS, Renaat DE DEYGERE, **Oorlogsgedenkschriften. Cyriel Verschaeve 1944-1946**, Langemark, 1990, XXVII + 528 p., ill. (Verschaeviana Jaarboek 1988-1989).

Op 29 augustus 1944 vertrok Cyriel Verschaeve, onder druk van de S.S.-diensten te Brussel, uit Vlaanderen. Op uitdrukkelijke wens van Jef Van de Wiele, landsleider van Devlag, kwam hij in Weimar terecht.

Na omzwervingen belandde hij tenslotte in Solbad Hall (Oostenrijk) waar hij op 29 juni 1945 het 'Voorwoord' op zijn 'Gedenkschriften' - over Wereldoorlog II - ondertekende.

Op 20 september 1945 voegde Cyriel Verschaeve er nog een reeks beschouwingen bij over de atoombom en over het einde van de oorlog in het Verre Oosten. Op 1 april 1946 besloot hij het werk met een soort testament.

Er is een fundamenteel verschil tussen deze 'Oorlogsgedenkschriften' en het 'Oorlogsdagboek' uit Wereldoorlog I. Het 'Oorlogsdagboek' is een echt dagboek met dagelijkse aantekeningen. Bij de 'Gedenkschriften' gaat het om een tekstenverzameling. De teksten zijn geschreven tussen half september 1944 en 1 april 1946 en behandelen vroegere uitspraken, documenten en gebeurtenissen vanaf 10 mei 1940. Samen vormen de Gedenkschriften een compositorisch geheel, dat een verdediging moet vormen voor Cyriel Verschaeve zelf i.v.m. zijn houding tijdens de oorlog.

De Gedenkschriften werden uitgegeven in 1961 in het 8ste deel van het 'Verzameld Werk' van Cyriel Verschaeve. In 1980 kwam, uit de nalatenschap van Martha Van de Walle, het door Cyriel Verschaeve zelf volledig overgeschreven manuscript in het Verschaeve-archief terecht. De auteursuitgevers van het Verschaeviana-Jaarboek 1988-89 moesten, na vergelijking van het manuscript en van de uitgave 1961, vaststellen dat die uitgave uit 1961 ongeveer een derde van het manuscript *niet* bevat.

Wat is er weggelaten in de uitgave van 1961 :

- heel veel namen zijn vervangen door initialen ;
- vrijwel elke directe en herkenbare verwijzing naar erkenning van en samenwerking met De Vlag en de S.S. is verdwenen ;
- delen waarin Hitler, Himmler of Goebbels verschijnen, zijn geschrapt, ingekort of onidentificeerbaar gemaakt ;
- duidelijke 'Groot-Germaanse' verklaringen van Cyriel Verschaeve zijn afgezwakt ;
- lange uitweidingen over de figuur van Maurits Geerardyn zijn vrijwel volledig geschrapt ;

- duidelijke uitspraken over de keuze van Cyriel Verschaeve voor De Vlag, voor J. Van de Wiele en tegen H. Elias, zijn versluierd ;
- het zeer hard pleidooi voor politionele repressie t.o.v. de zogenaamde 'terreur' is weggelaten ;
- er wordt meer nadruk gelegd op de Engels-Amerikaanse 'wreedheden' - bv. de bombardementen - en op de grote dreiging van het communisme.

Het is duidelijk dat deze 'censuur' slechts begrepen kan worden in de tijdscontext. Historisch is ze natuurlijk verwerpelijk. Daarom heeft 'Verschaevia' het initiatief genomen om, als bijdrage tot de studie van het ongemeen complex collaboratiefenomeen, een 'heruitgave' op de markt te brengen.

Het is een zeer interessant werk geworden. De vroeger weggelaten passages zijn direct herkenbaar vermits ze afgedrukt worden tussen grote vierkante haken en gezet in een ander lettertype.

Zeer bruikbaar zijn de achteraan opgenomen chronologie over C. Verschaeve en W.O. II (p. 449-463), de selectieve bibliografie (p. 464-478), de index (p. 470-518) en de chronologie van de geciteerde werken van Cyriel Verschaeve (p. 519-523). Er is ook een zeer goed en uitgebreid kritisch apparaat voorhanden.

Inhoudelijk bevat het werk volgende teksten :

- Voorwoord	p.	1 - 11
- Vaarwel Vlaanderen	p.	12 - 15
- Gegroet Vlaanderen	p.	15 - 28
- Intermezzo A.	p.	28 - 50
- Vlaanderens heilig recht	p.	50 - 61
- Vlaanderens grootheid	p.	61 - 70
- Vlaanderens kleinheid	p.	70 - 115
- Intermezzo B.	p.	116 - 132
- Vlaanderens bestuur onder de Duitse bezetting	p.	132 - 143
- Intermezzo C.	p.	143 - 147
- Mijn oorlogsjaren	p.	147 - 307
- Intermezzo D.	p.	307 - 423
- Nabeschouwingen bij het einde van de Tweede Wereldoorlog	p.	423 - 448

Romain Vanlandschoot zorgde voor een uitstekende inleiding (p. IX - XXVII) waarin hij er o.m. op wijst dat C. Vansteenkiste reeds in 1961 meldde dat C. Verschaeves Gedenkschriften tot zijn 'meest omstrede werken' horen.

Mijns inziens klopt het wanneer D. Vansina stelt dat de rol van C. Verschaeve in W.O. II te verklaren is vanuit zijn ontgoocheling over de resultaten van de Frontbeweging en over de Belgische traagheid om de Vlaamse problemen op te lossen.

Alleen is deze verklaring onvoldoende. De lectuur nu van het volledige manuscript laat toe om een aantal extra-elementen naar voren te brengen. R. Vanlandschoot zet ze - p. XXV-XXVI - op een rij.

1. Als erfenis van de Westvlaamse school was er bij C. Verschaeve een volkomen identificatie tussen Vlaams zijn en katholiek zijn, of breder, Germaans en katholiek.
2. Het is duidelijk dat het nationalisme van C. Verschaeve sterk schatplichtig was aan het cultuurpessimisme van een reeks 19e eeuwse Duitse dichters en wijsgeren.
3. Het nationalisme van C. Verschaeve was 'antistaats'. In zijn context is dit natuurlijk 'anti-Belgisch'. Bij Verschaeve primeerde het volksnationalisme. Van daaruit was de stap naar het nationaalsocialistisch ideeën-goed niet zo groot. C. Verschaeve was er echter van overtuigd dat de religieuze grondslag van zijn eigen ideeën corrigerend zou werken. Hij geloofde in een synthese tussen de katholieke leer en het nazisme. In die synthese waren, door de religieuze component, de Hitler-aberraties uitgesloten.
4. De door C. Verschaeve gewenste synthese die moest leiden tot een christelijk Europa, werd in hoge mate bedreigd door het communisme. Die overtuiging is meteen de basis voor zijn pro-Oostfrontershouding.

Tot slot één voorbeeld om de verschillen tussen de tekst uit 1961 en 1990 te illustreren.

1961 "De volgende dagen schrijf ik mijn memorandum waarin ik niets anders zeg dan : "Schenk ons heil, aan Vlaanderen en aan de wereld..."

1990 - p. 174 De volgende dagen schrijf ik mijn memorandum, waarin ik *aan de Führer en zijn medewerkers eigenlijk* niets anders zeg dan : *Heil Hitler ! niet in de gewone toewensende zin maar : Heil Hitler ! d.w.z. "Schenk ons heil, aan Vlaanderen en aan de wereld..."*

L. VALCKE

André VANHOUTRYVE, Brugse gedenkstenen en herdenkingsplaten. Historische analyse en retrospectieve. Memorabilia III, Brugge, uitg. Grafisch Bedrijf Schoonbaert, 1990, 258 p., 29,5 x 21,5 cm., met zwart-wit illustratie.

Evenals de Mariabeelden op de hoeken van de Brugse straten, lijkt ook het aanbrengen op de gevels van gedenkstenen en herdenkingsplaten een plaatselijke eigenschap te zijn.

In zijn lijvige, vrij luxueus uitgegeven en rijk geïllustreerde studie, heeft André Vanhoutryve er een zeventigtal gecatalogiseerd en vrij uitvoerig gecommentarieerd.

In tegenstelling tot de Mariabeelden, die reeds sedert eeuwen de gevels kwamen verrijken dagtekenen de meeste gedenkplaten van na 1900. De auteur haalt in zijn inleidende verantwoording de interpellatie aan die het gemeenteraadslid Jozef Ryelandt op 15 april 1901 hield en waarin hij aanstuurde op het plaatsen van "platen op de huizen" om de gedachtenis van "uitmuntende burgers", kunstenaars en "beroemde mannen" te bestendigen. Overigens zou een ander boek (Memorabilia IV ?) te schrijven zijn over de

uithangborden die op de Brugse gevels ook weelderig... uitsteken. Maar voor wat dit betreft beschikken wij reeds over het boek van A. Van den Abeele, *Ik kom U te vragen een uytsteekbart*, Brugge, 1983.

André Vanhoutryve verdeelt zijn beschrijvende inventaris in drie hoofdstukken : 1. bekende personages, 2. religieuze en wereldlijke stichtingen, 3. militaire en oorlogsgebeurtenissen. Naar het geval, worden de herinneringsplaten voorzien van toelichtingen, historische uitleg, bijhorende noten en de bibliografie. Meestal komen hier ook aan bod de begiftigers en de omstandigheden van de "inhuuldiging", woord dat herhaalde malen verkeerd wordt gebruikt voor de onthulling van een gedenksteen. Het begrip gedenksteen is vrij ruim geïnterpreteerd. Heelwat van deze platen bestidigen niets anders dan de benaming en soms de stichtingsdatum van de instelling, of het gebouw, het monument... zoals bijvoorbeeld GODSHUIS REYPHENS of nog VAN DER MEULEN 1687.

Waarom ontbreken de gedenksteden van het PRINSELIJK BEGIJNHOF TEN WIJNGAARDE GESTICHT TEN JARE MCCXXXV, aangebracht boven het ingangsportaal van het betrokken beluik (Begijnenvest); de gedenksteen op de gevel van de Potteriekerk : A^o Dⁱ MCCCLIX/+ CONSECRATA, niet onbelangrijke inwijding die de Potteriekermis op zondag vóór Palmzondag inluide; in de Blinde-Ezelstraat de wel uitzonderlijke gedenksteen : HIER WAS DE ZUIDPOORT; op de kaaimuur naast de Carmersbrug : A.D. 1976 WERDEN ZEVEN BRUGGEN TE BRUGGE HERBOUWD. Ook het anagram gebeiteld op de sokkel van het beeld van de H. Nepomucenus (Nepomucenusbrug) - SANCTUS JOANNES NEPOMUCENUS anagramma EN PIE MUTUS EN OS NON ACCUSANS Repositum 1 maji MDCCCXI - mocht niet ontbreken, wanneer aan de H. Macharius (Oostmeers) een rechtmatige plaats wordt toebedeeld.

De geraadpleegde literatuur beperkt zich doorgaans tot enkele bijdragen die niet altijd goed gekozen zijn. Maar de auteur verstrekt wel vele excerpten uit de plaatselijke pers die hij met een bijzondere naarstigheid heeft opgezocht.

Er heerst heden ten dage te Brugge een publikatiewoede van studie- en vulgarisatiewerk over de stad en haar patrimonium. De auteurs concurreren onder elkaar om, met ruggesteun van de uitgevers, en een beetje hulp van het stadsbestuur, het resultaat van hun navorsingen te publiceren. Welnu deze wedijver en de daardoor veroorzaakte overhaasting bevorderen geenszins de wetenschappelijke discipline, zoniet de loutere nauwgezetheid.

Voor wat bijvoorbeeld de commentaar betreft bij de gedenkplaat van de Brugse schilder-verluchter en architect Jacques Coene (O.-L.-Vrouwkerkhof) volstaat het niet te refereren naar de achterhaalde werken van DEHAINES (1886) en vooral van P. DURRIEU (1906) om niet te spreken van het vulgarisatiewerkje van J. DOCHY (z.d.). Meer recente bijdragen hebben, met een nieuwe visie, de gestelde problemen op punt gesteld, aldus F. LYNA (o.m. *De Vlaamse Miniatuur* 1933), L. COLETTI (in : *Arte Veneta*, 1947) en E. PANOFSKY (*Early netherlandish painting...* 1953). Aangenomen mag worden dat de auteur de belangrijke encyclopedie heeft nagezien van ULRICH THIEME, F. BECKER und H. VOLLMER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig

1907-1950 (nieuwe uitgave Leipzig 1984...). Maar voor de doorsneelezer is het wel problematisch in de voetnoot alleen het volgende aan te treffen: "Timer (sic)-Becker" en verder "Timer o.c.". Overbodig is hier m.i. de overschrijving, uit het verslag van de *Fédération archéologique et historique de Belgique (Congrès jubilaire)*, Brugge 1925, van de grootsprakerige franstalige toespraak van Camille Tulpinck tijdens de "inhuldiging" en van Fierens Gevaert die er ook zijn opgeblazen feestrede uitsprak. Hun pronkerig optreden kon wel in een paar regels geresumeerd worden en moest hier niet *in extenso* herdrukt.

Een ander geval betreft de gedenkplaat in de Sint-Jorisstraat van Hans Memling. Voor deze beroemde meester, zijn leven en zijn werk, refereert de auteur praktisch alleen naar de korte bijdrage van M. GOETINCK en M. RYCKAERT, verschenen in de catalogus van de tentoonstelling *Sint-Jans-hospitaal 1188-1976*, Brugge, 1976, deel II, p. 495-497. Deze tekst brengt weinig of geen opheldering over de juiste ligging van het huis waar de meester woonde.

In de notitie betreffende Anselmus Boëtius de Boodt leest men i.v.m. het familiewapen dat het schild "gestopt" is met een helm, i.pl.v. getopt. Het drieliuk de Boodt, de Transfiguratie van Pieter Pourbus krijgt als voetnoot (p. 26): Van (sic) Huvenne: *Pieter Pourbus, meester-schilder 1524-1584*, Brugge 1984 p. 196. Hoe kan de lezer raden dat deze referentie de Pourbustentoonstelling betreft en de catalogus opgesteld door Paul Huvenne?

In verband met de gedenksteen van Henri-Victor Wolvens (Moerstraat) wordt terecht verwezen naar de bijdragen over deze schilder van P. FIJRENS (1953) en O. PEETERS (1977). De opgemerkte Retrospectieve Tentoonstelling Henri-Victor Wolvens die in 1959 in het Groeningemuseum plaats vond en waarvan de catalogus alle nuttige gegevens verschaft, wordt over het hoofd gezien. Betrokken rubriek wordt geïllustreerd door de reproductie van een strandgezicht van Wolvens, zonder enig onderschrift (titel, jaartal, bewaarplaats ?...). In de meeste gevallen trouwens ontbreken de gegevens over de herkomst en de betekenis van de opgenomen reproducties.

Voor de maquette en de gedenkplaten i.v.m. Karel de Goede meen ik dat het niet volstaat de bijdragen van H. STALPAERT (in de Brugsche Courant) aan te halen en deze van C. VLAMINCK, wanneer men beschikt over het monumentale en gezaghebbende werk dat in 1978 in het Mercatorfonds verscheen o.l.v. R.C. VAN CANEGHEM: *De Moord op Karel de Goede*.

Naast deze ietwat beperkte bibliografie waarmee vele gedenksteden zijn voorzien, vormt de recente herinneringsplaat betreffende Het Keerske (1987, Philipstockstraat) een op te merken uitzondering. De noten hierover bevatten heel wat onuitgegeven - maar meestal niet ter zake - archiefteksten, zodat deze in ruime mate de eigenlijke tekst overtreffen.

Vooraan in de rubrieken worden de materiële gegevens en de lokalisering van de herdenkingsplaten aangegeven. De illustratie is doorgaans van middelmatige, zometeen van minder goede kwaliteit, met hier en daar uit de kranten zomaar gefotokopieerde foto's.

Tenslotte weze gezegd dat afgezien van enige onvolkomenheden het boek van André Vanhoutryve een groot aantal wetenswaardigheden bevat over de Brugsé gedenksteden: men zal ze niet elders kunnen aantreffen. Zodoende heeft dit werk recht op een niet te geringe plaats in de Brugsé historiografie.

A. JANSSENS de BISTHOVEN

Antoine DE SCHRYVER, Marc DYKMANS s.j. en José RUYSSCHAERT, **Le Pontifical de Ferry de Clugny, Cardinal et Evêque de Tournai**. Citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1989, 275 blz., ill. en 82 pl. (exemplaar beschikbaar in de leeszaal van het Stadsarchief van Brugge).

De Bourgondiër Ferry de Clugny (ca. 1420-1483) heeft dank zij zijn nauwe banden met de opeenvolgende Bourgondische hertogen een schitterende kerkelijke loopbaan uitgebouwd. Hij stierf te Rome als kardinaal en bisschop van Doornik. Zijn *Pontificale*, dat na zijn overlijden in handen van zijn opvolger kwam, verzeilde in allerlei privé-collecties. In 1977 werd de rijk geïllustreerde codex geveild bij Sotheby in Londen, maar bleef in particulier bezit. N.a.v. de veiling van het handschrift werd wel een wetenschappelijke beschrijving gepubliceerd. Het handschrift werd tevens geëxposeerd in Londen, Brussel en New York. De nieuwe eigenaar gaf aan de auteurs van het hier te bespreken boek volop gelegenheid het handschrift te bestuderen en zo volledig mogelijk te publiceren. Het resultaat is een prachtig boekwerk bestaande uit drie aparte studies en afbeeldingen in kleur en op werkelijke grootte van alle folia met miniaturen en gehistorieerde initialen. Toch is het vreemd dat de lezer in heel het boek niet te weten komt waar de codex zich thans bevindt.

Een *Pontificale* is een liturgisch boek waarin de rubrieken en gebeden opgenomen zijn voor de diverse bisschoppelijke liturgische functies, hier met de pontificale mis inbegrepen. Het *Pontificale* van bisschop Ferry de Cluny is een luxueus handschrift uit ca. 1475, bestaande uit 425 folia waarvan 80 met miniaturen of gehistorieerde initialen.

Deze rijkelijke illustratie wordt uitvoerig bestudeerd in de eerste bijdrage van het boek (A. DE SCHRYVER, *Commentaire sur l'enluminure*, blz. 11-80). De auteur van dit stuk maakt duidelijk hoe miniaturen en gehistorieerde initialen passen in de structuur en de inhoud van de codex. Op basis van ernstig vergelijkend onderzoek worden de verluchting en de illustratie van het handschrift toegeschreven aan het Brugse atelier van Loyset Liédet. Het *Pontificale* van Ferry de Clugny is daardoor het enige liturgisch handschrift dat thans aan dit atelier kan worden toegeschreven. De auteur traceert tevens enige medewerking van de zg. Meester van het Dresdens Gebedenboek en voor de randversieringen beïnvloeding door Lieven van Lathem. Opmerkelijk is de - eigenlijk voor de hand liggende - vaststelling van de auteur dat steeds één miniaturist verantwoordelijk was voor de illustratie van één bifolium.

Het overgrote deel van het boek bestaat uit de zeer gedegen *Etude générale et liturgique* (M. DYKMANS, blz. 83-237). De auteur van deze bijdrage is erin geslaagd het *Pontificale* van Ferry de Clugny te situeren binnen de liturgische traditie door het werk inhoudelijk te vergelijken met oudere *Pontificalia* waarvan dit handschrift afhankelijk is. Opvallend is wel dat Dykmans Ferry de Clugny niet beschouwt als de opdrachtgever maar als de werkelijke auteur van het werk (zoals trouwens ook gesteld wordt op f. 1r. van het handschrift). De laatmiddeleeuwse Bourgondische jurist en prelaat (Dykmans' stuk bevat ook een zeer volledige biografie van Ferry de Clugny) wordt zo door Dykmans voorgesteld als een plichtsbewust bisschop,

schop, met een sterke belangstelling voor zijn liturgische wijdingstaken. M.i. verdient deze stelling nader onderzoek : hoe dikwijls heeft Ferry de Clugny daadwerkelijk gebruik gemaakt van zijn bisschoppelijke wijdingsmacht ? Was zijn optreden dan louter liturgisch en in functie van de eredienst, of fungeerde de Doornikse bisschop uitsluitend op plechtigheden die de Bourgondische spektakelstaat meer luister moesten bijbrengen ? De studie van Dykmans geeft geen antwoord op deze vragen, maar de auteur stelt wel dat Ferry de Clugny door zijn werk blijk gaf van "une formation liturgique très personnelle et une valeur spirituelle manifeste". Deze stevige liturgische vorming blijkt uit Dykmans' uitvoerige analyse van het *Pontificale* met gedeeltelijke tekstuitgave en lijst van incipits van alle teksten van het handschrift.

Het boek bevat tenslotte nog een bijdrage van J. Ruyschaert over de bibliotheek van de Doornikse bisschop (blz. 241-256). Deze bijdrage is een herwerking van een artikel dat in 1971 voor het eerst verscheen. Het boekenbezit van Ferry de Clugny is vooral bekend door een inventaris uit 1483, die waarschijnlijk slechts een onvolledig beeld geeft van de intellectuele belangstelling van de Doornikse prelaat. M.i. is het toch merkwaardig dat de inventaris van 1483 geen enkel werk bevat dat gebruikt is voor de samenstelling van het *Pontificale*.

N. GEIRNAERT

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam Albert Schouteet. – Op 23 juli 1991 is Albert Schouteet, ere-stadsarchivaris van Brugge, in zijn woning plotseling overleden. Hij was geboren op 10 januari 1909 en bereikte dus de leeftijd van 82 jaar. Hij was nog steeds bestuurslid van ons genootschap, waarin hij decennia lang een centrale rol speelde als secretaris en redactiesecretaris.

Albert Schouteet begon zijn loopbaan op 19-jarige leeftijd in het Stadsarchief, waar hij op 12 maart 1928 als klerk de overleden Frans Blomme opvolgde. Stadsarchivaris R.A. Parmentier, die een korte tijd onderwijzer was geweest, herinnerde zich de schrandereheid van zijn voormalige leerling en haalde hem in het archief binnen. Door intense zelfstudie en onder de zorgvuldige leiding van Parmentier verwierf de jonge archiefbediende snel de kennis en de vaardigheden die het archiefwerk vereiste. Hij werd dan ook de onmisbare medewerker van de archivaris en bereidde verscheidene publikaties van hem voor. Zo is bekend dat hij een overwegende hand heeft gehad in de totstandkoming van de Indices op de Brugse Poortersboeken en in de vondst van Memlings geboorteplaats hierin.

Vanaf 1946 mocht Albert Schouteet de titel van hulparchivaris voeren, en vanaf 1954 deze van waarnemend stadsarchivaris toen Parmentier zich om gezondheidsredenen moest terugtrekken. Het werd de “beloken tijd” voor het Stadsarchief, waarin een decenium lang één man de dienst uitmaakte, er alle functies van archivaris tot portier uitoefende en tussendoor ook nog het secretariaat en de Handelingen van het Genootschap verzorgde. In 1964 kon hij een eerste hulpkracht aan het werk zetten. Pas in 1971 werd hij tot stadsarchivaris benoemd, een late erkenning van de waardering die hij sinds lange tijd ook in wetenschappelijke kringen genoot. Na het bereiken van de pensioenleeftijd bleef Schouteet nog een vol jaar part-time in dienst in afwachting van een opvolger en om deze in te werken, tot hij op 1 februari definitief op rust ging.

Zolang het Stadsarchief boven de Post was gehuisvest bleef hij er graag en bijna dagelijks komen om er te werken aan een discreet afgezonderd bureau. Hij vervulde ook nog verder een rol in de commissies voor het Stadsarchief en voor de straatnamen. Een heel eervolle aanstelling was voor hem deze als lid van de aloude Sint-Sebastiaansgilde, maar dit onschuldig tijdverdrijf met pijn en boog kostte hem het zicht in één oog.

Als stadsarchivaris mogen A. Schouteet grote verdiensten worden toegeschreven. De belangrijkste hiervan liggen ongetwijfeld op het vlak van de bekendmaking van het rijke archiefbestand. Andere aspecten van de veelzijdige taak van een archivaris zoals het opzoeken van gegevens voor de administratie en de correspondenten of het bijstaan van de leeszaalbezoekers zijn trouwens moeilijk meetbaar, hoewel erg tijdrovend en arbeidsintensief. Deze plicht van dienstvaardigheid liet Schouteet, zeker in de tijd van het éénmansbedrijf - zoals de collega's het wel eens uitdrukten - weinig ruimte voor andere dingen. Bovendien waren er de benoemingsperike-

len die de uitbouw van de dienst blokkeerden en de strijd om erkenning tegen de academisch gevormden die op het voorplan traden. Deze omstandigheden, in combinatie met zijn eigen kennis en opvattingen motiveerden Schouteet tot het uitbouwen van een indrukwekkende publikatielijst. In het spoor van zijn voorganger bleef hij enerzijds de weg van de bronnenpublicatie bewandelen. Daarnaast rekende hij het terecht ook tot zijn plicht om een brede gamma van hulpinstrumenten zoals inventarissen, indices, catalogi en regesten te publiceren. En tenslotte wenste hij ook zijn kennis over de Brugse geschiedenis aan een ruimer publiek ter beschikking te stellen in talloze bijdragen in kranten, tijdschriften en boeken.

Onder de documentenverzamelingen die de overleden archivaris in het licht gaf zijn in de eerste plaats deze over de 15de- en 16de-eeuwse schilders en drukkers te vermelden. Daarnaast gaf hij ook een drietal Brugse kronieken uit. Belangrijke inventarissen zijn deze van het archief van de Academie, van de protocollen van de klerken van de vierschaar, en van enkele ambachten en gilden. Even belangrijk zijn de indices op de buitenpoortboeken en op de boedelbeschrijvingen. Als catalogi zijn er die op de kaarten en plannen en op de oude plannen van huizen. Op het einde van zijn loopbaan en na zijn opruststelling verschenen nog vier delen regesten op de middeleeuwse oorkonden. Verder zijn van dezelfde auteur nog werken als dit over de graveur Marcus Gerards en over de Brugse straatnamen bekend.

Deze wetenschappelijke productie, waarvan slechts een klein deel met stadsfondsen verscheen, vertrouwde Schouteet toe aan verschillende lokale, regionale en nationale tijdschriften, maar voor het grootste deel aan "zijn" Genootschap voor Geschiedenis, zowel in het tijdschrift "Handelingen" als in de afzonderlijke uitgaven. Hij werd lid van het Genootschap in 1935 en bestuurslid in 1947. Hij stond er prof. E.I. Strubbe bij in het secretariaatswerk en volgde hem op als secretaris in 1949. Hij bleef dit tot 1975 en was ook redactiesecretaris (d.i. degene die het tijdschrift "maakt") tot 1976. In de periode volgend op de tweede wereldoorlog slaagde hij erin het tijdschrift weer vlot te krijgen en de financiële situatie van het Genootschap te helpen saneren.

In de krachtige persoonlijkheid van E.I. Strubbe die niet alleen een voor-
aanstaande rol speelde in het Genootschap maar ook in de Commissie voor het Stadsarchief, vond A. Schouteet een nieuwe leermeester en een persoonlijke vriend. De wederzijdse diensten die zij elkaar bewezen zijn niet zonder belang geweest voor de afwikkeling van Schouteets loopbaan. Voor het Genootschap publiceerden zij samen in 1950 de onvolprezen "Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen". Dit werk, althans het corpus dat de inhoud van de Handelingen en de andere publikaties van het Genootschap ontsluit, werd nog onlangs bijgewerkt door A. Schouteet tot een nieuwe Honderdvijftig jaar. Het is momenteel in druk en zal dus verschijnen als een posthume hulde aan de overleden archivaris en geschiedschrijver.

In het vooruitzicht van zijn pensionering werd in 1973 aan Albert Schouteet een huldealbum aangeboden, uitgegeven door het Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde. Hierin belicht E. Buysse Albert Schouteet, de mens en zijn werk, en publiceert J. De Groote zijn bibliografie. De tekst

van de toespraak van toenmalig Algemeen Rijksarchivaris C. Wyffels, gehouden op de plechtige zitting in de gotische zaal van het Brugse stadhuis op 28 oktober 1973, werd afgedrukt in *Ons Heem*, jg. 28 (1974) blz. 61-65.

Hierna volgt nog een aanvulling van de bibliografie A. Schouteet sinds de vermelde publikatie. Deze werd tot 1989 bijgehouden door J. De Grootte en sindsdien door N. Geirnaert vervolledigd.

A. Vandewalle

BIBLIOGRAFIE A. SCHOUTEET (Aanvulling album)

I. Als boek gepubliceerd werk

In samenwerking met B. Windels-Arickx en J. De Grootte. *Stadsarchief van Brugge. Index op de boedelbeschrijvingen en -rekeningen. (Staten van goederen). Tweede reeks.* Brugge, 1976 (*Brugse Geschiedbronnen*, VI).

De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis. Brugge, 1977.

Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden. Deel 2. 1301-1339. Brugge, 1978.

Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden. Deel 3. 1340-1384. Brugge, 1979.

Regesten op de oorkonden van het Stadsarchief van Brugge. Deel 4 (1385-1420). Brugge, 1982.

De Vlaamse primitieven te Brugge. Bronnen voor de schilderkunst te Brugge tot de dood van Gerard David. Vol. 1 : A-K. Brussel, 1989 (*Fontes Historiae Artis Neerlandicae. Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden*, deel. II).

II. Artikelen en bijdragen in tijdschriften en verzamelwerken

Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw. XX. Olivier Bart. XXI. Cornelis de Coninc. - Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, 40 (1971), p. 81-93.

Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw. XXII. Joost Vander Beke. - Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, 41 (1972), p. 21-40.

Tien jaar criminaliteit op de gemeente Sint-Andries. 1830-1840. - Brugs Ommeland, XIII (1973), p. 90-96.

Ambachten te Brugge onder het Ancien Régime. - Catalogus tentoonstelling "Op en om de bouwwerf", Stadshallen, 7 mei-15 juni 1975, Brugge, 1975, p. 15-25.

Documenten betreffende de Brugse drukkers. Pieter Zoetaert (° 15..-† 1610). - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 114 (1977), p. 155-161.

De betekenis van de plaatsnaam Dyver te Brugge. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 114 (1977) p. 163-168.

Inventaris van het archief van de Brugse Rederijkersgilden van de H. Geest, van de Drie Santinnen en van het H. Kruis op het Stadsarchief van Brugge. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 114 (1977), p. 361-385.

Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16de eeuw. Jan van Genuwe de Oude. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 115 (1978), p. 156-173.

Louis Gilliodts als stadsarchivaris. - 100 jaar Gilliodts. Academische zitting en tentoonstelling ter herdenking van de voormalige stadsarchivaris Louis Gilliodts-Van Severen (1827-1915). Catalogus, Brugge, 1980, p. 13-18.

De sabbatine : een Brugse vereniging van rechtsgeleerden in de 18de eeuw. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 118 (1981), p. 99-111.

Literair kleingoed in ambtelijke registers in het Stadsarchief van Brugge. - Biekorf, 81 (1981), p. 245-259.

Het 's Gravenconvent te Brugge. - Brugs Ommeland, XXIII (1983), afl. 3-4 (= Vriendenboek Jozef Penninck), blz. 397-405.

Zoetaert (Soetaert) Paulus de jongere, schilder. Zoetaert (Soetaert) Paulus de oudere, schilder. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 6 (Brussel, 1983), kol. 725-728.

Een gehuwde man wordt Rooms-katholiek priester (1566). - Biekorf, 84 (1984), p. 90-91.

Wie is een kisteklopper ? - Biekorf, 84 (1984), p. 404-405.

Documenten betreffende Brugse drukkers. Willem de Neve 1610-1613. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 121 (1984), p. 221-264.

Drukkers van speelkaarten te Brugge. - Biekorf, 85 (1985), p. 95-97.

Briefje door rebellen aan de inwoners van Brugge overgemaakt (ca. 1570). - Biekorf, 85 (1985), p. 279.

Jaargeld voor verdienstelijke Bruggelingen, 15de en 16de eeuw. Collard Ghyselin. 1550. - Biekorf 85 (1985), 291-293.

Jan Beaufermé, pastoor van Oostkerke 1616-1620. - Liber Amicorum René De Keyser, Oostkerke, 1985, p. 131.

Croock, Hubrecht de, drukker, houtgraveur. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 11 (Brussel, 1985), kol. 147-152.

Zoetaert (Soetaert), Pieter, drukker. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 11 (Brussel, 1985), p. 867-870.

Rekwest van een tandarts uit Rijsel aan het stadsbestuur van Brugge. 1741. - Biekorf, 86 (1986), p. 52.

Jan Tavernier : een onbekende Brugse schilder uit de 16de eeuw. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 123 (1986), p. 129-133.

Cornelis Luet Brugs drukker uit de 17de eeuw ? - Handelingen van het

Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 123 (1986), p. 215-233.

De Brugse schilder Nikolaas Blomme 15..-1635. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 124 (1987), p. 129-135.

Weinig of niet bekende drukkers van Brugge uit de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw. - De Gulden Passer, 65 (1987), p. 5-41.

Dale, Hendrik van den, drukker te Brugge van ca. 1500-1530. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 12 (Brussel, 1987), kol. 201-203.

De Brugse schilder Jozef Benedictus Suvée wordt mondig verklaard (1766). - Biekorf, 87 (1987), p. 353-355.

De Brugse schilder Jan Penneville († 1681). - Biekorf 87 (1987), p. 384-386.

Medewerking aan : Y. Vanden Berghe (ed.), samen met L. Casier, J. De Grootte, R. Engelrelst, N. Geirnaert en A. Vandewalle, *Jozef Van Walleghem. Merckenweerdigste voorvallen en daegelijkcsche gevallen. Brugge 1791 en 1792, Brugge, 1987 (Brugse Geschiedbronnen, 18).*

Het geslacht Odolf in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers te Brugge tijdens de 15de en de 16de eeuw. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 125 (1988), p. 85-96.

Ferdinand Bart. Schilder te Kortrijk en te Brugge ca. 1569 - Brugge 1623. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 125 (1988), p. 181-185.

Angelus Adelhof een Vlaams dichter en liedjeszanger. - Biekorf, 88 (1988), p. 392-398.

De Brugse drukker Jan van den Dale, 1506-1564 of 65. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 126 (1989), p. 101-107.

Lodewijk Blandein, schilder te Brugge van 1512 tot 1566. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 127 (1990), p. 91-104.

De broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, ledenlijst. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 127 (1990), p. 109-144.

Blomme, Nikolaas, schilder. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 13 (Brussel, 1990), kol. 97-99.

Gerards (Gheeraerts), Marcus, schilder en etser. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 13 (Brussel, 1990), kol. 303-312.

Neve, Willem de, drukker. - Nationaal Biografisch Woordenboek, 13 (Brussel, 1990), kol. 589-592.

Twee documenten betreffende Percheval van Belleghem. - Biekorf, 90 (1990), p. 424-426.

Jan van Brabant, Brugse schilder uit de 16de eeuw. - Handelingen van het

Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, 127 (1990) p. 233-236.

III. Artikels in kranten

Toch ontdekking in het Sint-Janshospitaal te Brugge. Drie authentieke documenten uit de tijd van Hans Memling. - Brugsch Handelsblad, 9 april 1976.

De standbeelden van Jan van Eyck te Brugge. - Brugsch Handelsblad, 10 december 1982.

Een stuiver voor een huisnummer. Eerste nummering dateert van 1790. - Brugsch Handelsblad, 27 september 1985.

De aankoop van het Lombardheester in 1573. Hoe het Sint-Sebastiaangilde van de Rolweg naar de Carmersstraat verhuisde. - Brugsch Handelsblad, 8 november 1985.

Over de tabak en het roken. - Brugsch Handelsblad, 31 januari 1986.

In de mand hangen. - Brugsch Handelsblad, 20 juni 1986.

De Vlamingstraat te Brugge. - Brugsch Handelsblad, 29 augustus 1986.

Ruzie in het Handbogenhof ten jare 1623. - Brugsch Handelsblad, 31 oktober 1986.

Nog een gevecht in het Handbogenhof te Brugge in 1635. - Brugsch Handelsblad, 14 november 1986.

De Sakramentskapel op het Simon Stevinplein. - Brugsch Handelsblad, 9 januari 1987.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Colloquium De verstoorde vrede. – Van 20 tot en met 23 november 1991 organiseert het Departement Moderne Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Leuven een colloquium over het thema *De verstoorde vrede. Opstand en verzet in het Spaanse rijk van de zeventiende eeuw*. De aandacht zal o.m. gaan naar de samenzwering van de Zuidnederlandse edelen in 1632. In dit verband komen thema's aan bod als de taalkundige gevolgen van de 'Guerra de Flandes', het beeld van de ideale vorst in de Nederlanden, de verrechtvaardiging van de Spaanse overheersing in de Nederlanden.

Voor meer informatie over dit colloquium : Bart De Groof - Werner Thomas, Afdeling Nieuwe Tijd, Blijde Inkomststraat 21/05, B-3000 Leuven, (tel. : 016/28.49.91).

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Archeologie op de Brugse Burg. – Op 7 juni werd tussen de funderingsmuren van het romaanse koor van de Sint-Donaaskerk te Brugge het boek "De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern" dat o.m. het verslag van het archeologisch onderzoek op de Burg tussen 1955 en 1989 omvat, voorgesteld. Toelichting daarbij werd verstrekt door prof. dr. F. Verhaeghe en H. De Witte, die het zware redactiewerk met veel enthousiasme tot een goed einde gebracht heeft. Een recensie wordt voorzien in een volgende aflevering van deze Handelingen.

Of het omvormen van kerkfunderingen tot vergaderlokalen een goede oplossing is, zal de toekomst uitwijzen. Een bewaring in open lucht, waarbij het grondplan van op een hoogte afleesbaar is, verdient o.i. de voorkeur. Daarbij komt dat op die wijze de Burg opnieuw zou afgesloten geweest zijn. Jammer ook dat de nieuwe aanleg van het plein zich niet geïnspireerd heeft op de ligging van het middeleeuwse kloosterpand, dat zich ten noorden van de kerk bevond.

De beer en het Brugse stadswapen. – De meest voorkomende figuur in de middeleeuwse heraldiek is de leeuw. De leeuw staat algemeen bekend als de koning der dieren, hij symboliseert macht en is nobel. In Vlaanderen en de hele Nederlanden was hij bij uitstek geliefd. Het Brugse stadswapen vertoont hem zelfs twee maal : een keer als centrale figuur in het schild, een keer als schildhouder (zie onze kronieknootitie in deze Handelingen jg. 124 (1987), p. 150-151).

Een andere schildhouder is een beer, een eerder zeldzaam voorkomend dier in de middeleeuwse wapens. Nochtans is zijn plaats in de middeleeuwse symboliek belangrijker dan dit laat vermoeden. Hij was zelfs vóór de 12de eeuw in het Germaanse deel van Europa de koning van de dieren, terwijl de

leeuw die rol enkel speelde in Romaans Europa. In de Germano-Scandinavische gedachtenwereld heerste de beer over de bossen. Hem overwinnen was de hoogste krijgskunst. De beer had een heel wat wreedaardiger imago dan zijn kollega-koning, met uitzondering van de moederlijke berin. Dit liet hem vanaf de 14de eeuw, o.m. onder invloed van de Kerk, het onderspit delven t.o.v. de leeuw. Dit verklaart waarom hij niet echt doordrong in de heraldiek, waarvan de vormentaal juist in die tijd ontwikkelde (zie P. Pastoureaux, *Figures et couleurs. Etudes sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Parijs, 1986).

In Brugge bleef de beer toch een populair symbool, niet in het minst dank zij de ridderlijke steekspelvereniging van de Witte Beer. Deze bloeide in de 14de en 15de eeuw en liet haar symbool na in de vorm van een beeld van de beer in de voorgevel van de Poortersloge. De populariteit van het "Beer-tje van de Loge" bij het Brugse volk evenaart die van "Manneke Pis" bij de Brusselaars. De toernooispeleers gingen voor hun "mascotte" terug op de legendarische geschiedenis van Vlaanderen, toen de forestiers hier door de Franse koning aangesteld werden om de bossen te zuiveren van stropers, moordenaars en wilde dieren. De overwinning van de forestier op de beer was de ultieme vereiste om zijn gezag te kunnen vestigen en graaf van Vlaanderen te worden. Het recente boek *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern* (Archeo-Brugge, 2, in red. van H. De Witte) verwijst in een bijdrage van A. Ervynck naar de betreffende legende (p. 170 vgl.). Het was Boudewijn I met de IJzeren Arm die tijdens zijn verkenning van het bos waar hij de Brugse burcht wilde optrekken op een beer stuitte en dit dier moest doden om zijn plannen te kunnen uitvoeren. Sindsdien wordt de beer beschouwd als de oudste inwoner van Brugge en mag hij als posthume hulde het wapenschild van de stad dragen.

Dat de schedel van de beer die door de archeologen tijdens de opgraving van de oude versterking werd aangetroffen, niet direkt met de stoffelijke resten van de tegenstander van graaf Boudewijn kan vereenzelvigd worden ligt voor de hand. Toch zijn de bevindingen van de auteur bijzonder interessant voor de vroegste geschiedenis van onze stad en voor de historiek van het stadswapen. Het Brugse beertje (het volk maakte er een eerder liefvallig moederdier van) is geen pure fantasie. De bruine beer kwam in Vlaanderen en in het Brugse stadsgebied werkelijk voor tot in de 12de eeuw. De jacht op de beer stond in hoog aanzien en werd als een krijgshaf-tig bedrijf gezien.

A. Vandewalle

Brugge en de Hanze. – Onder deze titel werd hier in de Handelingen 125 (1988), 248-249 bericht over het internationaal wetenschappelijk colloquium dat de "Hansischer Geschichtsverein" in Brugge hield van 26 tot 29 mei 1988.

Het algemeen thema was "Brügge als Weltmarkt des spätmittelalterlichen Westeuropas". De referaten bestreken vier hoofdthema's, nl. de topografie van handel en scheepvaart, de structuur en vormen van het goederen- en betalingsverkeer, de handelaars die op de Brugse markt vertegenwoordigd waren en het geestesleven van de koopmansklasse. Deze referaten samen met een woord vooraf, een inleiding en een samenvatting van de discussies

verschenen nu in een redactie van prof. K. Friedland onder de titel *Brügge - Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 26.-29. Mai 1988. Referate und Diskussionen. (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte/ Neue Folge, XXXVI)*, Keulen-Wenen, Böhlau Verlag, 1990, 152 blz. Bij het artikel van prof. W. Paravicini bevindt zich een interessante beknopte literatuurlijst m.b.t. de studie van de betrekkingen tussen Vlaanderen en de Duitse Hanze.

A. Vandewalle

14de-eeuwse grafzerken uit Sint-Kruis (Brugge) en Lo. – In onze Handelingen 126 (1989) publiceerden we een korte studie “14de-eeuwse grafzerken uit Sint-Kruis (Brugge)”. Daarin bespraken we o.m. een Doornikse grafzerk van Fransoys van Woudericheem († 1380) en echtgenote ; tevens drukten we een potloodschets uit 1948 af, die er echter niet te nauwkeurig uitzag. Uit het pas geïnventariseerde gemeentearchief van Sint-Kruis heeft hoofdarchivaris dr. A. Vandewalle ons nu enkele foto’s van de grafzerk bezorgd - gemaakt door Ch. Van Eeghem - die ons toelaten een gedeelte van de grafsteen juister in tekening te brengen. Ook het randschrift kan - althans gedeeltelijk - in een verbeterde lezing weergegeven worden : “... CHEEM DIE STAERF INT JAER M CCC LXXX VP SINTE MICHIELS AVENS. BID OVER DE / ... E + HIER ...”

Jaren geleden troffen we op het kerkhof naast de vroegere abdijkerk van Lo, fragmenten aan van een 14de-eeuwse grafzerk in Doornikse steen. A. Debonnet maakte er in 1978 een wrijfprent van. Later werden de fragmenten in de noordmuur van de kerk aangebracht en werd de wrijfprent op enige plaatsen bijgewerkt.

De niet erg verweerde grafsteen is 265 cm hoog en 158 cm breed. Er zijn twee personen voorgesteld, ieder onder een spitsboognis die versierd is met vijf lobben, hogels en een kruisbloem. Boven de twee spitsbogen, die gedragen worden door zuiltjes met knopkapitelen en basementen, zijn architectuurbaldakijnen aangebracht bestaande uit twee gotische gebouwtjes met maaswerkversiering, wimbergen, pinakels en luchtbogen. Naast de 8 cm. brede onversierde rand is er een strook met golvend rankwerk. Het Franse inschrift staat op de zuiltjes en op de spitsbogen ; er zijn maar enkele woorden te lezen o.a. “ ... qui trespassa Lan M.CCC.XX...”. De namen van de overledenen zijn niet meer leesbaar.

De hoofden en de handen van de afgebeelde personen waren niet in de Doornikse steen gebeiteld, maar uitgewerkt in wit marmer die in de zerk ingelegd werd ; deze marmeren inlegstukken zijn nu niet meer aanwezig, enkel de 3,5-4 cm-diepe uitholling waarin ze lagen, wijst op hun bestaan. De beide figuren houden de handen gevouwen vóór de borst, hun hoofd rust op een kussen, waarboven een schildje staat ; de schildjes zijn enkele mm. ingediept en waren oorspronkelijk waarschijnlijk opgevuld met een inlegwerk van gekleurde pasta. De linkerpersoon draagt een lang kleed dat aan de voorkant met knopen dichtgemaakt is ; tussen zijn puntige schoenen ligt een hondje. De rechterpersoon draagt een lang kleed en een mantel.

Zoals het geval is met de 14de-eeuwse zerken uit Sint-Kruis, is ook de zerk uit Lo afkomstig uit een Doornikse werkplaats. Van de verwante zerken, vernoemen wij hier o.m. de zerk van Agnes Bonette en echtgenoot uit de Sint-Jacobskerk te Doornik, die zeer goed vergelijkbaar is met de grafsteen uit Lo. (L. Cloquet, Monographie de l'église paroissiale de St.-Jacques à Tournai. Rijsel-Brugge, 1881, pl. VII).

L. Devliegher



Afb. 1. Fragment van de grafsteen van Fransoys van Woudericheem († 1380) en echtgenote. Tekening door Johan Vansteenkiste naar foto's.



Afb. 2. 14de-eeuwse grafsteen, Sint-Pieterskerk te Lo. Tekening door Arnaud Debonnet naar de door hem gemaakte wrijfpent.

Portret van Jan van Eyck. – Verscheidene malen reeds heeft men gepoogd de beroemde Brugse schilder terug te vinden op zijn schilderijen. De bekendste afbeelding bevindt zich wel op het schilderij 'Madonna met kanunnik van der Paele' (Brugge, Groeningemuseum) waar de schilder zichzelf heeft voorgesteld, weerspiegeld op het schild dat Sint-Joris draagt. Ook bij de twee figuurtjes die in de spiegel achter het echtpaar Arnolfini (Londen, National Gallery) voorkomen, heeft men wel eens Van Eyck willen herkennen.

In het *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 59 (1990), 5-11, heeft T. Ionesco gepoogd het portret van de 'Man met de blauwe kaproen' (Boekarest, Nationaal Museum) als een zelfportret van Jan van Eyck te identificeren; het artikel is gevolgd door enkele kritische opmerkingen, gesteld door N. Veronee-Verhaegen. De aangevoerde argumenten lijken ons weinig overtuigend, bijzonder als de ene veronderstelling steunt op de andere.

L.D.

Glasvondsten in het Pand te Gent. – Tijdens de restauratie van het vroegere Dominikanenklooster (het Pand) - in onze studententijd een beruchte woonkazerne - werden in 1982 boven het gewelf van de in 1474 gebouwde bibliotheek meer dan 2000 glasfragmenten gevonden. Ze zouden kunnen afkomstig zijn van de twee meest westelijke vensters in de noordmuur van de kerk (einde 13de eeuw) die dichtgemetseld werden bij het bouwen van de bibliotheek.

Tot op het ogenblik van deze vondst was er maar heel weinig geweten over de middeleeuwse glasschilderkunst te Gent, terwijl men er wel uitvoerig ingelicht is over de middeleeuwse muurschilderkunst. De vondst in het Dominikanenklooster documenteerde ineens de Gentse glasraam-productie uit het einde 13de - eerste helft 14de eeuw dan ook op uitzonderlijke wijze. Het is dan ook een goede gedachte geweest deze glasramenvondst niet in één of ander depot begraven te laten, maar er de aandacht op te richten door meer dan 200 fragmenten ten toon te stellen in de vroegere sakristie van het oude Dominikanenklooster en er terzelfdertijd bredere ruchtbaarheid aan te geven door het uitgeven van een boek waarin deze fragmenten besproken en gesitueerd worden. Voor de inrichting van de tentoonstelling en voor de uitgave van het boek - waarin o.m. alle tentoongestelde fragmenten in kleur afgebeeld zijn - trad de Bekaert-groep uit Kortrijk als mecenas op.

De glasfragmenten zijn gegroepeerd in een aantal reeksen: ranken en bladwerk, droleriën, architectuurmotieven, figuren uit de 14de en 15de eeuw. Men krijgt de indruk dat men de belangrijkste en best bewaarde fragmenten geselecteerd heeft en dat het grote puzzelwerk om tot grote gehelen te komen nog moet beginnen. Uiteraard is dat een werk van lange adem waarbij zowel aandacht moet geschonken worden aan de onderwerpen en de kleur als aan de vorm en de dikte van het glas.

Alhoewel de auteurs op p. 87 verwijzen naar de eenvoud in decoratie die de Dominicanen voorschreven, zoals ook de Cisterciënsers deden, worden de

grisaille-ramen van deze laatste niet in het onderzoek betrokken. Toch kan dezelfde levens- en kunstopvatting belangrijke punten van overeenkomst opleveren, zoals bijv. blijkt uit een vergelijking met de beroemde 13de-eeuwse grisaille-ramen uit de Cisterciënserabdijkerk van Altenberg.

Op p. 91 wordt geschreven dat treffende gelijkenissen kunnen worden gemaakt met de koperen grafplaten uit de 14de eeuw, maar er wordt daar niet verder op ingegaan. En toch is juist bij deze platen, waarvan Brugge en Gent belangrijke centra waren, talrijk goed gedateerd vergelijkingsmateriaal aanwezig, bijv. allerhande fabeldieren.

Het boek en de tentoonstelling hebben de verdienste de glasfragmenten in brede kring bekend te maken, maar het studiewerk kan niet als voltooid beschouwd worden. Hopelijk kan men nog vele fragmenten tot gehelen samen brengen zodat de tentoonstellingsruimte uitgebreid moet worden. De kapittelzaal - met daarin ook historische en ikonografische uitleg over het Pand - ware daartoe zeer geschikt.

L. Devliegher

Belangrijke aanwinst in het Groeningemuseum te Brugge. – Het Groeningemuseum verwierf een drieluik van de Brugse Meester van het H. Bloed, van ca. 1530. In het middenpaneel worden Maria en Kind met de H. Katarina en de H. Barbara voorgesteld. Op de zijluiken staan Joachim Christiaens, redenaar van het Proostse en raadsheer van de stad, en zijn tweede vrouw Jossine Lampsins, vergezeld van hun patroonheiligen de H. Joachim en de H. Joducus. Op de buitenkant van de luiken is de Boodschap aan Maria afgebeeld.

Craneveltbriefwisseling te Brugge. – Van 1 tot 20 mei had in het Stadsarchief en in het Provinciaal Museum "Het Brugse Vrije" de tentoonstelling plaats over de Craneveltbriefwisseling waarover N. Geirnaert in onze Handelingen 127 (1990), 252-253, geschreven heeft. In Brugge werd de tentoonstelling aangevuld met enkele Brugse documenten over Cranevelt en met boeken van J.L. Vives, Cranevelts belangrijkste correspondent. Op de opening op 30 april lichtten stedelijk hoofdarchivaris A. Vandewalle, prof. dr. J. JIsewijn en schepen H. Stevens de tentoonstelling toe.

De bogenrij in de oostgevel van de Wezenkamer van het voormalige landhuis van het Brugse Vrije.

Situering en beschrijving

De Wezenkamer (gebouwd tussen 1664 en 1666) is gelegen in de uiterste zuidoosthoek van het complex. Zij ligt in de hoek tussen de Steenhouwersrei en de tuin ten westen van het huis de Caese¹.

De oostgevel van de Wezenkamer is een hoofdzakelijk blinde muur, gebouwd in rode, half gebakken baksteen (formaat 18.5 x 9 x 7 cm, 10 lagen = 82-84 cm). Onder een doorlopende waterlijst is deze muur doorbroken door een dichtgemetselde bogenrij in Balegemse kalkzandsteen. Drie bogen van gelijke breedte zitten onder de gevel van de eigenlijke Wezenkamer. De vierde boog, breder dan de overige, zit in een éénlagig, naar de Reie toe uitspringend voorgebouw. Achter deze bogenrij bevindt zich een kelder. Het is een tweebeukige ruimte van vier traveeën, overwelfd met platte kruisgraatgewelven tussen korfboogvormige gordelbogen. Ze wordt verlicht door twee vensters in de zuidmuur (Reiegevel), en geeft via een deur in de noordgevel uit op een verlaagd binnenplein. Een deur en een venster in de westmuur geven uit in de kelder onder de Vertrekamer.

Het maaiveld ten oosten van de kelder ligt gemiddeld 1.50 m boven de keldervloer. Het verlaagd binnenplein vóór de noordgevel ligt een tiental cm lager dan de keldervloer.

Tussen 1989 en 1991 liet het Stadsbestuur de oost- en noordgevel van de Wezenkamer, alsook de oostgevel van de Vierschaar restaureren². Deze werken liepen parallel met de heraanleg van het binnenplein door de Paribas-bank, waarbij het plein vóór de Wezenkamer verlaagd werd. Om de bruikbaarheid van de kelder te vergroten werd de bogenrij opengemaakt en beglaasd, en werd een dubbele deur gebouwd in de meest zuidelijke boogopening.

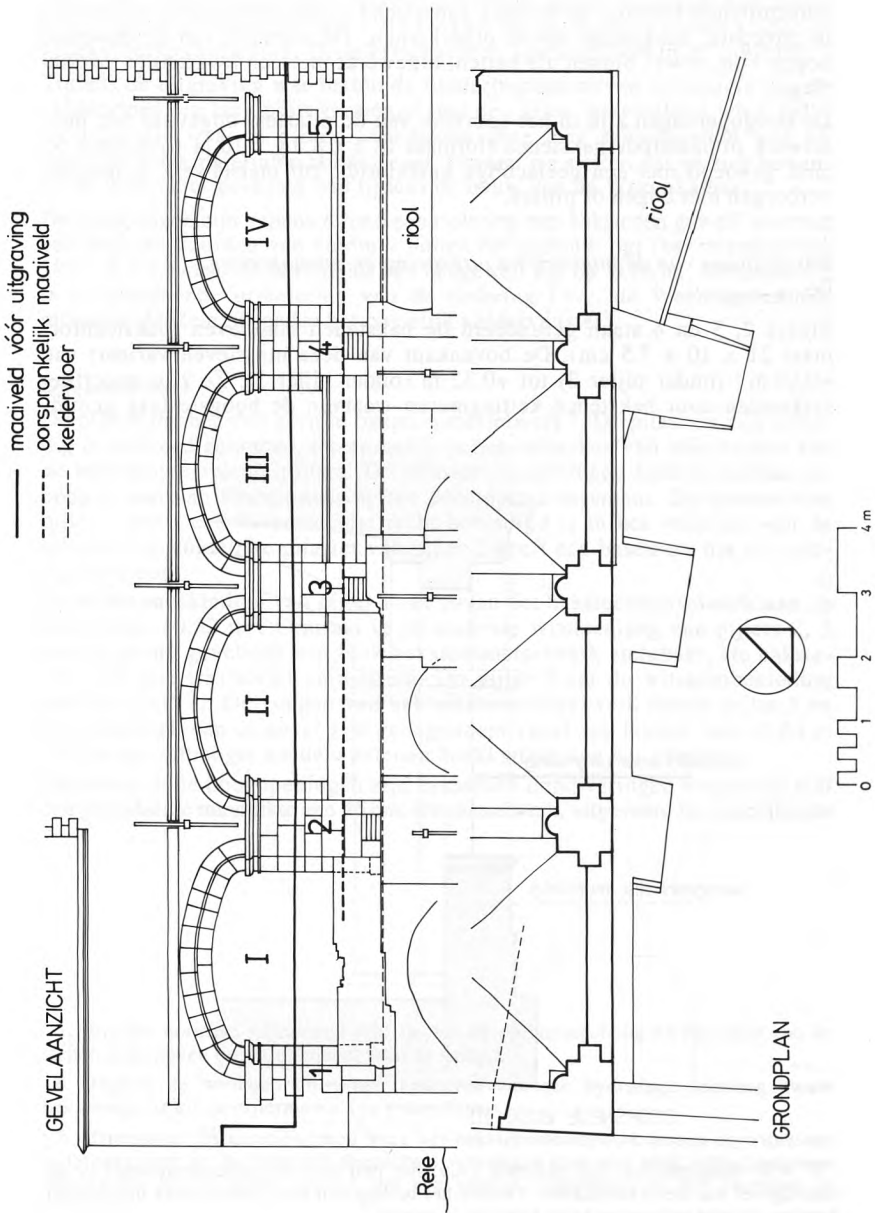
Beschrijving van de bogenrij vóór de werkzaamheden

De pijlers, gebouwd in lagen witte steen van verschillende hoogte, zijn samengesteld uit een vierkante kern waarrond een halfzuil (binnenzijde) en twee pilasters (zijanten). Pijlers 1 en 5³ zijn muurpijlers met kettingblokken aansluitend op het baksteenmetselwerk. Alle zijn voorzien van kapitelen, doorlopend van binnen naar buiten. Binnen in de kelder hebben zowel de pijlers als de pilasters basementen.

1. Voor verdere beschrijving van de gebouwen van het Brugse Vrije en de Wezenkamer verwijzen we naar L. Devliegher, *De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 10, Tielt, 1987)*; id., *Het huis De Caese van het Brugse Vrije, in Biekorf, 89 (1989), 61-68.*

2. Dit gebeurde als een vooruitgeschoven fase van de volledige restauratie van gevels en bedakingen van de gebouwen van het Brugse Vrije.

3. De pijlers zijn genummerd 1 tot 5 van zuid naar noord, de boogopeningen zijn genummerd I tot IV in dezelfde richting.



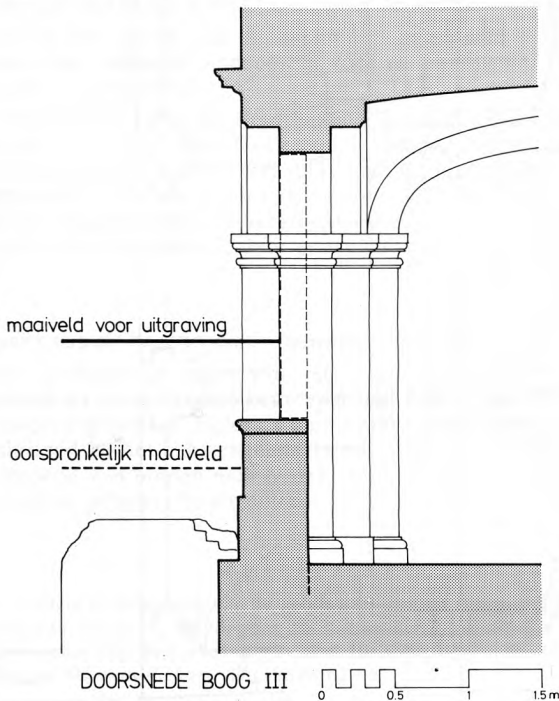
Elke boog bestaat uit twee boven elkaar gelegen witstenen korfbogen van verschillende breedte, de smalste aanzettend op de zijpilasters, waarboven de breedste, aanzettend op de pijlerkernen. De intrados van de bovenste bogen zijn, zowel binnen als buiten, afgewerkt met een kwartholle profile-ring.

De boogopeningen zijn in het voorvlak van de pilasters opgevuld met metselwerk in paarsrode bakstenen (formaat 18.5 x 8.5 g x 10 la 4 cm, en = 55 cm), gevoegd met een geelachtige kalkmortel. Dit metselwerk is nergens verborgen met bogen of pijlers.

Beschrijving van de bogenrij na uitgraving en ontmanteling

Funderingen

Pijlers 2, 3 en 4 staan gefundeerd op bakstenen massieven (baksteenformaat 21 x 10 x 7.5 cm). De bovenkant van deze massieven varieert van +0.04 m⁴ (onder pijler 2) tot +0.32 m (onder pijler 3). Ze zijn onderling verbonden door bakstenen kettingmuren waarvan de hoogste laag gemid-



4. Alle hoogtepeilen zijn gemeten t.o.v. het peil van de kelderdeurdeurpel in de noordgevel van de Wezenkamer. Gezien het belang van deze peilen voor ons besluit konden we niet nalaten ze in de tekst op te nemen.

deld op +0.03 à +0.05 m ligt. De kettingmuren onder bogen I, II en III zetten aan boven spaarbogen. Elk massief heeft aan de voorzijde een muuranker van dezelfde sectie (4.5 x 4.5 cm) als de gevelankers tussen kelder en gelijkvloerse verdieping. De ankerschachten zijn zichtbaar in de riolering.

Tijdens de uitgraving was tussen de funderingsmassieven ter hoogte van de keldervloer een laag puin vermengd met een grote hoeveelheid witte kalkmortelspecie waar te nemen. Aangezien deze laag samengesteld was uit dezelfde bouwmaterialen als de gevel, kunnen we stellen dat ze zich bovenop de werkvloer gevormd had tijdens de bouw van de Wezenkamer.

De funderingen zijn gebouwd rond een riolering met bakstenen gewelf waarvan een deel ten noorden van kolom 4 buiten het gebouw ligt (baksteenformaat 18.5 x 8 x 8.5 cm). De bovenzijde van het gewelf ligt op -0.06 m. Merkwaardig is de afwijkende oriëntering van de riolering t.o.v. de Wezenkamer. Ze mondt in de Reie uit onder het oostelijk keldervenster ⁵.

Opgaand werk

De pijlers hebben een kern in baksteenmetselwerk ⁶. De pilasters zijn volledig in witsteen gebouwd. Opmerkelijk is het ontbreken van basementen aan de buitenzijde van de pijlers. De pilasters daarentegen hebben (althans in boog I) een van binnen naar buiten doorlopend basement. De pilaster van pijler 1 heeft een basement dat recht beëindigd is in het voorvlak van de pilaster; de zuidelijke pilaster van pijler 2 heeft een basement dat er volledig rondloopt.

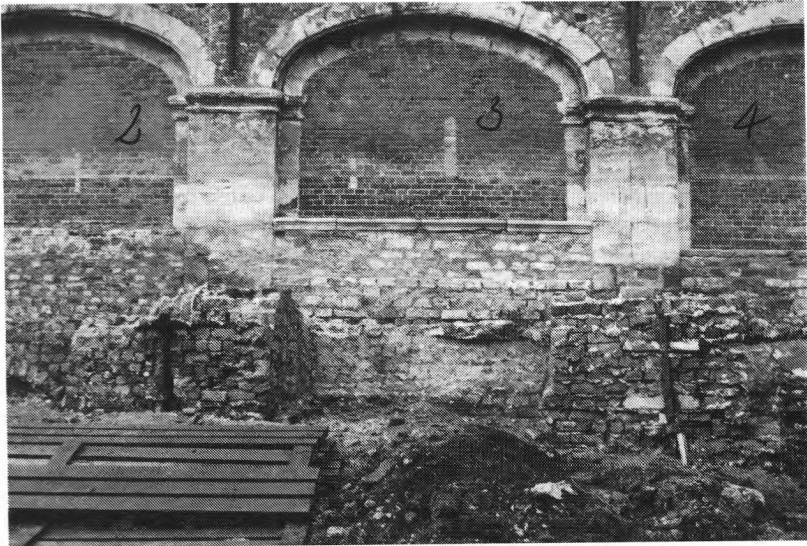
De witsteenbekleding van pijler 1 zet boven het baksteenmetselwerk aan op het niveau +0.22 m ⁷. Centraal in de onderste witsteenlaag van pijlers 2, 3 en 4 is in het gevelvlak een blok baksteenmetselwerk zichtbaar. De bakstenen zijn met trasmortel vermetseld. Op pijler 5 zet de witsteenbekleding aan op +0.03 m. De voegen van het baksteenmetselwerk tussen pijler 5 en de noordhoek van de gevel zijn gedagstreept vanaf een hoogte van +0.64 m (zelfde aanzethoogte als de witstenen hoekketting van het gebouw).

Onderaan in de boogopeningen zijn bakstenen borstweringen vrijgelegd met een gemiddelde muurdikte van 45 cm. Dit metselwerk, uitgevoerd in verschillende

5. Bij een normale waterstand zijn slechts de ontlastingsboog en een deel van de stenen latei boven de waterspiegel waar te nemen.

6. Tijdens de boringen t.b.v. het injekteren van een hydrofuge sperlaag kwam baksteengruis uit de pijlermassa's te voorschijn.

7. Tijdens de restauratiewerken werd het baksteenmetselwerk tussen de witstenen pijlerbekleding en de (nieuwe) deurdorpel vervangen door een blok witte hardsteen (Massangis Roche Jaune Claire), om een visuele continuïteit in het parement te verkrijgen.

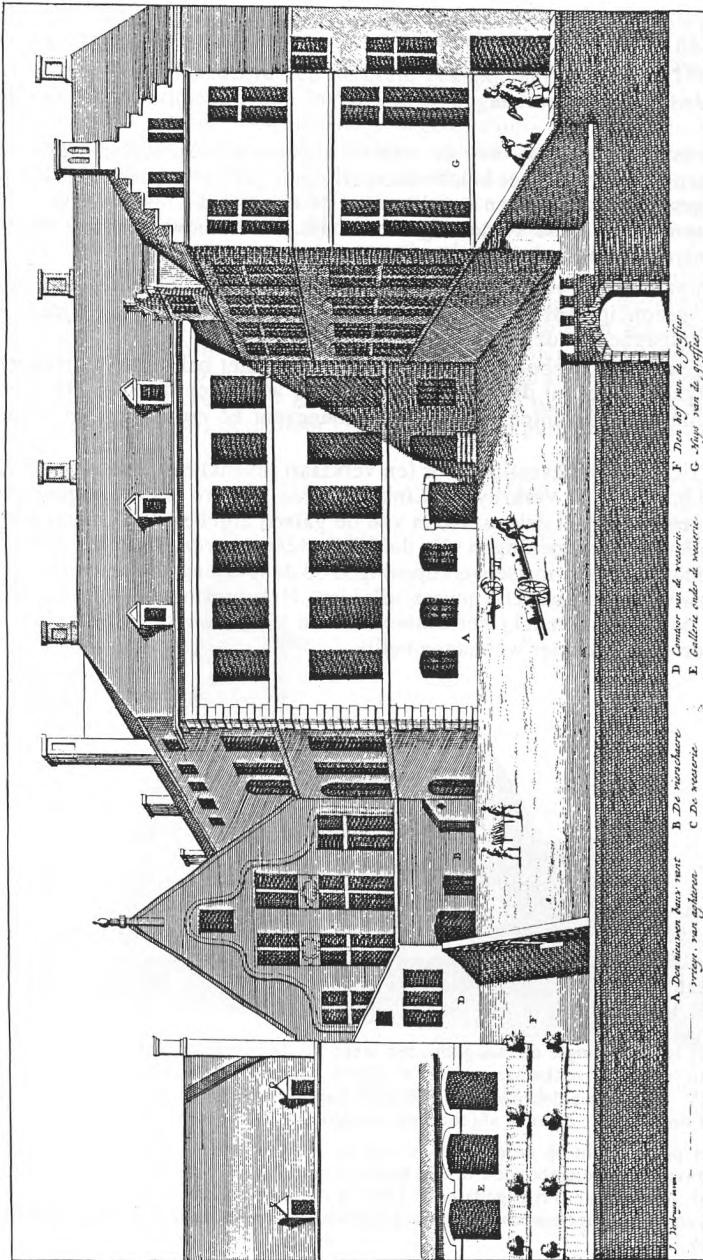


De pijlers 3 en 4 en bogen II, III en IV.

met trasmortel vermetselde baksteensoorten is nergens in het parement solidair met de pijlers verbonden. De voorkanten van deze borstweringen liggen in het gevelvlak. Bovenop dit metselwerk zetten de hoger beschreven boogvullingen in paarsrood metselwerk aan.

In boog I werd het metselwerk doorbroken door een later gemaakte opening. De borstweringshoogte is hier door de versterking in het metselwerk moeilijk te bepalen. De bovenste 3 lagen metselwerk (links van pijler 2) zijn gedagstreept (van +0.58 tot +0.81 m). In boog II loopt de borstwering tot op +0.88 m. Boven het metselwerk zijn sporen van een uitgebroken witstenen dorpel van 10 cm hoogte zichtbaar⁸. Het bovenste gedeelte van dit metselwerk is gedagstreept over 4 lagen (van +0.58 tot +0.88 m). In boog III loopt de borstwering tot op +0.99 m. Het metselwerk is afgewerkt met een vierdelige geprofileerde witstenen dorpel van 10 cm hoogte. Het profiel ligt volledig buiten het gevelvlak, en is recht afgesneden tegen de pilasters. Op +0.46 m vertoont het metselwerk een versnit van 4 cm. Alle voegen zijn geborsteld. Het voegwerk van de borstwering onder boog IV is eveneens over de ganze oppervlakte geborsteld. Hier is de borstweringshoogte +0.77 m. Het metselwerk is afgewerkt met een vlakke, licht insprink-

8. Enkele gebroken stukken van deze dorpel vonden we terug tussen het puin. Nergens konden we enig spoor van profilering ontwaren.



De oostgevels van het Brugse Vrije (gravure door architect J. Verkruijs, 1726).

gende witstenen dorpel van 10 cm hoogte. Nergens konden we in de boogopeningen glassponningen, bevestigingen voor schrijnwerk of sporen van diefijzers terugvinden.

Besluit

In tegenstelling tot wat vóór de werken algemeen aangenomen werd, zijn de bogen nooit tot op het keldervloerpeil open geweest. Indien dit wel het geval geweest was, zouden de pijlers en de noordelijke hoekketting tot op het looppniveau van de kelder afgewerkt zijn. Daarenboven zouden de funderingsstructuren nooit hoger dan deze vloer gebouwd zijn.

We kunnen slechts veronderstellen dat de kelderwand als een volledig open galerij geconcipieerd werd, concept dat door omstandigheden tijdens de bouwcampagne van de Wezenkamer verlaten werd.

De bogenrij werd gebouwd als een open galerij met bakstenen borstweringen, afgedekt met (al dan niet geprofileerde) witstenen dorpels. Het maaiveld onmiddellijk buiten de galerij lag ongeveer 65 cm boven het kelderpeil⁹.

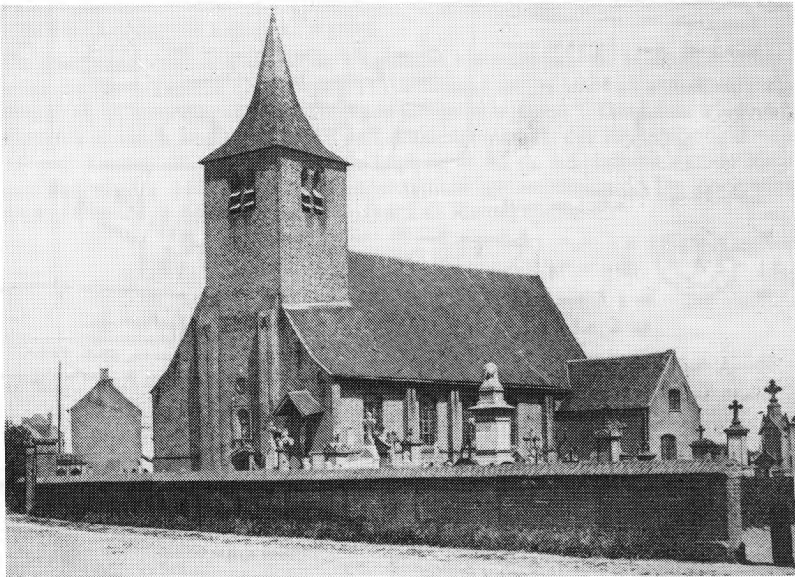
Dit uitzicht wordt bevestigd door (en verklaart tevens) een gravure uit 1726 van de hand van J. Verkruids¹⁰. Links op deze gravure is de oostgevel van de Wezenkamer met drie traveeën van de galerij afgebeeld. De borstweringen onder de boogopeningen zijn duidelijk weergegeven. Door de uniforme behandeling van alle metselwerkopeningen op de tekening kunnen we nergens de aanwezigheid van schrijnwerk afleiden. Het doorlopend lessenaarsdak boven de bogenrij maakt het ontbreken van schrijnwerk tussen kelder en buitenomgeving echter wel aannemelijk.

B. Delaey
Architect

9. Het is deze hoogte die aangehouden werd bij de heraanleg van dit gedeelte van het plein tussen Wezenkamer en Huis de Caese, althans voor wat betreft de bogen II, III en IV. De nieuwe deuropening in boog I had tot gevolg dat een stuk funderingsmassief onder pijler 2 moest afgebroken worden.

10. Perspectiefzicht op de oostgevels van het Brugse Vrije, uit een reeks van acht kopergravures samengebonden in één band, bevattende 1 plattegrond van de gebouwen van het Brugse Vrije gedateerd 1726, 6 gevelopstanden van de 18de-eeuwse gebouwen en het hier besproken perspectiefzicht, Stadsbibliotheek Brugge, nummers B287 en 2248.

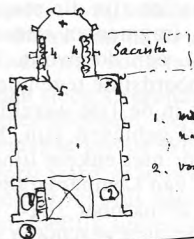
Een roepsteen te Lombardsijde.— In de *Leiegouw* 30 (1988) hebben P. De Win en F. Moens op blz. 195-231 een artikel gepubliceerd “De roepsteen in de provincie West-Vlaanderen en de orale bekendmakingen in de 19de en 20ste eeuw”, waarin o.m. een inventaris is opgenomen van 59 bekende Westvlaamse roepstenen. Een roepsteen is een natuur- of bakstenen verhevenheid, gelegen bij de kerk of bij het gemeentehuis waarop diegene stond die in het openbaar wetten en verordeningen bekend wilde maken of berichten en reglementen omroepen. In sommige gevallen zijn die roepstenen - genaamd “kerksteen” als hij bij de kerk lag - fragmenten van andere monumenten : een grafmonument, een schandpaal, een doopvont. Tot de laatste categorie behoorde de kerksteen die te Lombardsijde tegen de westgevel van de kerk lag. Deze steen, die met de kerk in de 1ste wereldoorlog ten onder gegaan is, zou waarschijnlijk onbekend gebleven zijn, had de bekende Brugse historicus, kanunnik Ad. Duclos er niet enkele lijnen aan gewijd in een verslag over zijn bezoek aan de kerk van Lombardsijde op 13 juni 1914, enkele weken vóór de kerk (1769) op 20 oktober 1914, samen met het centrum van het dorp, door Duitse obussen in puin geschoten werd ¹.



De kerk te Lombardsijde, gezien uit het zuidwesten (vóór 1914).

1. F. Vallaeyts, De heropbouw van de kerk te Lombardsijde (1920-1923), in *Graningate*, 8 (1988), 50-56.

Oost. Lombardsijde.



1. ingang op trap naar boxaal
2. voute

1888: toren afgebrand.

dan werd het ~~aanbouw~~ bijgebouw vernieuwd. Men zie het aan de brijken, die met houten kolon gebast zijn.

voorkerk en ① ② onder aan dak.

4. k. Zibels; - de reglement, die eerste geplaatst is, in 1811 ~~van de~~ burgerlijke meubel van einde XVII eeuw.

5. predikstoel.

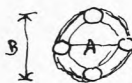
3) Roepsteen. Het is het omgekeerde bouwstelsel van een voute in doornende steen, der XII eeuw.



choor, de nerven van de oude horizontale voute bestaan nog in gebrooken boog nog al plouf.



keledraags bovenste volmaakt rond.



A = 0,51: getrege door de midden kolom

B = 0,79

de 4 kleine keijgen, doornen 0,15.

op C, al de 4 kanten, waarvan er in de kasse die nu afgekapte zijn.

Hoogte der keijge: 0,39

breedte der keijge, al boven: 0,82

al onder: 0,79



Vermoedelijk, plan van een voet:

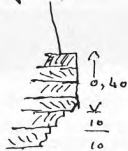


colonnies met klauwen van de basis

A. Duclos
13 juni 1914

boven de poorte, een nis, waarin O.V. staat, in brijken. Nu. Klein heeft er de tekening van.

ingangsvoorte:



arc trudo, tris abaisé normale d'un Carrière

Hoog, onder punt van een boog 2,30
breed: 1,55.

Handschriftelijke nota van kanunnik A. Duclos n.a.v. zijn bezoek aan de kerk te Lombardsijde op 13 juni 1914. (Brugge, Provinciale Dienst voor Cultuur).

Duclos was naar Lombardsijde gegaan om een verslag op te maken voor het provinciaal comité van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, waarvan hij sinds 1904 lid was. Zijn verslag, dat ook door Joseph Vierin ondertekend was, werd voorgelezen en goedgekeurd op de vergadering van 16 juni 1914². Duclos stelde vast dat de kerk veel te klein geworden was voor de aangroeiende bevolking, dat de bestaande kerk de moeite niet waard was om vergroot te worden en evenmin voor bescherming in aanmerking kwam.

In zijn nota's n.a.v. zijn bezoek aan de kerk heeft hij één en ander over het kerkgebouw en het meubilair opgetekend, o.m. dat de 18de-eeuwse kominiebank en biechtstoel bewaard moesten blijven³.

Maar bovenal was zijn belangstelling gewekt door de roepsteen, die hij uitvoering beschrijft. De kerksteen was inderdaad de omgekeerde ronde kuip van een 12de-eeuwse romaanse doopvont van Doornikse steen. Deze kuip steunde oorspronkelijk op een zware middensteun, die geflankeerd was door vier zuiltjes die zich op de onderkant van het waterbekken aftakten; de steunen zelf stonden op een vierkante voet. De buitendiameter bedroeg bovenaan 82 cm, de hoogte 39 cm. Onderaan de kuip, ter hoogte van de zuiltjes, waren oorspronkelijk vier gebeeldhouwde koppen (maskers, schrijft Duclos) die afgehakt waren.

De doopvont van Lombardsijde was nauw verwant met de romaanse doopvont uit Ramskapelle (Nieuwpoort) die aldaar tot in 1924 in een weide als drinkbak in gebruik was, en dit reeds sinds vele jaren⁴. De ronde kuip van Doornikse steen heeft bovenaan een diameter van 80 cm en een hoogte van 34 cm. Tussen de vier uitstekende koppen is op de buitenkant van de kuip een eenvoudig cirkelvormig reliëfornament gebeeldhouwd. De doopvont staat nu terug in de Sint-Laurentiuskerk te Ramskapelle⁵.

L. Devliegheer

2. *Bulletin... Comité Provincial*, 6 (1906-1918), 391-392.

3. Bewaard in het dossier 'Lombardsijde' in de Provinciale Dienst voor Cultuur (Kunstpatrimonium).

4. J.-P. Vandorpe, *Gids voor de St.-Laurentiuskerk Ramskapelle*, (s.l., s.d.).

5. De ronde middensteun, de vier flankerzuiltjes en de basis werden in 1925 vervaardigd door de Brugse beeldhouwer J. Reubens.

Aanwinsten in het Provinciaal Museum te Beernem. – Op 25 juni werden in het Provinciaal Museum van het Bulskampveld te Beernem enkele nieuwe aanwinsten voorgesteld. Het betreft o.m. een kavane en een travalie.

Een kavane is een verplaatsbare herdershut waarin de herder overnachtte als hij met zijn kudde rondtrok. De kavane - een gift van J. Vandepitte uit Knokke - wordt te Beernem tentoongesteld in een Zwinlandschap, geschilderd door J. Vansteenkiste. De travalie, afkomstig uit het Kortrijkse en geschonken door C. Lannoo uit Marke, was opgesteld buiten vóór de smidse ; in de travalie of hoefstal stond het paard dat door de smid met nieuwe hoefijzers moest beslagen worden.

Sint-Godelieveabdij te Gistel. – Op 2 juli 1891 vertrokken uit de Sint-Godelieveabdij in de Boeveriestraat te Brugge twaalf zusters naar Gistel, terug naar de oude abdij die ze in 1578 hadden ontvlucht. Dit eeuwfeest werd nu o.m. gevierd met de uitgave van een boek "Sint-Godelieveabdij 1891-1991" (175 blz.) waarin verscheidene auteurs aspecten uit de abdijschiedenis belichten.

Bescherming huis dr. De Beir te Knokke. – Door een ministerieel besluit van 17 april 1991 is het woonhuis van dr. De Beir, Dumortierlaan 6 te Knokke eindelijk beschermd geworden. Het huis was reeds in 1980 op de voorontwerplijst geplaatst, maar dit werd als gevolg van invloedrijke tussenkomsten hetzelfde jaar weer ongedaan gemaakt.

Het woonhuis werd in 1924 gebouwd door de bekende architect Huib Hoste (1881-1957) die er op persoonlijke wijze de theorieën van 'De Stijl' uit Nederland in verwerkte. Het huis geldt dan ook als een belangrijk voorbeeld van de moderne architectuur in Vlaanderen.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Redactieadres : Ter Zwanekeke 60, 8200 St.-Michiels
Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVVI (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, nu o.m. in een nieuwe reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke en R. Van Eenoo.
